

בתדמה

רצח ראש המשלה יצחק רבין

אסופת זיכרון

בתדמה

רצח ראש הממשלה יצחק רבין

אסופת זיכרון

IN DISMAY

כתיבה ועריכה: רוני שכטר ברן

עיצוב גרפי: הדר קימל

ייעוץ אקדמי: נורית כהן לוינובסקי

ארכיון: דורית בן עמי

זכויות יוצרים: עו"ד מיכל סטרוגו

עריכה לשונית: גילת עירון-בהר

כל הזכויות שמורות © למרכז יצחק רבין לחקר ישראל 2018

מרבית הצילומים והחומרים האחרים המוצגים בספר זה מוגנים בזכות יוצרים. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ ו/או להעמיד חומרים אלה לרשות הציבור בכל דרך ללא הרשאת בעל זכות היוצרים. החוק מאפשר לעשות שימוש הוגן ביצירות למטרות מסוימות. על המבקש לעשות ביצירה כלשהיא שימוש הוגן לבחון את חוקיות השימוש.

הנהלת מרכז יצחק רבין עשתה כל מאמץ לאתר את בעלי זכויות היוצרים ואת שמות היוצרים של החומרים המוצגים בספר. במידה ואדם כלשהוא טוען לזכות יוצרים באיזו יצירה המוצגת בספר זה ו/או במידה והושמט שם כלשהו מרשימת הקרדיטים, נא לפנות להנהלת המרכז אשר תתקן כל טעות ו/או השמטה אם יתברר כי אירעו כאלה.

בהוצאת מרכז יצחק רבין

מרכז יצחק רבין
The Yitzhak Rabin Center

תוכן העניינים

7..... פתח דבר

10..... רציונל פדגוגי

[חלק א']

17..... ציוני דרך ביוגרפיים

29..... לזכרו

[חלק ב']

57..... מר ביטחון

73..... שינוי סדר העדיפויות הלאומי

87..... חייל בצבא השלום

101 ..... מנהיגות ואחריות

117 ..... חופש הביטוי והסתה

131 ..... רצח פוליטי

145 ..... מדינה יהודית ודמוקרטיה

157 ..... ממחלוקת לשיח

169 ..... מורשת יצחק רבין

177 ..... תודות

179 ..... הערות

181 ..... רשימת מקורות

פתח דבר

ביחס לדמותו ופועלו של יצחק רבין הציעה הוועדה את המתכונת של "נקודות ציון בחייו למן נעוריו כלוחם פלמ"ח ועד כהונתו האחרונה כראש ממשלה, וכמוביל המאמץ לבוא לידי הסדר עם הפלסטינים". לקידום מטרתו השנייה של יום הזיכרון, הציעה הוועדה לבתי הספר לעסוק גם בנושאים כגון "חובת האזרחים לכבד ולקיים את החוק, הכרה בשיטה הדמוקרטית כדרך המיטבית לקבלת הכרעות, ייחודו של רצח מנהיג ושכנת האלימות לעם היהודי ולחברה הישראלית".

ככל שעוברות השנים וממרחק הזמן נדמה, כי הצעה זו לא הצליחה להתגבר על המורכבות, שכן בעצם היומרה לקונצנזוס, בעצם השאיפה למקסם את הקונצנזוס סביב דמותו של רבין מצוי קושי מהותי - בחירה כזו מכחישה הן את האפשרות של אי הסכמה ושל מחלוקת חריפה בציבוריות הישראלית והן את האופנים המגוונים בהם ניתן לזכור ולהזכיר את יצחק רבין ואת הירצחו.

פעמים רבות אלימות היא סיבת המשבר, אך לעיתים היא תוצאה. רצח רבין מסמל מאורע, שבו האלימות היא תוצאה של משבר עמוק, ובה בעת סיבה למשבר עמוק עוד יותר.

ככל שנוקפות השנים מתחווה, כי הרתיעה של החברה בישראל ושל הנהגתה מלגעת בשורשי המשבר היא חולשת יסוד, וכי עצם הניסיון לייצר קונצנזוס סביב אופיו של יום הזיכרון ליצחק רבין מלמד על נוכחותו של אותו משבר עמוק גם בהווה.

"לכל איש יש שם... שנתנה לו מלאכתו ונתן לו מותו", אמר הנשיא ראובן (רובי) ריבלין בהתבסס על זלדה: "גם ליצחק רבין זיכרונו לברכה יש שם שנתנו לו חייו ומעשיו ושם שנתן לו מותו, והשמות הללו שונים ואחרים זה מזה".

ובנימה קצת אישית, שהרי בלי זה אי אפשר. מזה 22 שנה ויותר אנחנו יחד כאן משלבים ידיים ומנסים להבין לעומק את המשמעויות, ולהתמודד נכון עם משא ההנצחה. עם כל הכאב שאינו מרפה, אני מאמינה שבחרנו בדרך הנכונה - ונגיע למחוזות שהצבנו לעצמנו.

דליה רבין,

ראש מרכז יצחק רבין

בליל י"ב בחשון תשנ"ו, ארבעה בנובמבר 1995, נרצח יצחק רבין האדם, האב והסב, איש המשפחה, הבעל. נרצח יצחק רבין איש חטיבת הפלמ"ח הראל, שפיקד על לוחמי תש"ח שהצילו את ירושלים מרעב ומתבוסה. נרצח יצחק רבין ממכונני צה"ל וממעצבי תורת הלחימה, מפקד נערץ ורמטכ"ל מזהיר, מצביא הניצחון במלחמת ששת הימים. נרצח יצחק רבין השגריר בווינגטון, שביסס וביצר את היחסים המיוחדים עם ארצות הברית. נרצח יצחק רבין, מר ביטחון, ויצחק רבין ראש הממשלה ואיש השלום, המדינאי של הסכמי הביניים עם המצרים, השיחות עם סוריה, ההסכמים עם הפלסטינים וחזרה השלום עם ממלכת ירדן. נרצח האדם, הלוחם, המפקד והמנהיג, ראש הממשלה ושר הביטחון של ממשלה נבחרת בישראל, ועימו נפגעה קשות הדמוקרטיה הישראלית.

שנתיים לאחר הרצח, בשנת 1997, חוקקה הכנסת את חוק יום הזיכרון ליצחק רבין.

החוק קובע שבבתי הספר יצוין יום הזיכרון בשתי דרכים: בפעולות שבהן יועלו דמותו ופועלו של יצחק רבין ובפעולות שיוקדשו לחשיבות הדמוקרטיה בישראל ולשכנת האלימות לחברה ולמדינה.

במבט ראשון נראתה הבחירה בשני היעדים הללו כנכונה וממצה: לזכור את האיש, לספר אודותיו ולספר על הרצח הפוליטי ומשמעותיותו.

ואולם, מחקרים רבים שעקבו אחרי האופן בו הונצח רבין במערכת החינוך בעשר השנים הראשונות להירצחו, הראו כי קשה מאוד ליצור אינטגרציה בין היעדים ולקיים את שניהם.

מדוע זה כך?

נדמה כי עבור רבים בחברה הישראלית יוצר יום הזיכרון טלטלה עמוקה בשל הקושי לעמוד בשני היעדים: חינוך לדמוקרטיה ואי אלימות והעלאת דמותו ופועלו של יצחק רבין.

כדי לנסות ולפתור את אי הנוחות שזוהתה בשטח, ייחדה בשנת 2004 ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת דיון לחשיבה מחודשת אודות אופיו של יום הזיכרון ליצחק רבין.

בסיומו של הדיון סיכם יו"ר הוועדה אז, חבר הכנסת אילן שלגי, את עמדת הוועדה בקביעה שעל מדינת ישראל "לעצב את יום הזיכרון ליצחק רבין כנושא של קונסנזוס, אשר אינו נכס של חלק זה או אחר של הציבור הישראלי".

חוק יום הזיכרון ליצחק רבין, התשנ"ז-1997

1. יום הזיכרון ליצחק רבין

- (א) י"ב בחשון, יום הירצחו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, יהיה יום זיכרון ממלכתי; יום זה יצוין במוסדות המדינה, במחנות צה"ל ובבתי הספר.
- (ב) חל י"ב בחשון ביום ששי או בשבת, יקוים יום הזיכרון ביום חמישי שלפניו.

2. דגל המדינה

הדגלים במוסדות המדינה ובמחנות צה"ל יורדו לחצי התורן.

3. טקס הזיכרון

ליד קברו של יצחק רבין, בהר הרצל, יתקיים טקס זיכרון.

4. מחנות צה"ל

במחנות צה"ל תפורסם פקודת יום של ראש המטה הכללי.

5. בתי ספר

בבתי הספר יצוין יום הזיכרון -

- (1) בפעולות שבהן יועלו דמותו ופועלו של יצחק רבין;
- (2) בפעולות שיוקדשו לחשיבות הדמוקרטיה בישראל ולסכנת האלימות לחברה ולמדינה.

6. תקנות

שר החינוך התרבות והספורט ממונה על ביצוע חוק זה והוא רשאי להתקין תקנות לביצועו.

יום הזיכרון הממלכתי להירצחו
של ראש הממשלה ושר הביטחון
יצחק רבין. יוקדש לחשיבות
תדמוקרטיה כי מוראל ולהכנה
זואלימות להכרה ולמדינה

יום השנה ה-13 לרצח יצחק רבין
4.11.95 | י"ב בחשוון תשנ"ו

שנקר ב"ס גבוה
להגדרה ולעיצוב

מרכז יצחק רבין
The Yitzhak Rabin Center

טל. 03-5201000

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
המטה ליישום דוח קרמיצר

רציונל פדגוגי

החלקים האחרונים של האסופה עוסקים בלקחים השונים שניתן להפיק מהרצח שהיכה את ישראל בתדהמה: על הצורך במנהיגות אחראית ויוזמת, על האתגר המצוי בסימון גבול ברור בין חופש ביטוי להסתה, על הקושי ליצור שיח שיגשר על המחלוקות הרבות שמאפיינות את החברה הישראלית ובאותה נשימה על ההכרח לבנות ולקיימו.

בנוסף לאסופת הזיכרון הנושאת את הכותרת "בתדהמה", בחרנו להוסיף להתקן נייד זה, מספר קטעי וידיאו העשויים לשמש את אנשי החינוך ועורכי הטקסים בניסיונם לתאר את האירועים שקדמו לרצח, את אופייה של ההלוויה שנערכה ליצחק רבין ז"ל ולמקום שתפס בציבוריות הישראלית והבין-לאומית. מערכים וחומרים נוספים ניתן למצוא באתר של מרכז יצחק רבין.

אנו תקווה שהתקן נייד זה, על החומרים המגוונים המצויים בו, זו יאפשר לכל מוסד שיבחר בכך, להנציח את זכרו של יצחק רבין, באופן ההולם את אופיו של המוסד, את מאפייניו וצרכיו, תוך דיאלוג רפלקטיבי עם השאלה "איזה ידע ואילו ערכים ולקחים ברצונכם לקדם ביום הזיכרון". העלאת השאלה כשלעצמה היא ביטוי חשוב למלאכת הזיכרון שאנו, כציבור, אמונים עליה.

רוני שכטר ברן

שנים חלפו מאז נשמע המשפט: "ממשלת ישראל מודיעה בתדהמה, בצער רב וביגון עמוק, על מותו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, אשר נרצח בידי מתנקש, הערב בתל-אביב".

הירצחו של יצחק רבין היכה את החברה הישראלית ואת מדינת ישראל בתדהמה.

הראשונים להגיב היו בני נוער וצעירים, שהגיעו בספונטניות למקום הרצח, התאספו בבתי הספר ובקמפוסים, הדליקו נרות, קראו, שרו שירים ואמרו דברי הספד.

זמן קצר לאחר מכן, הפנימו המוסדות הממלכתיים של מדינת ישראל את משמעות המעשה, ועיגנו את יום הרצח כיום זיכרון ממלכתי על פי חוק.

כמו כל תרבות, המנחילה בדרך זו או אחרת את זיכרון העבר לדורות העתיד (בפרט כאשר מדובר באירועים בעלי משמעות עמוקה בעיצוב התודעה הלאומית), גם מדינת ישראל והחברה הישראלית מתאפיינות בעיסוק אינטנסיבי בהנחלת העבר ובגיבוש דפוסי הנצחה. אולם, בכל האמור בהנצחת יצחק רבין ולקחי הירצחו, לא התמסדו דפוסי הנצחה אחידים.

הנצחת זכרו של יצחק רבין, והנצחת הרצח מהווות אתגר מורכב לחברה הישראלית, משום שהמדיניות שהוביל ראש הממשלה בשנותיו האחרונות הייתה שנויה במחלוקת, ומפני שהרצח התבצע על רקע פיצול עמוק בחברה הישראלית. מכאן עולות שאלות בנוגע לתוכני ההנצחה ולאופייה: אילו היבטים של האיש ופועלו להדגיש? האם להתמקד בשנותיו כאיש צבא וביטחון, או דווקא בתקופת כהונתו האחרונה, שבה הוביל מהלכים מדיניים שנויים במחלוקת? האם על ההנצחה להתמקד בגינוי הרוצח היחיד, או שמא דווקא השסעים בחברה הישראלית והאווירה הציבורית שקדמה לרצח צריכים לעמוד במרכז הדיון? מהם הלקחים שיש להפיק מהרצח לחיינו כאן ועכשיו? וכיצד בזה.

מטרתה של אסופת זיכרון זו היא להציע מבנה ותוכניות מגוונות לטקס יום הזיכרון לראש הממשלה יצחק רבין וכן מצע לדיון, לשיח או לשיעור עליו ועל הרצח ולקחיו.

החלקים הראשונים של האסופה הם בבחינת תשובות מגוונות לשאלות "איך נזכור" ו"כיצד נזכור" את יצחק רבין - כמר ביטחון? כחייל בצבא השלום? כמנהיג אחראי עם חזון? כאחראי לשינוי סדר העדיפויות הלאומי וההתמקדות באזרח וברוחותנו? כראש ממשלה שנרצח על רקע פוליטי?

קטלוגים
אמנם ישנם מוציאים קצת
זה וביגון דמוק, על מיל
עם כאש הממשלה ויש הקטלוג

'צחק רבין

אשר נחצת בית מ-1987
הצחק רבין ארמון
הממשלה תתקם קדוץ ענה אושוס
אמר רבין ארמון

[חלק א']

17
29

ציוני דרך ביוגרפיים
לזכרו

יצחק רבין

[ציוני דרך ביוגרפיים | 1922-1995]

ילדות ומשפחה

יצחק רבין עם אמו רוזה ואחותו רחל, 1927

יצחק רבין נולד ב-1 במרס 1922, בירושלים. הוריו, נחמיה ורוזה היו חלוצים שעלו לארץ ישראל מרוסיה. בשנת 1923 המשפחה עברה לתל אביב, ובשנת 1925 נולדה אחותו, רחל. הוריו עסקו רבות בפעילות התנדבותית וציבורית. אמו חלתה במחלה קשה, וכשהיה בן 15, נפטרה. יצחק למד בבית הספר בית החינוך לילדי עובדים בתל אביב. בית הספר הזה הדגיש את אהבת הארץ ואת אהבת האדמה והחקלאות, והילדים חונכו לערכים של אחריות, של שותפות ושל איכפתיות לחיי החברה. לאחר סיום לימודיו בבית חינוך למד יצחק בבית ספר בקיבוץ גבעת השלושה, ומשם עבר לבית הספר "כדורי" שבעמק יזרעאל, לרגלי הר התבור. בבית הספר הזה הודגשו ערכים של עצמאות, של אמת ושל כבוד.

עם אביו נחמיה ואחותו רחל, 1940

ההגנה והפלמ"ח

בזמן לימודיו ב"כדורי" הצטרף יצחק רבין לארגון ה"הגנה". תפקידו של הארגון היה להגן על היישוב היהודי בארץ מפני התנכלויות של הערבים. את לימודיו ב"כדורי" סיים בהצטיינות. מנהל בית הספר סייע לו לקבל מלגה ללימודי הנדסה באוניברסיטה בארצות הברית, אך יצחק רבין סירב לקבל את המלגה שהוצעה לו, וטען שבעת מלחמה - מלחמת העולם השנייה - אין זה מן הראוי שיעזוב את הארץ. אחרי שוויתר על לימודים בחוץ לארץ כדי להתגייס להגנת הארץ, הצטרף רבין בן ה-19 לפלמ"ח (פלוגות מחץ, כוח הקבע המגויס של ארגון ה"הגנה"), התקדם בשירותו ומונה למפקד. באותה התקופה גובשה תפיסת הלחימה המיוחדת של הפלמ"ח, שהעדיפה יוזמה, מקוריות וחשיבה עצמאית על פני שגרת אימונים מסודרת.

עם מפקד הפלמ"ח, יגאל אלון

עם בן גוריון ואחרים בסיומה של מלחמת העצמאות

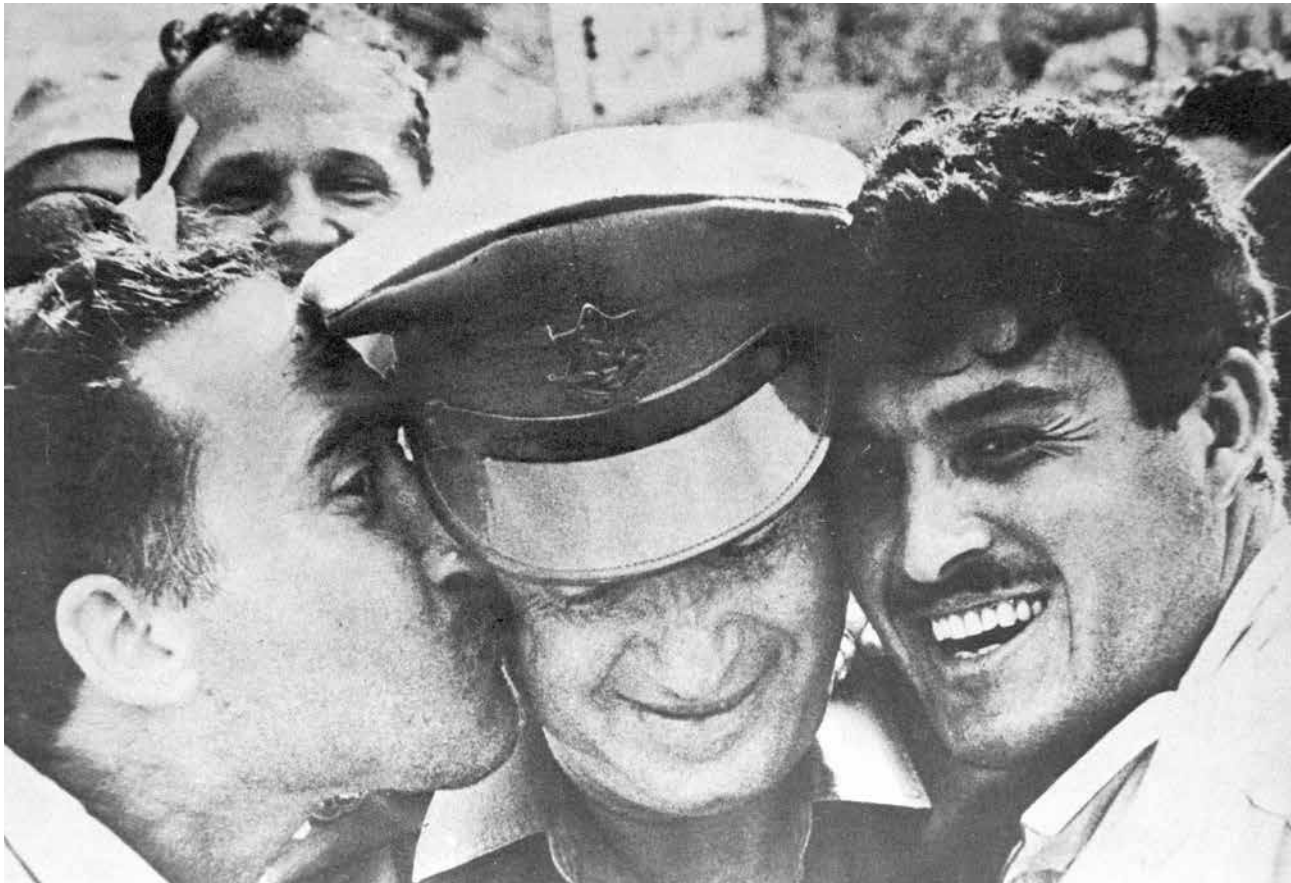
מלחמת העצמאות

בכ"ט בנובמבר 1947 החליטה עצרת האו"ם על חלוקת הארץ ועל הקמת שתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית. למחרת ההחלטה פתחו הערבים במלחמה כדי למנוע את הקמת המדינה היהודית. הפלמ"ח הקים את חטיבת "הראל" ויצחק רבין היה למפקדה. ירושלים הייתה במצור ועל יצחק רבין ועל חייליו הוטל להבטיח את שלומן של השיירות שהביאו אליה נשק, מצרכי מזון ותרופות. הקרבות היו קשים מאוד, ורבים מחבריו של יצחק רבין נפלו בקרב.

בזמן המלחמה נישא יצחק רבין ללאה שלוסברג. לזוג נולדו שני ילדים: דליה ויובל. אחרי מלחמת העצמאות, עם הקמת צה"ל, המשיך יצחק רבין לשרת בצבא עוד שנים רבות והתקדם לתפקידי פיקוד בכירים.

רמטכ"ל במלחמת ששת הימים

בשנת 1963 מונה יצחק רבין לרמטכ"ל. הוא פעל רבות כדי לחזק את כוחו של הצבא וכדי להכין אותו בצורה הטובה ביותר לסכנה של מלחמה. ב-5 ביוני 1967, פרצה מלחמת בזק בין ישראל לבין מצרים, סוריה וירדן, שנמשכה עד 11 ביוני 1967. בזכות יכולתו של צה"ל הושג הניצחון הגדול של ישראל במלחמת ששת הימים. צה"ל כבש את ירושלים המזרחית, את הגדה המערבית, את רמת הגולן ואת סיני.

עם אזרחים ליד הכותל המערבי, יוני 1967

רמטכ"ל צה"ל במהלך מנוחה
בתרגיל בדרום

מאיש צבא למדינאי

בתחילת 1968, לאחר 27 שנות שירות צבאי, פרש יצחק רבין מצה"ל והתמנה לתפקידו החדש - שגריר ישראל בארה"ב. בתפקיד זה כיהן חמש שנים וחזר לארץ בשנת 1973, השנה בה פרצה מלחמת יום הכיפורים. במלחמה הקשה נפלו 2,297 חיילים. אחרי המלחמה, התעוררה תסיסה בארץ נגד הממשלה, בגלל מחדלה בהכנת הצבא למלחמה. ראש הממשלה גולדה מאיר התפטרה מתפקידה. לאחר התפטרותה, בחרה מפלגת העבודה ביצחק רבין לעמוד בראש המפלגה במקומה. רבין כיהן כראש ממשלה בשנים 1974-1977. הישגיו הבולטים בקדנציה זו היו שיקום צה"ל וכלכלת ישראל לאחר משבר מלחמת יום הכיפורים; חתימת הסכם הביניים עם מצרים, שהיווה נדבך להסכם השלום שנחתם מאוחר יותר; והמבצע המזהיר באנטבה לשחרור החטופים הישראליים. בבחירות של 1977 ניצחה מפלגת הליכוד, ויצחק רבין, חבר מפלגת העבודה, המשיך לשמש כחבר כנסת. בשנת 1984 הוקמה ממשלת אחדות משותפת לליכוד ולעבודה, והוא מונה לשר ביטחון. האינתיפאדה, התקוממות הפלסטינים בשטחים, פרצה בשנת 1987. חיילי צה"ל נאלצו להילחם באזרחים. תחילה סברו גם הישראלים וגם הפלסטינים, כי ההתקוממות תהיה קצרת מועד, אך לא כך היה. יצחק רבין הורה לחיילי צה"ל לפעול בתקיפות נגד התקפות הפלסטינים. בה בעת ראה באינתיפאדה שיעור חשוב בדבר מגבלות כוחה של ישראל ובדבר ההכרח בתהליך מדיני, שישים קץ לסכסוך הדמים.

שגריר ישראל בושינגטון, יוני 1970

ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין,
בראיין בארה"ב, 1975

על שפת הכנרת עם חוסיין מלך ירדן, 1994

שוב ראש ממשלה - המטרה: סדר לאומי חדש

בשנת 1992 ניצחה מפלגת העבודה בבחירות, ויצחק רבין נבחר לראשות הממשלה. ממשלתו שמה לה למטרה להביא שלום ולשנות את סדר העדיפויות הלאומי. שנה לאחר מכן, נחתם הסכם העקרונות בין מדינת ישראל לבין ארגון הטרור אש"ף, כנציגים של הפלסטינים. רבין אישר את צירופו של אש"ף כצד להסכם רק לאחר מכתב התחייבות מיאסר ערפאת על הכרת אש"ף במדינת ישראל והסתלקותו מדרך הטרור. ההסכם הניח את היסוד להסדר קבע, שיכלול הקמת ישות לאומית פלסטינית לצד ישראל, והעניק לפלסטינים שלטון עצמי (אוטונומיה) לחמש שנים.

בצד השמחה והתרוממות הרוח עורר ההסכם גם חרדות מפני הסכנות הטמונות בו וחידד את המחלוקת בין תומכי המהלך לבין מתנגדיו. פייגועי התאבדות חוזרים ונשנים של מתנגדי ההסכם הפלסטיניים, שפגעו באזרחים חפים מפשע במרכזי הערים הגדולות בארץ, פגעו קשה בתקווה כי עידן של פריחה ושגשוג נפתח לאזור כולו.

עם חתימת ההסכם עם הפלסטינים, בשלו התנאים להסכם שלום היסטורי עם ירדן. ב-26 באוקטובר 1994, נחתם ההסכם בערבה ונקבעו סופית הגבולות בין שתי המדינות. חודשיים לאחר מכן קיבל רבין, יחד עם שמעון פרס ויאסר ערפאת, את פרס נובל לשלום. קבלת הפרס סימלה הערכה וכבוד מצד אומות העולם לפורצי הדרך לשלום, והיתה ביטוי של עידוד ותקווה כי ימשיכו בדרכם ויביאו את המהלך הקשה לכלל סיום.

אלא שהטרור נמשך. ההפגנות נגד המהלך הלכו והתרבו. בצד המחאה המתבקשת, הלגיטימית והדמוקרטית נחצו קווים אדומים, והמחאה גלשה לעיתים להסתה אישית פרועה.

דמו של ראש הממשלה הותר.

הרצח

במוצאי שבת, ב-4 בנובמבר 1995, י"ב בחשוון תשנ"ו, נערכה עצרת גדולה בכיכר מלכי ישראל בתל אביב. ניתן לה השם "כך לשלום - לא ללאימות!". בעצרת ביקשו ישראלים רבים להביע את תמיכתם במדיניות הממשלה ולעודד את תהליך השלום. בסוף העצרת ירה מתנקש יהודי בשם יגאל עמיר שלושה כדורים בגבו של ראש הממשלה, יצחק רבין, ורצח אותו. תדהמה גדולה ואבל כבד ירדו על ישראל. ילדים ובני נוער התאספו בכיכרות וברחובות כדי להביע את אבלם. ללוויה הממלכתית של יצחק רבין, שהתקיימה בהר-הרצל בירושלים, הגיעו מנהיגים מכל קצווי תבל ונשאו דברים לזכרו.

גלעדים מאולתרים ונרות זיכרון בכיכר מלכי ישראל, נובמבר 1995

לזכרו

נשיא ארצות הברית

ויליאם ג'פרסון קלינטון

"ראש הממשלה שלכם היה לוחם למען השלום אבל הוא היה קורבן של השנאה. אנו צריכים ללמוד מקורבנו שאם אנשים אינם יכולים להשתחרר מהשנאה לאויביהם, הם מסתכנים בזריעת זרעי השנאה בתוכם. ארצות הברית ידעה שורה של קורבנות משלה, מאברהם לינקולן ועד לנשיא קנדי ומרטין לותר קינג. אני קורא לעם ישראל, בשם הניסיון שלנו, לא לתת לשנאה להשתלט עליכם. הישארו על הנתיב הנכון. כפי שמשה אמר לבני ישראל, כשידע שלא יגיע לארץ המובטחת: היו חזקים ואמיצים. אל תחששו, כי האלוהים ילווה אתכם ולא יכזיבכם, והוא שיצילכם"

ירושלים, הלווייתו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר 1995

"לאה, ילדי משפחת רבין, הנכדים, עם ישראל, האומה האמריקנית אבלה עמכם על אובדנו של מנהיגכם, ואני בוכה ביחד אתכם, כי הוא היה לי שותף וחבר.

בכל רגע שחלקנו יחדיו הייתה שמחה, משום שהוא היה אדם טוב. בכל רגע הייתה גם השראה, משום שהוא היה גם אדם גדול. לאה, אני יודע שיותר מדי פעמים בקורותיה של הארץ הזאת נקראת לנחם אמהות ואבות, בעלים ונשים, אחרי שבניהם ובנותיהם איבדו את אהוביהם לאלמות ולנקמה. נתת להם כוח. עכשיו, אנו כאן, יחד עם מיליונים מכל העולם כולו, מציעים בחמלה ובכבוד את תמיכתנו. מי ייתן ואלוהים ינחם אותך יחד עם אבלי ציון וירושלים.

יצחק רבין חי את ההיסטוריה של מדינת ישראל - המאבק לעצמאות, מלחמות ההשרדות, המאבק על השלום - ותמיד הוא היה בקווים הראשונים. בן זה של דוד ושלמה אחז בנשק כדי להגן על עצמאות ישראל, ונתן את חייו כדי להבטיח את עתידה של ארצו. הוא היה אדם נטול העמדות פנים, כפי שידעו כל חבריו. אני קורא שבשנת 1949, בתום מלחמת העצמאות, דוד בן גוריון שלח אותו לייצג את ישראל בשיחות ברודוס - והוא מעולם לא לבש קודם עניבה, ולא ידע כיצד לקשור אותה. הוא פתר את הבעיה בעזרת חבר, שקשר לו את העניבה - ולפני שעזב גם הראה לו כיצד לשמור על הקשר על ידי ריפופו ולהסיר את העניבה על ידי משיכתה מעל הראש. רק אז הוא למד כיצד מתנהגים עם עניבה. בפעם האחרונה שהיינו ביחד, לפני פחות משבועיים, קרה מקרה דומה: הוא הגיע לאירוע של "עניבות שחורות" בזמן, אבל בלי כפיון. השאלתי לו את עניבת הפרפר שלי וזכיתי להדק את העניבה עבורו. היה זה רגע שאשמור בליבי כל עוד אני חי. עבורו, טקסים ומילים היו תמיד דבר פחות חשוב. הרבה פחות ממעשים ומעבודה.

לפני שישה שבועות, כפי שהמלך חוסיין והנשיא מובארק יזכרו, היינו בבית הלבן, כדי לחתום על ההסכם הישראלי-פלסטיני. הרבה אנשים נאמו - אני, המלך, היושב ראש ערפאת, הנשיא מובארק, כל שרי החוץ. רק לקראת הסוף עלה לנאום ראש הממשלה יצחק רבין, ומילותיו הראשונות לקהל היו, "קודם כל החדשות הטובות - אני הנואם האחרון". אבל הוא הבין את כוחם של מילים וסמלים. "הביטו במעמד", הוא אמר בווישינגטון, "מלך ירדן, נשיא מצרים, היושב ראש ערפאת ואנחנו - ראש ממשלה ושר חוץ מישראל - על במה אחת. הביטו טוב. המראה שאתם רואים לפני עיניכם היה בלתי אפשרי ולא ייאמן רק לפני שלושה חודשים. רק משוררים חלמו עליו - ולצערנו הגדול חיילים ואזרחים נהרגו כדי לעשות את הרגע הזה אפשרי".

אלו היו מילותיו של רבין. היום גם אני קורא לכל אזרחי העולם להביט היטב בתמונה.

הביטו במנהיגים מכל המזרח התיכון ומכל העולם שנסעו הנה היום בשביל יצחק רבין, ובשביל השלום. אף שלא נשמע עוד את קולו העמוק והמהדהד, הוא זה שכינס אותנו יחד שוב, במילה וברצון לשלום. עכשיו על כל אחד מאיתנו שאוהב את השלום, ועל כולנו שאהבנו אותו, להמשיך ולהיאבק למען השלום לו הוא הקדיש את חייו ולמענו נפל. רוחו ממשיכה להאיר לנו את השביל. רוחו מלווה את השלום המתפתח בין ישראל ושכנותיה. השלום חי בעיניהם של הילדים היהודים והערבים, המשאירים מאחוריהם את העבר, עבר של פחד, ומתקדמים לעבר עתיד של תקווה. השלום חי בהבטחה לביטחון אמת.

הרשו לי לומר לעם ישראל, אפילו בשעתכם הקשה שרוחו שורה עלינו - ואסור לכם לאבד את רוחכם. הביטו במה שהשגתם בהפרחת המדבר, בבניית דמוקרטיה פורחת באזור עוין, בניצחון קרבות ומלחמות - ועכשיו, בניצחון השלום.

ראש הממשלה שלכם היה לוחם למען השלום אבל הוא היה קורבן של השנאה. אנו צריכים ללמוד מקורבנו שאם אנשים אינם יכולים להשתחרר מהשנאה לאויביהם, הם מסתכנים בזריעת זרעי השנאה בתוכם. ארצות הברית ידעה שורה של קורבנות משלה, מאברהם לינקולן ועד לנשיא קנדי ומרטין לותר קינג. אני קורא לעם ישראל, בשם הניסיון שלנו, לא לתת לשנאה להשתלט עליכם. הישארו על הנתיב הנכון. כפי שמשה אמר לבני ישראל, כשידע שלא יגיע לארץ המובטחת: היו חזקים ואמיצים. אל תחששו, כי האלוהים ילווה אתכם ולא יכזיבכם, והוא שיצילכם.

"הקדיש, תפילת האשכבה היהודית, אינו מתייחס למוות - אלא לשלום. הוא מסתיים במילים: 'עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו, ועל כל ישראל, ואמרו אמן'. ושלום חבר"

הנשיא ויצמן, ראש הממשלה בפועל שמעון פרס, וכל העם בישראל, בעוד אתם ממשיכים במסלולכם אל השלום, אני מתחייב כי אמריקה לא תכזיבכם. האגדה מספרת, כי בכל דור, מאז ומעולם, קם מנהיג יהודי להגן על עמו ולהראות להם את הדרך הנכונה. ראש הממשלה יצחק רבין היה מנהיג מעין זה. הוא ידע, כפי שהכריז על מדשאת הבית בלבן, שהגיע הזמן - או במילותיו שלו: 'צריך לערוך חשבון נפש ליחסים בין העמים, בין ההורים העייפים ממלחמה, ובין הילדים שלא יידעו עוד מלחמה'. כאן בירושלים, אני מאמין באמונה שלמה, שהוא הוביל את עמו לארץ מובטחת זו. השבוע, יהודים בכל העולם ילמדו את פרשת השבוע - את פרקי התורה שבהם האלוהים בוחן את אמונתו של אברהם ומצווה עליו להקריב את בנו, יצחק, ואברהם - בנאמנותו לאלוהים - כמעט שהרג את בנו יחידו. אלוהים ריחם על יצחק אז. עכשיו אלוהים בוחן את אמונתנו ביתר קושי. הוא לקח מאיתנו את יצחק שלנו.

הקדיש, תפילת האשכבה היהודית, אינו מתייחס למוות - אלא לשלום. הוא מסתיים במילים: 'עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו, ועל כל ישראל, ואמרו אמן'. ושלום חבר".

נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, וראש לשכתו של רבין, איתן הבר, מטייעים לו לקשור עניבת פרפר

נואם בווינגטון. לידו: רעייתו לאה ונשיא ארה"ב, ביל קלינטון

מלך ירדן

חוסיין הראשון

"נדבר על מחויבותנו לשלום, לנצח. ובואו נאמר לאלה החיים בחשיכה, לאויבי האור והאמונה והדת: כאן אנו עומדים. זהו מחננו, מחנה השלום. הלוואי שאלוהים יברכם בהכרה שעליהם להצטרף אלינו, ואנו מתפללים שיעשו זאת. אבל אנחנו לא מתביישים ולא מפחדים, אלא נחושים לממש את המורשת שעבורה נפל רעי, כפי שנפל סבי בירושלים כאשר אני ילד קטן העומד לצידו"

שלום של אמיצים - רבין וחוסיין מלך ירדן לוחצים ידיים בפגישה ברבת עמון, 1995

"אחותי, הגברת לאה רבין. מעולם לא חשבתי שרגע כזה יגיע. שאתאבל על אובדנו של אח, עמית ורע. אדם וחייל שכיבדנו, כשם שכיבד אותנו. אדם שלימד אותנו להבין כי יש ליישב מחלוקות ולקיים דו-שיח. זוהי מורשתו של יצחק רבין, וכך הפכנו לשותפים ולידידים.

איני רגיל לעמוד במעמדים כאלה, אלא כשאתה לצדי. לדבר על שלום, על חלומות ועל הדורות הבאים, שחייבים לחיות בשלום. לפעול יחד ולהיבדל יחד על זכותנו לבנות עתיד טוב יותר.

מעולם לא עלה במחשבותיי, שביקורי הראשון בירושלים, כהיענות להזמנתך, להזמנת יושב-ראש הכנסת ולהזמנת הנשיא, יתקיים בנסיבות אלה.

יצחק רבין חי כחייל, ומת כחייל למען השלום. אני מאמין שהפעם, למען כולנו, עלינו להשמיע את קולנו ולדבר בגלוי על השלום - ולתמיד. אנו שייכים למחנה השלום, אנו מאמינים בשלום ומאמינים שאלוהנו האחד רצה שנחיה בשלום ומאחל לנו שלום.

ילדי אברהם משלוש הדתות הגדולות חייבים לעשות שלום. הבה נרים את קולנו ולא נשקוט.

נדבר על מחויבותנו לשלום, לנצח. ובואו נאמר לאלה החיים בחשיכה, לאויבי האור והאמונה והדת: כאן אנו עומדים. זהו מחננו, מחנה השלום. הלוואי שאלוהים יברכם בהכרה שעליהם להצטרף אלינו, ואנו מתפללים שיעשו זאת. אבל אנחנו לא מתביישים ולא מפחדים, אלא נחושים לממש את המורשת שעבורה נפל רעי, כפי שנפל סבי בירושלים כאשר אני ילד קטן העומד לצידו.

רבין היה איש אמיץ, איש של חזון, איש שניחן באחת התכונות היקרות ביותר לאדם - צניעות. הוא העמיד את עצמו, כמוני, בדרגת אחריות של שותף למשא-ומתן, ושאלף להשיג שלום מכובד. הוא ידע, כמוני, למקם עצמו במקומו של השותף למשא-ומתן, וכך השגנו שלום מכובד, יציב ובר-קיימא. היו לו אומץ, חזון ומחשבות לשלום. בעומדי כאן, אני מתחייב בפניכם ובפני עמי בירדן, בפני העולם כולו, להמשיך ולעשות כל שביכולתנו כדי להצליח ולמלא אחר המורשת שהותירו לנו סבי וידידי. וכאשר יגיע יומי, אני מקווה שאוכל להשאיר אותה מורשת כפי שעשו סבי ויצחק רבין.

יצחק רבין, הלוואי שנשמתיך תעלה גבוה, מעלה מעלה, למען כל העמים. רבים חיים, וכה רבים גם מתים. זהו רצון האלוהים, זו דרכו של עולם. אבל בני המזל הם אלה המשאירים משהו מאחוריהם, ואתה, יצחק רבין, אחד מהם. פניהם של בני עמי, אזרחי ירדן, עצובות היום, ולבותיהם כבדים. נתפלל שאלוהים ידריכנו, איש-איש במקומו, לעשות כל שביכולתנו למען עתיד טוב יותר, כפי שביקש יצחק רבין. ככל שאחיה, אהיה תמיד גאה שהכרתי אותנו, עבדתי עמו כאח, כרע וכאדם, ובכך שיחסי החברות שלנו היו מיוחדים במינם.

בשם העם הירדני והמשפחה ההאשמית, אני מביע רגשי השתתפות עמוקים בצערכם ואת תנחומינו הכנים. נמשיך במאבקנו למען עתיד הדורות הבאים והגשמת מורשתו של יצחק רבין".

"רבין היה איש אמיץ, איש של חזון, איש שניחן באחת התכונות היקרות ביותר לאדם - צניעות. הוא העמיד את עצמו, כמוני, בדרגת אחריות של שותף למשא-ומתן, ושאלף להשיג שלום מכובד. הוא ידע, כמוני, למקם עצמו במקומו של השותף למשא-ומתן, וכך השגנו שלום מכובד, יציב ובר-קיימא. היו לו אומץ, חזון ומחשבות לשלום"

עזר ויצמן

"את אשר השיג יצחק בחייו מסמלת, אולי יותר טוב מכל דבר אחר, העובדה ששמונים נציגי מדינות באו היום לחלוק לו את הכבוד האחרון. הם באו מתוך הערכה גדולה לפועלו, מתוך הכרה והיכרות אישית איתו שנמשכה הרבה שנים. יושבים כאן הנשיא קלינטון, ראש ממשלת בריטניה, צרפת, מלך ירדן, הנשיא מובארק ממצרים, מלכת הולנד, ולא אאריך ברשימה ארוכה. הם באו בראש ובראשונה לחלוק כבוד ליצחק"

ירושלים, הלווייתו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר 1995

"יצחק היה דור תש"ח שלחם על עצמאותנו, שאף לבנות ארץ חדשה, לשים את היסודות. מרבית נוער זה התגייס מילדותו למען המולדת. יצחק ייצג את פאר הנוער הזה. תמיד אומרים, ואני אחזור, כי פגשתי אותו בפעם הראשונה במלחמת העצמאות: הוא היה יפה תואר עם בלורית יפה.

יצחק נשאר כל חייו בשירות המדינה. שירת בצבא ההגנה לישראל בצורה מפוארת: מח"ט, אלוף פיקוד, סגן הרמטכ"ל, רמטכ"ל. היה לי גם הניסיון המעניין והחשוב לשרת תחתיו בימים קשים ומעניינים. אבל השנתיים וחצי האחרונות, מבחינתי, ואני מקווה שגם מבחינתו, היו השנים שבהן בילינו הכי הרבה יחד. לפחות פעמיים בחודש, שעה וחצי של שיחה אינטימית, הוא ואני, על כל אשר חשוב וכואב למדינת ישראל.

אני יודע שכמה פעמים - ואני ממעיט אולי בדברי - דרכתי לו על יבלת. מעולם לא שמעתי ביקורת, הוא המשיך להיות אציל נפש, כפי שהוא היה. אותן השעות שבילינו מסכמות מבחינתי את כל השנים הארוכות שעברנו יחד בצבא ובממשלות. בארבע עיניים לומדים אחד את השני, מכירים איש את רעהו, טוב יותר מאשר בכל מצב אחר. שמעתי ממנו על רצונו, על שאיפותיו ועל גאוותו, על כך שמדינת ישראל היום היא אחת המדינות הכלכליות הפורחות באזור, ואולי בהרבה מקומות בעולם. על קליטת העלייה הגדולה של 60-80 אלף לשנה. על קליטתם של העולים בתעשייה ובחיים האזרחיים, והיום גם בצבא. גאוה גדולה היתה, שבזמנו נפרצה גם הדרך לשיחות עם הפלסטינים. והשלוש עם ממלכת ירדן, שמלכה יושב איתנו כאן היום.

את אשר השיג יצחק בחייו מסמלת, אולי יותר טוב מכל דבר אחר, העובדה ששמונים נציגי מדינות באו היום לחלוק לו את הכבוד האחרון. הם באו מתוך הערכה גדולה לפועלו, מתוך הכרה והיכרות אישית איתו שנמשכה הרבה שנים. יושבים כאן הנשיא קלינטון, ראש ממשלת בריטניה, צרפת, מלך ירדן, הנשיא מובארק ממצרים, מלכת הולנד, ולא אאריך ברשימה ארוכה. הם באו בראש ובראשונה לחלוק כבוד ליצחק.

אבל אני בטוח שהוא היה רוצה לדעת, והוא יודע, שבואם הוא גם חלוקת כבוד למדינה. מדינת ישראל השתנתה, ויש לה עוד דרך ארוכה. מדינת ישראל שהיום יש אליה הערכה רבה בכל העולם, מדינה שהיום שואפת יותר לשלום מאשר למלחמה.

אני כשלעצמי, יחסרו לי השעות שישבתי ודיברתי איתו, יחסרו לי אותן השעות שישבנו לבד, אכלנו כמה דברים טובים, שתינו כמה דברים טובים. הוא יחסר לי, כמו שהוא יחסר לכולם. ברצוני לקרוא רק משפט אחד מפרשת השבוע: 'ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים. ויברכהו ה'. ויגדל האיש ויילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד'. יהי זכרו ברוך".

"אני יודע שכמה פעמים - ואני ממעיט אולי בדברי - דרכתי לו על יבלת. מעולם לא שמעתי ביקורת, הוא המשיך להיות אציל נפש, כפי שהוא היה"

נשיא המדינה, עזר ויצמן, וראש הממשלה, יצחק רבין

הרב יהודה עמיטל

"אנחנו כאן לעשות את חשבון הנפש שלנו, אבל אני רוצה קודם לדבר על המספד. 'ויאמר המלך אל עבדיו, הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל'. המומים, מדוכאים, מזועזעים, כואבים, אבלים, מושפלים, מבוישים, בושים ונכלמים אנחנו מול הרצח של ראש ממשלת ישראל. כתוב בתורה: 'שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלוהיך בו'. אם אתה שם עליך מלך, לא השם בוחר! אומר הרמב"ן: 'כל מי שהעם בוחר, סימן שמן השמים נגזר שהוא יהיה מלך ומנהיג'. זו פגיעה במלכות ישראל בעת שיבת ציון, בראשית צמיחת גאולתנו. רבותי, עלינו לקרוע קריעה ממשית על חילול השם הגדול, בכך שאירוע שכזה קורה במדינת ישראל. כסדום היינו? לזמביה דמינו? הייתכן שבמדינה של 'עם אלוהי אברהם' בפינה התרבותית בחלק הזה של העולם, יתבצע רצח שכזה?"

ירושלים, "כנס חשבון נפש של הציונות הדתית", ארבעה ימים לאחר הרצח

"קראנו את הכנס הזה למספד ולחשבון נפש. לפני שאני מתחיל בדברים שלי, אני רוצה לפנות מכאן בקריאה מקרב לב לאנשים האחרים במחנה השמאל - למען השם, תעשו הכול כדי למנוע את דברי ההסתה ההולכים וגדלים במחנה שלכם. עלולות להיות סכנות, בל אפתח פה לשטן, תוצאות של דברי הסתה אלה. כל אחד חייב בחשבון נפש. ההידרדרות ביחסים בין המחנות מחייבת את כולם.

אנחנו כאן לעשות את חשבון הנפש שלנו, אבל אני רוצה קודם לדבר על המספד. 'ויאמר המלך אל עבדיו, הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל'. המומים, מדוכאים, מזועזעים, כואבים, אבלים, מושפלים, מבוישים, בושים ונכלמים אנחנו מול הרצח של ראש ממשלת ישראל. כתוב בתורה: 'שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלוהיך בו'. אם אתה שם עליך מלך, לא השם בוחר! אומר הרמב"ן: 'כל מי שהעם בוחר, סימן שמן השמים נגזר שהוא יהיה מלך ומנהיג'. זו פגיעה במלכות ישראל בעת שיבת ציון, בראשית צמיחת גאולתנו. רבותי, עלינו לקרוע קריעה ממשית על חילול השם הגדול, בכך שאירוע שכזה קורה במדינת ישראל. כסדום היינו? לזמביה דמינו? הייתכן שבמדינה של 'עם אלוהי אברהם' בפינה התרבותית בחלק הזה של העולם, יתבצע רצח שכזה?"

למרבה הכאב, חילול השם במקרה זה הוא כפול ומכופל, כיוון שהדבר נעשה על ידי מי שרואה עצמו כדתי, וכהצדקה למעשיו הוא משתמש במצוות מן התורה. שמעתי את דברי הרוצח בבית המשפט. שום חידוש לא היה בדבריו. כל מילה שאמר נשמעה לא אחת בשנה האחרונה בחוגי הציונות הדתית, בתקשורת הכתובה והאלקטרונית. אם קיימת אפשרות כלשהי ולו גם רחוקה, שלולא נשמעו במחננו ביטויים כמו 'ממשלת בגידה', 'ממשלת דמים' וכו', הרצח אולי לא היה מתבצע, הרי שגם אנו לא יכולים לומר עוד 'ידינו לא שפכו את הדם הזה'.

כדי לטהר את המחנה יש לשמור על שישה לאווים:

1. יש להפסיק את השימוש בהלכה בעניינים פוליטיים ומדיניים. הלכה יכולה להיות חומר נפץ מסוכן כשהיא נתונה בידי בני נוער, במקום להיות מוכרעת על ידי גדולי התורה. כל נער ונערה ב'בני עקיבא' מכירים היום רק קריטריון אחד של הלכה במובנה הצר. מדי שבוע אני נשאל על-ידי צעירים מה לדעתי ההלכה בעניינים העומדים על הפרק.

המושג 'הלכה' הוא נרחב וקדוש מכדי שיינתן בידי כל צעיר וצעירה, שאין להם את רוחב הדעת ההכרחי לשיקול דעת תורני בעניינים אלה.

בענייני הנהגת הכלל, העם והמדינה, התורה אינה קובעת הלכה חד משמעית, שתהיה רלוונטית באופן אוטומטי לכל מצב וכל דור. ידועים דברי הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר' שמסביר, שהתורה לא כתבה באופן חד-משמעי האם מינוי מלך הוא חובה או רשות, שכן 'משום דהנהגת המדינה משתנה על פי דעת מלוכה, או על פי דעת העם ונבחריהם... הרי בעניין השייך להנהגת הכלל, נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצוות עשה, משום הכי לא אפשר בהחלט למנות מלך, כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך'.

בשאלות גורליות בהנהגת האומה יש להתחשב במכלול שלם של גורמים - רוחניים, ביטחוניים, חברתיים, כלכליים וכד'; האם ניתן לדבר על 'הלכה' חד-משמעית, שתיתן תשובה אחידה לכל מצב ולכל זמן, מבלי להתייחס לכל אותם גורמים?

2. יש לעצור את תופעת הדה-לגיטימציה של דעות שונות בציונות הדתית. ישנם יוֹכּוּחִים עמוקים בתוך מחננו - על סולם הערכים ביחס שבין עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל; על מצוות כיבוש ארץ ישראל בזמן הזה, ועוד. אולם יש לחנך לכבוד הדדי בין הדעות השונות, ולהצגת התמונה הכללית לפני כל הציבור בכלל, ובני הנוער בפרט.

3. יש להפסיק את הדה-לגיטימציה כלפי הממשלה, שנבחרה באופן דמוקרטי. 120 חברי כנסת קבעו שלממשלה יש סמכות לפעול אם יש לה רוב כלשהו בכנסת. הרוב היהודי קבע שכל רוב בכנסת הוא בעל סמכות.

עלינו לזכור כי בכל הדורות נהגו כבוד כלפי מנהיגי העם, גם אם לא נהגו על פי דרך התורה. דוד כינה את שאול 'משיח ה' גם לאחר ששאול השמיד את נוב עיר הכהנים והפר את ציווי ה'. הרמב"ם, בתחילת הלכות חנוכה, מציין את חשיבותו של החג בכך ש'חזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים'. בשם 'מלכות' הוא מכנה את מלכי בית חשמונאי, על אף התנהגותם הקשה של רבים ממלכים אלו. הכהן הגדול היה מתפלל ביום הכיפורים 'שיושיע ה' את ישראל ולא יסור מהם מלך' (רמב"ם, הלכות עבודת יום הכיפורים, ג' יא). ניתן לחלוק על הדרך, להפגין ולמחות, אך יש לנהוג בכבוד כלפי ממשלה נבחרת בישראל, כפי שנהגה הציונות הדתית מאז הקמתה.

4. יש להפסיק את הדמוניזציה של הממשלה. מדובר כאן בבעיה חינוכית ממדרגה ראשונה: אותם הצובעים בשחור את הממשלה ואת התהליך שבו היא נוקטת - מה הם יאמרו לנוער אם ממשלה זו תיבחר לעוד ארבע שנים? אם הסכמי אוסלו מובילים לאבדון - מה יהיה המסר אם התהליך שבו היא נוקטת אכן יקרום עור וגידים? קו חינוכי זה עלול לגרום למשבר רוחני עמוק ביותר.

נוסף לזאת יש בכך בעיה באמונה. לאורך כל השנים האמנו ביד ה' המכוונת את המאורעות, כפי שראינו עין בעין בשיבת ציון בדורנו. אנו, שבחסידי ה' זכינו לראות בתקומת המדינה, בבנייה ובביטוסה; ביכולת עמידתה במלחמות מול כל עמי ערב; בהתפתחותה המדהימה בתוך כמה עשרות שנים למדינה בעלת עוצמה ביטחונית, מדינית וכלכלית, אין ביכולתנו להבין את הדיבורים הנשמעים במחננו במונחים של חורבן, סוף המדינה חס וחלילה. דיבורים אלו מעידים על חולשה באמונה.

5. להפסיק את הגידופים וכינויי הגנאי כלפי אישי הממשלה. יש לדעת ולהדגיש כי הם פועלים מתוך תחושה שדרכם היא הדרך המשרתת את טובת המדינה.

6. יש לעצור את השמצת הציבור הלא-דתי התומך בתהליך השלום, כאילו הוא ציבור ללא ערכים. לטענה שרבי ז"ל, פרס וברק פעלו מתוך חוסר ערכים יהודיים ומוסריים, בעוד שנתניהו ורפול מצייתים לערכים אלו - אין כל בסיס. בקרב התומכים בתהליך המדיני ישנם אנשים שמסרו את כל חייהם למדינה, במערכת הביטחון, בפיתוח ובבנייה של האומה. אינני רוצה להזדקק לאמרתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, על הגאולה בזכות אהבת חינום. לא מדובר כאן על אהבת חינום! זוהי אהבה לאנשים רבים, הראויים לכך בכל הלב".

אלמות ראש הממשלה

לאה רבין

”אני רוצה היום להאמין שהאסון שקרה לי ולנו, המחיר הנורא שאתה ואנחנו שילמנו, הוא לא קורבן חינוך - כי קמנו מאותו סיוט אל עולם אחר ושונה, עולם שסמך עליך, עולם שסימלת לו את הטוב ואת הצודק. היית להם מקור לתקווה כי הם ידעו: אתה הוא התקווה לשלום. אבל הם סמכו עליך יותר מדי, ונתנו לך להילחם לבד, לבד בצריח. ושתקו מדי מול הכתובת שהייתה על הקיר, מול קריאות הגנאי והשטנה הנוראות שאתה סירבת להתייחס אליהן”

תל-אביב, כיכר מלכי ישראל במלאת שבעה לרצח

”שלום חברים, כאן במקום הזה הוא עמד לפני שבוע אחד בלבד. כאן הוא היה אדם מאושר באותם רגעים, ומכאן הוא הלך אל מותו. יצחק, לו רק יכולתי לספר לך מעט מן המעט ממה שהתרחש מאותו הרגע, וממה שמתרחש בארץ כולה מאז, היית מתקשה להאמין. הייתי מספרת לך על שלוש יריות האקדח, ששתיים מהן גרמו למותך, ואתה לא היית מאמין, כי אף פעם לא חשבת שזה יכול לקרות לך. אף פעם לא נתת לכך את דעתך ולו גם לרגע אחד. והייתי מספרת ומספרת לך על מה שאירע אחר כך. איך נפרדנו ממך - המת. איך חזרנו הביתה בלעדיך - הבית שאהבנו כל כך, שיצאנו ממנו רק כמה שעות לפני כן - ועכשיו אנחנו כאן - בלעדיך. והייתי מספרת לך על הארון מכוסה דגל המדינה שעברנו על פניו. ופתאום - אתה שאי-אפשר היה לעצור אותך אף פעם - עכשיו אתה בארון - ואתה כבר לא יודע - ואתה כבר לא. ומאז - מאות האלפים, המיליונים שבאו. והנטיעה אחרי - שוב - הארון. כמה נורא - אני נוסעת עם הילדים שלנו אחרי ארוןך. וההלוויה - ששמונים מאומות העולם באו אליה לחלוק לך כבוד אחרון - מקצווי תבל. 'שא סביב עיניך וראה - כולם התקבצו ובאו לך', כנאמר במקורות.

הארון ניצב לפנינו ונאמר דברי הספד חמים, יפים, טובים, אבל נועה שלנו שדיברה הרעידה את אמות הסיפים. כל העולם בכה איתה. יצחק, גם אתה היית בוכה.

ומאז, יצחק, ההתרפקות הזאת הענקית, האדירה, העצומה עליך, על מה שהיית להם - על האהבה הזאת שאולי רק קצת ממנה ניחשת אבל את עוצמתה לא יכולת לשער. הם באים ובאים ובאים. מדינה שלמה באבל כבד כל השבוע כולו. באים אל קברך כל העת ומכסים אותו בפרחים ומדליקים נרות ומשאירים מכתבים אליך - ישר אליך. ולכיכר הזו, כיכר מלכי ישראל, זורמים וזורמים אלפי אלפים ואלפי נרות בכיכר מלכי ישראל ויושבים בני נוער, ובוכים, ושרים שירים עצובים כל כך לזכרך, והרחוב שלנו - זה הרחוב שאליו באו הרשעים כל שבוע עם כרזותיהם, עכשיו הוא גם עמוס באנשים מאותו לילה שלאחר ההלוויה - רובם צעירים. והבית שלנו, גם הוא הפך למוקד אליו נישאות עיניהם - אליו באים ובאים ובאים להיפרד - ולאחזב אותך כל-כך. ובתוך הבית אנחנו - אני,

בני הזוג רבין בושינגטון, 1968

הילדים והנכדים - מוצפים במבקרים - אלפים באים לנחם ולהתנחם - ולהיפרד ממך. יהודים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים וצ'רקסים - ילדים, ונוער, זקנים ואלפי אלפי מכתבים של ילדים. יצחק - אתה מאמין? אנא, האמן לי שקרה כאן דבר שלא הארץ ואולי לא העולם ראו כמותו. ושואלים אותי - מאין אני שואבת כוח, והתשובה שלי היא - ממך, ממך, כי בצל הכוח האדיר שלך הייתי כל כך הרבה שנים - והיום, כאשר אני משוחחת איתך, אני יודעת שרק כך היית רוצה לראות אותי - חזקה. נחשול האהבה הזה המגיע עד אלינו הוא שלך, אבל גם הוא חייב להיענות בתודה - ואני כאן כדי להודות לכם, לכולם. אני רוצה לספר לך שבאים גם המאבטחים שלך. הם בוכים ואני מעודדת אותם ואת רוחם ואומרת לכם: יצחק פעל כל השנים באמונה מלאה בכם. לרגע לא חשב שמשוהו יכול לקרות לו, כי אתם שומרים עליו. וכך חייתי גם אני בשקט, כי הם שומרים עליך. והיום אני נשבעת להם, שלעולם, לעולם לא תהיה לי כל טענה אליהם על מה שקרה - ומתוך תחושתי והיכרותי אותך, אני יודעת שכך היית רוצה לומר להם גם אתה, אילו רק יכולת. זה קרה ואתם עשיתם הכל, ולעולם, לעולם, נאמין בכם, כי אתם כל כך נפלאים, כל אחד ואחד מכם נפלאים.

לאה ויצחק רבין בסלון ביתם בתל אביב

יצחק, אתה מכיר אותי ויודע שאני מחפשת תמיד את חצי הכוס המלאה. על כן אני רוצה היום להאמין שהאסון שקרה לי ולנו, המחיר הנורא שאתה ואנחנו שילמנו, הוא לא קורבן חינם - כי קמנו מאותו סיוט אל עולם אחר ושונה, עולם שסמך עליך, עולם שסימלת לו את הטוב ואת הצודק. היית להם מקור לתקווה כי הם ידעו: אתה הוא התקווה לשלום. אבל הם סמכו עליך יותר מדי, ונתנו לך להילחם לבד, לבד בצריח. ושתקו מדי מול הכתובת שהייתה על הקיר, מול קריאות הגנאי והשטנה הנוראות שאתה סירבת להתייחס אליהן - ושתקו. ורק הערב האחרון כאן, בכיכר מלכי ישראל בשבוע שעבר, כאשר קהל האלפים בא להביע תמיכה בך בדרך הקשה אל השלום, עודד ושימח אותך. ועכשיו, יודע הנוער הנפלא שלנו ויודעים גם הילדים ויודעת הארץ כולה, שאי-אפשר ואסור יותר לשתוק. ועכשיו יישמע הקול הקורא, השפוי, הצודק. ועכשיו הרוב הדומם יהפוך לרוב שאינו דומם יותר - שיבצר ויחזק את ממשיכי דרכך אל השלום. אני פונה אליך שמעון, להמשיך ולהוביל את עם ישראל אל השלום בדרכו וברוחו של יצחק. שלום, חבר. אני לא נפרדת ממך, אבל תנוח בשלום על משכבך, ואצלנו אתה תמשיך לחיות".

בהלוויה: רעייתו של רבין, לאה, וילדיו דליה ויובל

דברים נוספים לזכרו

נעמי שמר

דברים שנשאה נעמי שמר בטקס האזכרה ליצחק רבין במלאת שנה להירצחו, נובמבר 1996

"הידעו הדמעות מי שפכן?

וידעו הלבבות מי הפכם?

הפכם הוא מאורם תוך רגבים

ולא ידעו רגבים מה בתוכם'.

ככה שרנו בנעורינו, בשני קולות.

מהו הדבר שהפך את ליבנו ככה בארבעה בנובמבר?

סיפורו של רבין הוא הסיפור של כולנו:

הנער הג'ינג'י בחולות תל-אביב - הוא אנחנו.

המפקד הצעיר של צבא היחפים בפלמ"ח - הוא אנחנו.

האיש שקבר כל כך הרבה חברים בדרך לירושלים - הוא אנחנו.

המנצח בששת הימים - הוא אנחנו.

האיש שהיתה בו נחישות של חץ שלוח למרחקים ארוכים,

שעמס את אחריותו האישית כמו פועל-נמל,

שהאמין בצדקתנו באמונה שלמה,

האיש שכל יום מחייו הבוגרים היה שירות,

האיש שחלם להשאיר אחריו שולחן-חול נקי,

ולהביא שלום בימיו, בזוכרו את כל אבדותינו, בכל שדות הקרב שלנו,

האיש שסיפור חייו ומותו חובק בתוכו את סיפור חייו ומותנו -

האיש שצנח על משמרתו בכיכר מלכי ישראל,

מוקף תרועות-אהבה ופרחים ותקווה -

זה האיש שהפך את לבבנו, כלהט החרב המתהפכת.

זה האיש שנצרב בזיכרונו כמכות-אש,

ושם יישאר".

נתן יונתן

האיש ההוא

איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא
אשר היה כערבות הבוכיות?

למרגלות ההר נולד
ליד הנחל

בחורף שר בין ערבות בוכיות
בקיץ בין אורות בצעי המים
לחמו שילח על פני הנחל לדגה
מקני הסוף כרת לו עפיפון
וכשהיה לאיש

מגבעולי הערבות הבוכיות נטה סוכה
מאבן המבצר האפורה בנה לו בית
על מי הנחל טחנה הקים
זרע שדות
שלח הונו על פני הים באניות סוחר
אך יש אשר יניח כלי מלאכתו
ויהיה פתאום לאיש אחר.

איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא
אשר היה כערבות הבוכיות?

למרגלות ההר נולד, ליד הנחל
יידוד פזור נפש על ההר או בבכאים
ובנופלו בבוקר לא עבות אחד על אדמתו
יקנו לו אחוזת עולם,
ליד אמות המים השקטות

איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא
אשר היה כערבות הבוכיות
וכמו מבצר עתיק היה בסוף הדרך?

איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא
אשר היה כערבות הבוכיות?

"ואז באו שלוש היריות ונהפכו ליבבת סירנות איומה שבישרה
את רציחתו [...] עם שלם אמר את אהבתו ותודתו למי שנתן
את כולו לתקומת ישראל. אל תוך מנגינות האבל שהושרו
בימים ובלילות הצטרף גם שירי, 'האיש ההוא' [...] פעמים
רבות שאלוני, מי הוא אותו האיש שאליו ועליו נכתב השיר.
אולי היה שתול בי שירו של ביאליק 'אחרי מותי'. ומכל מקום,
את דמותו בדיתי ועיצבתי מתוך נוף ילדותי ומשאלות ליבי [...]
סיפרתי בשיר הבלאדי הזה על איש הבונה את בית חייו, מעצב
את גורלו מחומרי המקום, כעץ שתול על פלגי מים, איש ישר
דרך, שכל חייו עמל, אך יש לו עיתות שתיקה והרהורים, כאילו
אמרת אל לבי, מי יתנני איש אשר כזה [...] עכשיו, כשהתחבר
השיר אל הרגע ההוא, כבד יגון ושגב, חשבתי להקדיש אותו
ליצחק, שכל חייו מיעט בדברים והרבה תפארת, שסכך בגופו
וברוחו על כולנו, שהיו סביבו אנשים מבריקים ממנו, אך לא היה
אחד כמוהו. שכמו מבצר עתיק היה בסוף הדרך. מכאן ואילך
יהיה יצחק רבין האיש ההוא, שיצא מאלמוניותו ולזכרו אני
מקדיש את השיר"

דברי תפילה

אַל מְלֵא רַחֲמִים

[לזכר יצחק רבין]

אַל מְלֵא רַחֲמִים, שׁוֹכֵן בְּמְרוֹמִים,
הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה, עַל כְּנֹפֵי הַשְּׂכִינָה,
בְּמַעְלוֹת קְדוֹשִׁים וְטְהוֹרִים, כְּזֹהַר הַרְקִיעַ מְזֹהֲרִים,
אֶת נְשֻׁמַת יִצְחָק בֶּן רוּזָה וְנִחְמִיָּה רַבִּין אֲשֶׁר חָזָה עִתִּיד אַחַר לְעַם
יִשְׂרָאֵל,
לְחַם אֶת מַלְחַמַת הַשְּׁלוֹם וְנִפְלַעַל פִּתְחוֹהַ שֶׁל תְּקוּפַה הַדְּשָׁה.
בְּגֵן עֵדֶן תִּהְיֶה מְנוּחָתוֹ
בְּעַל הַרְחָמִים יִסְתַּיְרָהוּ בְּסִתְרֵי כְּנֹפֵיו לְעוֹלָמִים,
וְיִצְרָר בְּצָרוֹר הַחַיִּים אֶת נְשֻׁמָתוֹ.
יְיָ הוּא נִחְלָתוֹ,
וְיִוָּחַ בְּשְׁלוֹם עַל מְשֻׁכְבוֹ, וְנֹאמַר אָמֵן.

יִזְכֹּר

יִזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נִשְׁמַת רֵאשׁ הַמִּמְשָׁלָה הַמְּנוּחַ יִצְחָק בֶּן רוּזָה וּנְחֻמִּיהָ רַבִּין
זְכוּנוֹ לְבִרְכָה. יִשְׁפִּיל עִם יִשְׂרָאֵל וְיִתְאַבֵּל עַל חֲזוֹן וְשְׁלִיחוֹת אֲשֶׁר חָדְלוּ. תִּהְיֶה
נִפְשׁוֹ צְרוּרָה בְּצָרוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אַבְרָהָם, יִצְחָק וְיַעֲקֹב, שָׂרָה, רַבֵּקָה,
רַחֵל וְלֵאָה וְעַם שְׂאֵר צְדִיקִים וְצַדִּיקְנִיּוֹת שְׁבַגְנָן עַדְוֹ, וְנֹאמֵר אָמֵן.

יִזְכֹּר עִם יִשְׂרָאֵל אֶת נִשְׁמַת רֵאשׁ הַמִּמְשָׁלָה הַמְּנוּחַ יִצְחָק בֶּן רוּזָה וּנְחֻמִּיהָ
רַבִּין, חֵיל, מְפִקֵד וּמְצַבִּיא. מְדִינַאי חוֹלֵם וּמְגֻשִׁים, אֲשֶׁר נִקְטַר בְּכַדוּרֵי הַמְּרֻצָּח
בֶּן עַמְנוֹ, מְעוֹלֵם הַעֲשִׂיָה, עוֹלֵם הַשְּׁלוֹם וְעוֹלֵם הַחֲזוֹן. תִּהְיֶה נִפְשׁוֹ צְרוּרָה
בְּצָרוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אַבְרָהָם, יִצְחָק וְיַעֲקֹב, שָׂרָה, רַבֵּקָה, רַחֵל וְלֵאָה וְעַם
שְׂאֵר צְדִיקִים וְצַדִּיקְנִיּוֹת שְׁבַגְנָן עַדְוֹ, וְנֹאמֵר אָמֵן.

יזכור ליצחק רבין

[הרב יורם מזור]

נזכר את הרעות אשר לונתה את דמותו, דמות החיל, הלוחם והמפקד, שר
צבאות ישראל, מאז ימי הפלמ"ח, צה"ל ומלחמת ששת הימים בגדללתה.
נזכר את הלוחם אשר יחל להגיע אל היום בו יוכל עמו לכתת את חרבו
למזמרה, לשבת תחת גפנו ותחת תאנתו באין מחריד, ולהנות מפרי השלום.
נזכר את המדינאי אשר חזה עתיד אחר לעם ישראל,

לחם את מלחמת השלום

ונפל על פתחה של תקופה חדשה.

יזכר עם ישראל את זכרו של

ראש ממשלת ישראל יצחק רבין, זכרו לברכה

ישכיל עם ישראל על שליחות וחזון אשר חדלו.

יזכור אלהים את נשמת יצחק בן רוזה ונחמיה רבין, חיל, מפקד ומצביא.

מדינאי חולם ומגשים, אשר נקטר

בכדורי המרצח בן עמנו, מעולם העשייה,

עולם השלום ועולם החזון.

תהא נשמתו צרוכה בצרור החיים.

השלום - תפילה

[רבי נתן שטרנהרץ בעקבות רבי נחמן מברסלב]

יהיה רצון מלפניך

שתבטל מלחמות ושפיכות דמים מן העולם

ותמשיך שלום גדול ונפלא בעולם.

ל'א ישאו עוד גוי אל גוי חרב

ל'א ילמדו עוד מלחמה.

רק יכירו וידעו כל תושבי תבל האמת לאמתו

אשר ל'א באנו לעולם הזה בשביל ריב ומחלוקת

ל'א בשביל שנאה וקנאה וקנתור ושפיכות דמים

רק באנו לעולם כדי להכיר ולדעת אותך

תתברך לנצח.

אדון השלום מלך שהשלום שלו

עושה שלום ובורא את הכל

עזרנו והושיענו כלנו שנזכה תמיד לאחז במדת השלום

ויהיה שלום גדול באמת בין כל אדם לחברו ובין איש ואשתו

ל'א יהיה שום מחלוקת אפלו בלב בין כל בני אדם.

אתה עושה שלום במרומיך

ואתה מחבר שני הפכים יחד אש ומים

ובנפלאותיך העצומים אתה עושה שלום ביניהם

כן תמשיך שלום גדול עלינו ועל כל העולם כלו

באפן שיתחברו כל ההפכים יחד בשלום גדול ובאהבה גדולה

ויכללו כלם בדעה אחת ולב אחד

להתקרב אליך ולתורתך באמת

ויעשו כלם אגדה אחת לעשות רצונך בלבב שלם.

[חלק ב']

57	מר ביטחון
73	שינוי סדר העדיפויות הלאומי
87	חייל בצבא השלום
101	מנהיגות ואחריות
117	חופש הביטוי והסתה
131	רצח פוליטי
145	מדינה יהודית ודמוקרטיה
157	ממחלוקת לשיח
169	מורשת יצחק רבין
177	תודות
179	הערות
181	רשימת מקורות

[פרק 1]

מר ביטחון

[פרק 1]

מר ביטחון

לימים, כראש ממשלה, הזכיר תקופה זו בנאומו: "בגיל שבו תלמידים מנסים לפענח את סודות המתמטיקה ואת מסתרי התנ"ך, בגיל שבו פורחות אהבות ראשונות, בגיל שש-עשרה, נתנו בידי רובה כדי להגן על חיי, ולמרבה הצער, גם כדי להרוג בשעת סכנה. זה לא היה החלום שלי".¹

עוד כתלמיד בבית הספר החקלאי "כדורי" הצטרף יצחק רבין ל"הגנה" ועבר שיעורי נשק. בשנת 1941, כשהוא בן 19,

כבר כילד ראה יצחק רבין הצעיר עשייה ציבורית מהי. הוריו, רוזה ונחמיה, היו פעילי ציבור והודות להם למד על ערך הנתינה מגיל צעיר, כמו גם על משמעות התרומה לכלל, גם אם באה לעיתים על חשבון האינטרס האישי, הפרטי.

הגם שחלום נעוריו היה ללמוד הנדסת מים, ולתרום למדינה בתחום בו היתה מצוקה גדולה, נרתם ללחימה באויב משום שהבין כי זו שעה גדולה וחשובה למדינה שנאבקת על הקמתה.

אלוף פיקוד הצפון, יצחק רבין, בגבול הסורי, 1958

היה מראשוני המצטרפים לפלמ"ח. הפלמ"ח ('פלוגות מחץ'), הוקם במאי 1941, בזמן מלחמת העולם השנייה, בסיועם של הבריטים, שחששו מהתקדמות הצבא הגרמני לארץ ישראל. לאחר מבלת הצבא הגרמני, השתנה יחסם של הבריטים לפלמ"ח, והארגון המשיך לפעול בתנאי מחתרת. חברי הפלמ"ח, מחולקים לפלוגות, פוזרו בקיבוצים השונים, שם חילקו את זמנם בין עבודה חקלאית, שמירה ואימונים. הפלמ"ח הפך לזרוע המגויסת דרך קבע של ה"הגנה" ולחוד החנית שלה.

"באורח חיים זה", סיפר רבין, "היו סתירות וקשיים: נרקם הווי של חופש, שההיררכיה הצבאית הייתה זרה לו; אך נתבקשה גם משמעת, ששום גוף צבאי אינו יכול בלעדיה. המוטיבציה וההווי הפלמ"חי הצמיחו לוחם ומפקד בעל אופי ודמות מיוחדים במינם: המופת האישי של המפקד היה ערך ראשון במעלה. המשמעת במחלקה לא הייתה כפויה מכוחן של הדרגות, אלא ינקה מן הצורך הפנימי לקיים את המסגרת הפלמ"חית, על אף כל מצוקותיה. ההווי, המדורה, השירה, הצ'יבאט - סייעו לגיבוש החישובים החברתיים".²

בתחילת 1945 עבר הפלמ"ח שלב התארגנות חדש. "הוחלט על הקמת הגדודים (...) ועל פתיחת קורס מפקדי כיתות ארצי של הפלמ"ח בג'וערה, ואני נתמנית למפקדו. תקופת ההכנה לקורס והקורס עצמו היו לאחרים ולי תקופה של גיבוש התורה הצבאית של הפלמ"ח: לעודד את המחשבה הצבאית העצמאית, את התושייה, את המקוריות, את הפתרון המאולתר, לפי נסיבות הקרב - ולהעדיף אותם על פני התרגולת השגרתית. תפישה זו לא יכלה להתפרנס מספרים. אף לא להיזון מניסיונם של אחרים (...) היא יצרה את הייחוד הפלמ"חי".³

יצחק רבין היה בן 26 כאשר פרצה מלחמת העצמאות, וכאשר מונה על ידי יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח, למפקד חטיבת "הראל". עם לוחמי החטיבה נמנו ותיקי הפלמ"ח ילידי הארץ, לוחמים צעירים משורות הגדנ"ע ועולים חדשים ניצולי שואה שזה מקרוב ירדו מן האוניה. חטיבת "הראל" יועדה למלא תפקיד מכריע במערכה על ירושלים, המערכה הכבדה ביותר במלחמת העצמאות, שהייתה כשלעצמה הקשה שבמלחמות ישראל. ירושלים העברית הייתה נתונה במצור זמן ממושך,

ומשימתה של "חטיבת הראל" הייתה לאבטח את הפרוזדור לירושלים ולהבטיח את הגישה אליה. במהלך המלחמה ניהלו לוחמי החטיבה קרבות מרים על פריצת הדרך לירושלים וקרבות בירושלים עצמה. מאות מחייליה נהרגו. לשם המחשת היקף הנפגעים די אם נזכיר, שאחת מפלוגות החטיבה, שהשתתפה בכ-66 קרבות במשך 70 ימים רצופים, עלתה לירושלים עם כ-200 לוחמים וחזרה לשפלה עם 15 לוחמים בלבד. 85 מלוחמיה נהרגו והיתר נפצעו.

המח"ט יצחק רבין סיפר: "כאשר נלחמנו על פריצת הדרך, נפלו רבים, מחצית הפלוגה כבר איננה. הלוחמים העייפים, הסחוטים והפצועים התמרמרו: מדוע אין תחמושת? למה עלינו להיות חשופים לכדורים? לנסוע במשאיות פתוחות? אמרתי להם: בסדר, מי שאינו רוצה, לא ילווה עוד שיירות! אבל איש לא ויתר על הזכות להיהרג בהבטחת הדרך לירושלים! (...) הירדנים נסוגו לבסוף. מדוע? מנצח תמיד הצד שיש לו יותר נשימה ונשמה".⁴

במלחמת העצמאות חושלה דמותו של יצחק רבין, עוצבה אישיותו וגובשה השקפת עולמו הביטחונית. עם סיומה, משנדרש לקבוע את המשך דרכו, החליט:

"עתה, על פרשת דרכים של דרכי האישית, הייתה בלבי תחושה עמוקה של אחריות מוסרית, מעין חוב של כבוד כלפי הלוחמים (...) נטלתי על עצמי התחייבות פנימית, שאקדיש את חיי לכך שישראל לא תמצא עוד לעולם בלתי מוכנה לקדם את פניהם של תוקפים (...) לא באה שעתו של החלום שלי ללמוד הנדסת מים להתממש. נשארתי בצבא".⁵

המח"ט בן ה-26 שהחזיק את הדרך לירושלים, קצין המבצעים שתכנן לראשונה הפעלה של מספר חטיבות במבצע אוגדתי, בצבא שאך זה קם, שתכנן את שחרורו המלא של הנגב - אותו סגן אלוף צעיר נדר לעצמו: לא עוד. לא ניכנס כך למלחמה הבאה. נהיה מוכנים יותר. נדר ועשה, יחד עם שותפיו לדרך ולמטכ"ל.

בעת שפלמ"חניקים רבים עזבו את הצבא, הציע האלוף חיים לסקוב לרבין להיות מפקד קורס המג"דים והמ"חטים של צה"ל והבטיח לו שיעשה כל שביכולתו לקבץ את הפלמ"חניקים העזבים ולמנות אותם כמדריכים בקורס. רבין נענה לאתגר, לסקוב אכן עמד בדיבורו ואנשי פלמ"ח גויסו מחדש. לסקוב,

תמונת הניצחון
במלחמת ששת הימים:
הרמטכ"ל יצחק רבין,
שר הביטחון משה דיין
ואלוף פיקוד מרכז
עוזי נרקיס בשער
האריות, בעיר העתיקה
של ירושלים

כרמטכ"ל צה"ל. יחד עם ראש הממשלה לוי אשכול וחבריו למטכ"ל, קידם רבין את בניין כוחו של צה"ל וגיבש תפיסה של מלחמה קצרה, המושתתת על חיל-אוויר מודרני ועל שינוי משמעותי בצבא היבשה. השריון נעשה לכוח המרכזי בהכרעת המערכה, ובתוך שנים ספורות מספר הטנקים של ישראל הוכפל. חיל האוויר הגביר את כושר התקיפה, ההגנה האווירית והתובלה שלו והפך ל"זרוע ארוכה", שמסוגלת לאגף את האויב ולהכות בעורפו. צה"ל למד לעומק את תורת הלחימה של הצבא המצרי, לפי הדוקטרינה הסובייטית, ויחידותיו תורגלו בשטחי אימונים שנבנו במיוחד לשם כך. לכל החזיתות הוכנו תוכניות הגנה ותקיפה, בהן נעשה שימוש בעקרונות הגישה העקיפה, תוך הונאה וניצול נקודות תורפה של האויב. צה"ל היה ערוך ומוכן למלחמת ששת הימים.

מפקד אגף ההדרכה, ששירת בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, ורבין איש הפלמ"ח שאפו להגיע לסינתזה בין הניסיון של ההגנה והפלמ"ח במלחמת העצמאות לבין ניסיון הצבא הבריטי ויתר צבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה. מיצוי המיטב משני העולמות הניח את התשתית לצה"ל. חניכי הקורס, לימים אלופי צה"ל, העידו שרבין שינה את פניה של ההדרכה בצה"ל והתקבע כאחד ממורי הדור החשובים בתולדות הצבא הישראלי.

מאז, ולמשך יותר מארבעים שנה אחר כך, מילא יצחק רבין תפקיד מכריע בעיצוב תורת הביטחון הישראלית ומדיניות הביטחון הלאומי של ישראל. רבין מילא שורה ארוכה של תפקידי מפתח בצה"ל, והטביע את חותמו בתחומים מגוונים – בין השאר כראש מחלקת המבצעים, כאלוף פיקוד הצפון, כראש אג"ם וכסגן הרמטכ"ל. בינואר 1964 החל את כהונתו

הרמטכ"ל רבין וקצינים בכירים, במהלך הפוגה בתרגיל בדרום. 1964

**"יצחק קיבל החלטות
על בסיס של התמודדות
אינטלקטואלית, וזה
גם מה שמציין את
סוג מנהיגותו, שנבעה
מספונטניות ומאותנטיות.
אין כמו כנות של מפקד
שפיו וליבו שווים כדי
לשכנע, ויצחק היה סמל
האותנטיות גם בצבא וגם
בפוליטיקה. העליונות
האינטלקטואלית המוחצת
בתחום הביטחוני ובתחום
הצבאי היתה כל כך
משכנעת (...) המנהיגות
של יצחק נבעה מכוח
העליונות המקצועית,
הידע העצום והכישרון
המופלא לראות תמיד את
כל העצים ובו בזמן גם את
היער. זה היה כוחו"**

לדידו של רבין, הניצחון הגדול ב-1967 היה גם סגירת מעגל אישי ממלחמת העצמאות - עתה עלה בידו להביא לאיחודה של ירושלים תחת שלטון ישראל. רמטכ"ל הניצחון קנה לו מעתה מעמד מיוחד בציבוריות הישראלית.

ימים אחדים לאחר המלחמה, החליטה הנהלת האוניברסיטה העברית להעניק לו תואר דוקטור לפילוסופיה לשם כבוד. באגרת ההכתרה ביקש סנאט האוניברסיטה להביע לרמטכ"ל ולפקודיו "את הוקרתו על חירוף נפשם ומסירותם בחילוץ של מדינת ישראל מסכנות שארבו לה מתוקפיה (...). אך תודה על השבת ירושלים כולה לגבולה של מדינת ישראל והחזרת הר הצופים לאוניברסיטה".⁶

יצחק רבין, לאחר התלבטות קצרה, נענה להצעה "מתוך כוונה לבטא במעמד זה את ייחודו של צה"ל", והסכים לשאת דברים בשם מקבלי התארים. את עוזריו, שסייעו בידו לנסח את הנאום, הנחה להתרכז בהיבטים הערכיים של המלחמה. ב-28 ביוני נשא את הנאום שהתקבע בהיסטוריה הישראלית כ"נאום הר הצופים". הנאום תלה את הניצחון במניעים של רוח, לא של חומר, והצטיין בענווה ובהיעדר הירות. ניתן בו ביטוי לגילויי הגבורה, לעוז הרוח, לאחוות הלוחמים ולהכרה בצדקת הדרך, אך גם למחירו הכבד של הניצחון ולמחיר ששילם האויב. הנאום היה לסמל של הסגולות הראויות לצבא וללוחמיו ונתפס כמעין מגילת יסוד מוסרית, צבאית ופוליטית.

לאחר נאומו כתב לו דוד בן גוריון מביתו שבשדה בוקר, את המילים הבאות: "יצחק יקר, בנסעי הנה שמעתי במכונית נאומך באוניברסיטה לאחר קבלת תואר ד"ר כבוד. בצדק הדגשת התגאותך במפקדים ובחיילים של צה"ל, אולם אני גם התגאיתי בנאומך. לא במקרה מחאו לך כף יותר מכל 'המתוארים' האחרים. עד היום, אם איני טועה, לא שמעתך נואם, אולם זה היה יותר מנאום מוצלח. זכית להיות רמטכ"ל בשעות הגדולות ביותר של צבאנו המפואר - ואמנם ראוי אתה לכך".⁷

השפעתו העמוקה של רבין בגיבוש מדיניות הביטחון של ישראל נמשכה גם בשנים שבהן כיהן כשגריר ישראל בווינגטון. ראש הממשלה אשכול ומחליפתו גולדה מאיר הירבו להתייעץ עימו בסוגיות מגוונות, גם כשהדבר היה לצנינים בעיני שרי הממשלה. כבר בתקופה זו התבלטו כמה מקווי היסוד של המדיניות שליוותה אותו עד סוף חייו: השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים הם קלף מיקוח להשגת ביטחון ושלוש; על ישראל להגיע למשא ומתן לשלום מתוך עמדה של כח; על הסכמי השלום להיבנות משלבים ולהתבצע בהדרגתיות.

הרמטכ"ל רבין במעמד הר הצופים. יוני 1967

המכלול, כמו גם מההקפדה על הפרטים. האלוף ישראל טל התייחס ליכולות אלה כשספד לו:

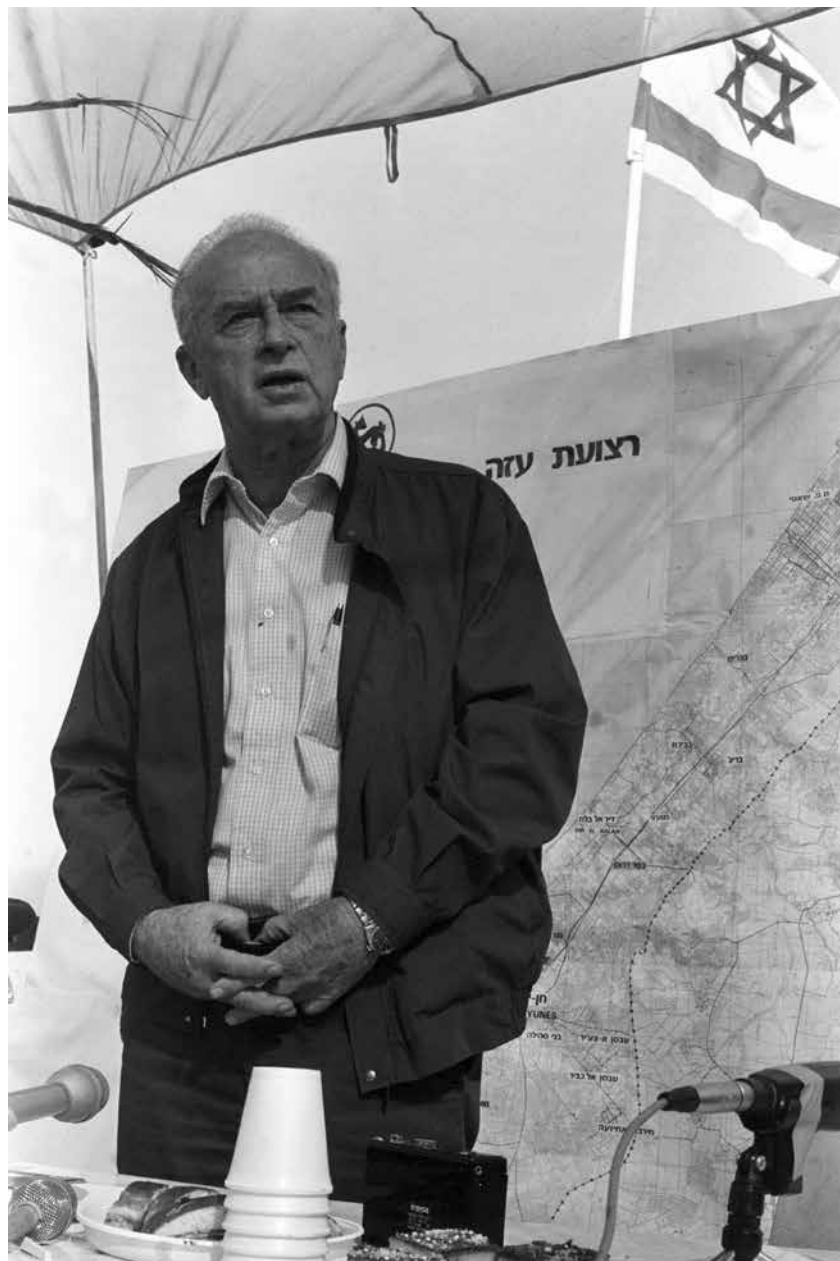
"יצחק קיבל החלטות על בסיס של התמודדות אינטלקטואלית, וזה גם מה שמציין את סוג מנהיגותו, שנבעה מספונטניות ומאותנטיות. אין כמו כנות של מפקד שפיו וליבו שווים כדי לשכנע, ויצחק היה סמל האותנטיות גם בצבא וגם בפוליטיקה. העליונות האינטלקטואלית המוחצת בתחום הביטחוני ובתחום הצבאי היתה כל כך משכנעת (...) המנהיגות של יצחק נבעה מכוח העליונות המקצועית, הידע העצום והכישרון המופלא לראות תמיד את כל העצים ובו בזמן גם את היער. זה היה כוחו".⁸

עם כל מרכזיותו של הביטחון בתפיסת עולמו, יצחק רבין לא הניח לעצמו לשכוח, שהביטחון הוא רק אמצעי, מכריע ככל שיהיה, להשגת שגשוגה ובנייתה של מדינת ישראל. בנוסף, הכיר רבין במגבלותיו של הכח הצבאי, והבין כי הפתרון לסכסוך בין ישראל לשכנותיה טמון בערוצים מדיניים, לא רק בכוח הנשק. הבנתו את מגבלות הכוח ואת הקשרים בינו ובין מטרות מדיניות וחברתיות עשו אותו למה שהיה - "מר ביטחון" ולוחם עיקש למען השלום.

העובדה שלא דבק בו רבב מהמחדל של מלחמת יום הכיפורים הביאה לבחירתו כראש ממשלה. בקדנציה זו הוביל את שיקומו של צה"ל מהמשבר של המלחמה ב-1973, ניהל בהצלחה את המבצע לשחרור חטופי אנטבה וכונן את הסכמי הביניים עם מצרים, שהיוו תשתית להסכם השלום שנחתם ב-1979, במהלך כהונתו של מנחם בגין. לימים אמר בעניין זה:

"אינני חושב שאיזה מנהיג ערבי הגיע איתנו לשלום או להסכמים מפני שלפתע ביום בהיר אחד הוא הגיע להכרה בצדקת החזון הציוני ומימושו על ידי מדינת ישראל (...) לא מדובר בהכרה אידיאולוגית אלא בהערכה פרגמטית, שצריך להשלים עם ישראל אם רוצים להשיג ממנה כל מה שרוצים, או כמעט כל מה שרוצים, בתחום הטריטוריאלי ולספק את צרכי העמים שלהם. לדעתי, כולם הגיעו להבנה הזאת רק לאחר שנכשלו בהפעלת הכוח. רק אז הגיעו לדרך השלום. זו גם הסיבה שישראל צריכה להמשיך להיות חזקה מבחינה צבאית".⁸

בתקופת ממשלות האחדות הלאומית, בין 1984 ל-1990, כיהן יצחק רבין כשר הביטחון. בשלב זה, לאחר מותם של יגאל אלון ושל משה דיין, נחשב לסמכות העליונה לביטחון לאומי ול"מר ביטחון" ללא עוררין. סמכותו בתחום זה היתה כמעט בלעדית. הביטחון על פי יצחק רבין היה עשוי מראיית המטרה, השלם,

שר הביטחון רבין בסיור ברפיח, 1987

במשך יותר מארבעים שנה מילא יצחק רבין תפקיד מכריע בעיצוב תורת הביטחון הישראלית ומדיניות הביטחון הלאומי של ישראל. רבין מילא שורה ארוכה של תפקידי מפתח בצה"ל, והטביע את חותמו בתחומים מגוונים

האלוף ישראל טל סיכם זאת כך: "יצחק נולד, חי ופעל בשלב המלחמה של שיבת ציון. שיבת ציון מבטאת גם את הלחימה וגם את החלום. יצחק נולד אל שלב הלחימה, ולכן פעל מרבית חייו בתחום המלחמה. הביטחון עמד במרכז של תקופה זו. בערוב ימיו, כראש ממשלה, הקדיש את חייו לחלום. איפיינו אותו שיקול דעת והימנעות מהחלטות פזיזות. עם זאת, הוא לא המליץ רק על מה שבטוח ולא סתם את הגולל על סיכונים. הוא לא נרתע מסיכונים מחושבים. יצחק היה כל כולו מחשבה (...) באתוס הצה"לי טבועים שמות של מורי דרך, של מורי הלכה ושל מחוללי המפעלים הגדולים אצלנו. באתוס הזה טבוע גם שמו של יצחק לתמיד, כל זמן שצה"ל יהיה קיים."¹¹

כשבועיים לאחר הרצח, באמצע נובמבר 95', נערך כמתוכנן כנס הפדרציות היהודיות בבוסטון, אלא שבמקום נאומו של אורח הכבוד, ראש ממשלת ישראל, התקיים שם ערב לזכרו. "אנשים שונים דיברו במהלך הערב על יצחק, וכולם הציגו אותו כאיש שלום מובהק", משחזר שגריר ישראל דאז, איתמר רבינוביץ. "האמת היא שיצחק רצה לעשות שלום, אבל אצלו השלום תמיד בא בצמידות לביטחון. הנרי קיסינג'ר, שישב לידי והקשיב לנאומים המהללים, גחן לעברי ולחש: 'יצחק הרי ממש לא היה נער פרחים'. לא הרשיתי לעצמי לחייך, אבל לגמרי הסכמתי איתו."¹⁰

"באתוס הצה"לי טבועים שמות של מורי דרך, של מורי הלכה ושל מחוללי המפעלים הגדולים אצלנו. באתוס הזה טבוע גם שמו של יצחק לתמיד, כל זמן שצה"ל יהיה קיים"

שר הביטחון רבין בבסיס הדרכה בצריפין 1989

מדברי יצחק רבין

"כבוד נשיא המדינה, ראש הממשלה, נשיא האוניברסיטה העברית, רקטור האוניברסיטה, חבר הנאמנים, מורי ורבותי.

ביראת כבוד עומד אני לפניכם, מורי הדור, כאן, במקום הקדום ומלא ההוד הנשקף אל בירת הנצח שלנו, וצופה על פני במוותיהן של קדמוניות עמנו יחד עם אנשים דגולים אחרים, שבוודאי ראויים הם לכך מאוד. מבקשים אתם לחלוק לי את הכבוד הגדול בהעניקכם לי את התואר דוקטור לפילוסופיה. הרשו לי לומר את אשר על ליבי:

רואה אני את עצמי כאן, כנציגם של אלפי המפקדים ורבבות החיילים שהביאו למדינה את הניצחון במלחמת ששת הימים; הנני נציגו של צה"ל כולו. יכולה להישאל השאלה: מה ראתה האוניברסיטה להעניק דוקטור של כבוד בפילוסופיה דווקא לחייל, כאות הוקרה על פעולותיו במלחמה? מה לאנשי הצבא ולעולמה של האקדמיה המסמלת את חיי התרבות? מה לאלו העוסקים לפי מקצועם באלימות ולערכי הרוח? אך רואה אני בכבוד הזה שהנכם חולקים באמצעותי לחברי אנשי הצבא, הכרה עמוקה שלכם בייחודו של צה"ל, שאינו אלא ביטוייה לייחודו של עם ישראל כולו.

מוסכם ומקובל בעולם שצה"ל שונה מצבאות רבים אחרים. אף על פי שמשימתו הראשונה במעלה היא המשימה הצבאית והביטחונית, נוטל הוא על עצמו שורה ארוכה של משימות המכוונות לענייני שלום; לא לחורבן כי אם לבניין והאדרת כוחה התרבותי והמוסרי של האומה. מפעלנו החינוכי ידוע לשבח ואף זכה להכרת האומה כולה בהעניקה לצה"ל את פרס ישראל לחינוך לשנת תשכ"ו; הנח"ל, המשלב את עבודת הצבא עם עבודת האדמה, מורות הספר הנרתמות למפעלי פיתוח חברתי וכיוצא באלו הם רק דוגמאות מספר לייחודו של צה"ל בתחום זה.

אולם היום באה האוניברסיטה העברית ומעניקה לנו תואר של כבוד כאות הכרה ביתרוננו הרוחני והמוסרי של צה"ל דווקא בלחימה עצמה, שהרי הגענו למעמד זה כתוצאה מהמערכה הכבדה, שאף כי נכפתה עלינו, יצאנו ממנה בניצחון שהפך כבר היום לפלא.

המלחמה היא עניין קשה ואכזרי בעיקרו, מלווה בהרבה דם ודמעות. אך דווקא במלחמה זו שעברה עלינו באו לידי ביטוי גילויים מופלאים ונדירים של אומץ לב וגבורה, בצד של גילויים אנושיים של אחווה ורעות ואפילו שאר רוח. מי שלא ראה אנשי צוותו של טנק הממשיכים בתקיפת הסתערות כאשר מפקדם הרגו ורכבם פגוע קשה, חבלנים שסיכנו חייהם למלט חברים הפצוע בשדה מוקשים, מי שלא ראה את הדאגה ותזזית המאמץ שמגלה חיל האוויר כולו כדי לחלץ טייס שצנח בשטח אויב - אינו יודע מסירות של חבר לחבר מהי.

העם כולו עמד נפעם ורבים אף בכו לשמע הבשורה על כיבוש העיר העתיקה. הנוער הצברי, קל וחומר החיילים, אינם נוטים לסנטימנטליות או מתביישים לגלותה ברבים. אולם מאמץ הלחימה, החרדות שקדמו לה - תחושת הישועה והנגיעה שנגעו הלוחמים הישר אל תוך לב ליבה של ההיסטוריה היהודית, הבקיעו את קליפת הבושה והנוקשות ועוררו מעינות של רגש והתגלות רוחנית. הצנחנים שכבשו את הכותל עמדו נשענים עליו ובכו, וסימלית זוהי תופעה נדירה, שספק אם יש רבים כמותה בתולדות העמים. אין מרבים בצה"ל לדבר בנוסחאות נמלצות כאלה, אך ההתגלות של השעה הזאת בהר הבית, גדולה מהרגלי הלשון, שהרי היא הבליטה אמת עמוקה זו כברק.

זאת ועוד. צה"ל הניצחון אחזה בעם כולו. אף על פי כן, נתקלים אנו יותר ויותר בתופעה מזרה בקרב עדת הלוחמים עצמם. אין הם יכולים לשמוח בלב שלם, ויותר מקב של עצב ותדהמה נמסכים בחגיגתם, ויש אפילו שאינם חוגגים כלל. הלוחמים בקווים הקדמיים ראו במו עיניהם לא רק את תפארת הניצחון, אלא גם את מחירו - חבריהם נפלו לידם, מתבוססים בדמם. ויודע אני שהמחיר הנורא ששילם האויב נגע אף הוא עמוק בליבם של רבים מהם. יתכן שהעם היהודי לא חונן ולא הורגל לחוש את שמחת הכיבוש והמנצח. לכן מתקבל הדבר ברגשות מעורבים.

במלחמת ששת הימים היו גילויי גבורה מעבר להסתערות החד פעמית הנועזת, המתכרצת ללא הרבה חשבונות. במקומות רבים מאוד התחוללו קרבות ארוכים ונואשים. ברפיח, באל-עריש, באום כתף, בירושלים, ברמת הגולן, במקומות אלו וברבים אחרים, התגלה הלוחם של צה"ל בגבורת רוח ובאומץ שבהתמדה. אין איש שלא יעמוד משתאה מול התופעה האנושית המדהימה והמרהיבה הזו.

מרביתם לדבר על מעטים מול רבים. במלחמה זו, אולי לראשונה מאז פלישת צבאות ערב באביב תש"ח ומלחמות נגבה ודגניה, עמדו יחידות צה"ל בכל הגזרות, מעטים מול רבים, ומשמעותה של עובדה זו היא שקבוצות קטנות יחסית של לוחמים נקלעו לעיתים לתוך ים של ביצורים ערוכים ועמוקים, מסובבים מאות ואלפי חיילי אויב, והיה עליהם לחזור, לחתור ולהבקיע בתוך ים הסכנות זה שעות רבות גם לאחר שתנופת ההסתערות הראשונה, התנופה המלהיבה, נפוגה. בשעות אלה נשאר רק ההכרח להאמין בכוחנו, ובלית ברירה שלפנינו, להאמין בייעודה של המלחמה, ולהערות את כל משאבי הכוח הרוחני כדי להמשיך וללחום עד סוף המסילה.

כך הבקיעו ופרצו השריונאים בכל הגזרות, כך לחמו הצנחנים ברפיח ובירושלים, כך פינו אנשי חיל ההנדסה שדות ממוקשים עמוקים תחת אש אויב. הפלוגות שבקעו את הקווים והגיעו עד לסוף הדרך, לאחר לחימה של שעות על שעות, כשהם חותרים הלאה והלאה ומימינם ומשמאלם נופלים חברים רבים והם הולכים הלאה קדימה – רק קדימה! פלוגות אלה נישאו על גבי ערכים מוסריים, על גבי מאגרים רוחניים, ולא על גבי הנשק והטכניקה הקרבית.

תמיד תבענו את הטובים ביותר לשורותיו של צה"ל. כשאמרנו 'הטובים לטיס', בביטוי זה שהפך למושג, לא התכוונו רק לבחינה הטכנית ולכישרון הכפיים. התכוונו שעל מנת שיהיו טייסו מסוגלים להביס את כל חילות האויב של ארבע מדינות תוך שעות ספורות, חייבים הם להיות דבקים בערכים של טוב מוסרי, ערכים של טוב אנושי.

הטייסים שפגעו במטוסי האויב במידה רבה כזאת של דייקנות, עד שאין איש בעולם מבין איך זה קרה ומחפשים לדבר פירושים טכנולוגיים בתחומי הנשק הסודי, השריונאים שעמדו והכו באויב אף כאשר איכות ציודם נחותה היתה, הלוחמים בזרועות האחרות של צה"ל שיכלו לאויב בכל מקום על אף עדיפותו וביצוריו – כל אלה לא רק גילו אומץ קרב וקור רוח. הם גילו גם אמונה עזה בצדקתם, ידיעה שרק היחלצותם האישית מול הגדולה שבסכנות תביא לארצם ולמשפחתם את הניצחון, שבאם לא יושג, פירוש הדבר – כליה.

זאת ועוד, בכל הגזרות בלטו בעדיפותם המפקדים של צה"ל בכל הדרגים על פני מפקדי האויב. התושייה, התבונה, הנכונות, כושר האלתור, הדאגה לחייל, ובעיקר ההליכה קדימה לפני פקודיהם – כל אלה אינם טכניקה או עניינים של חומר. אין להם הסבר סביר אלא במונחים של הכרה עמוקה במוסריותה של מלחמתם.

גילויים אלה ראשיתם ברוח וסופם ברוח. התעלותם של לוחמינו לא בזכות הברזל באה אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם – להבטיח קיום האומה במולדתה, לקיים, ואפילו יהיה זה במחיר חייהם, זכותו של עם ישראל לחיות את חייו במדינתו בשלום ובשלווה, כעם חופשי ועצמאי.

צבא זה, שעמדה לי הזכות לעמוד בראשו במלחמה הזאת, מהעם בא ואל העם חוזר. עם המתעלה בשעת דוחק והיכול לכל אויב בזכות רמתו המוסרית, הרוחנית והנפשית העומדת לו בשעת מבחן. כמייצגו של צה"ל, בשם החיילים כולם, מקבל אני בגאווה את הוקרתכם."

1

חנוך בר טוב

"שקר גדול הדביקו ברבין, הפרדה בין כל עברו הביטחוני לבין שלוש שנותיו האחרונות כראש הממשלה, בין היותו לוחם ומצביא לבין מאמציו להבטיח שלום על ישראל, כאילו נהפך לאדם אחר. לא רבין השתנה. הצרכים והיעדים השתנו. יפה הגדירה לאה רבין את המעבר החד שלו מרמטכ"ל ששת הימים לדיפלומט בווינגטון. הוא ביקש לתרגם את ההישגים בשדה הקרב לתמורה בת קיימא במעמד המדיני של ישראל. לא היה רבין שני, והניגוד המדומה בין ביטחון לבין שלום מיועד לזרות חול בעיני התמימים"¹²

[1995]

2

בנימין נתניהו

"יצחק רבין היה הצבר האולטימטיבי, מפקדה הנערץ של חטיבת הראל במלחמת השחרור, קברניטו המנצח של צה"ל במלחמת ששת הימים, שגריר מוערך בארצות הברית, הצבר הראשון בראשות הממשלה, מנהיג שחתר לשלום וגם השיג שלום עם ירדן, מר ביטחון (...) בעניינים העיקריים ברומה של המדינה (...) רבין הכריע הכרעות שהוא האמין בהן, שהוא חשב שהן חיוניות להבטחת עתידה וביטחונה של מדינת ישראל. כשצריך היה להילחם, הוא נלחם בעוז. כשהאמין שצריך לפלס דרך לשלום, הוא הלך בה. לכל אורך חייו, בכל צעדיו, בכל דרכיו. יצחק רבין שקל, החליט ופעל על פי מה שהאמין כי יבטיח את ביטחוננו ואת עתידנו"¹³

[2009]

3

אהוד ברק

"יצחק רבין היה מנהיג לאומי, אחראי, מפוכח ומוסרי שביטחון ישראל היה נר לרגליו. כחייל כל המלחמות גמר רבין אומר בליבו להביא שלום. מי שידע כי פה חלש חשוב כמת, למד במהלך חייו גם את מגבלות הכוח (...) אינני מכיר עוד ישראלי בתוכנו, שחייו כמו זהים עם 'קורות העיתים הללו', מראשית צבא האביונים הפלמ"חאי במחתרת, דרך כל המלחמות האכזריות ושלל התפקידים שבהם נשא עד יומו האחרון"¹⁴

[2009]

4

אמנון ליפקין-שחק

"אומרים אצלנו: לא הפלדה תנצח, אלא האדם, ויצחק רבין שפיקד עלינו והוביל אותנו בשדות הקרב ובנתיבי שלום היה אדם. חכם, אנושי, אמיץ מסור בלב ובנפש. היה מנהיג, היה מורה-דרך. המורשת האישית שהפקיד יצחק רבין בידי צבא ההגנה לישראל היא המורשת הלאומית. דרכו הצבאית ופרשות חייו הן סיפור חיי האומה, שידיו וחיי חבריו ביצרו באהבה, במחויבות שהיא לעולם מופת לנגד עינינו"¹⁵

[1995]

הרעות

[מילים: חיים גורי | לחן: סשה ארגוב]

על הנגב יורד ליל הסתיו
ומצית כוכבים חרש חרש
עת הרוח עובר על הסף
עונים מהלכים על הדרך.

כבר שנה לא הרגשנו כמעט
איך עברו הזמנים בשדותינו
כבר שנה ונותרנו מעט
מה רבים שאינם כבר בינינו.

אך נזכור את כולם
את יפי הבלורית והתואר
כי רעות שכזאת לעולם
לא תיתן את ליבנו לשכוח
אהבה מקודשת בדם
את תשובי בינינו לפרוח.

הרעות נשאנוך בלי מילים
אפורה עקשנית ושותקת
מלילות האימה הגדולים
את נותרת בהירה ודולקת.

הרעות כנערייך כולם
שוב בשמך נחייך ונלכה
כי רעים שנפלו על חרבם
את חייך הותירו לזכר.

ונזכור את כולם...

קריירה של פרופסור יעל בנזי

יום הזיכרון ה - 19 ליצחק רבין, ל"ב בחשוון תשנ"ו, 4.11.1995
الذكري ال- 19 لمقتل اسحاق رابين, 4.11.1995

כרזה לציון יום השנה ה-19 לרצח ראש הממשלה

[פרק 2]

שינוי סדר העדיפויות הלאומי

"מדינה נבנית במעשים קטנים, אפורים, יומיומיים. אם נבנה בתים וניתן קורת גג לעולים חדשים ולזוגות צעירים ולחיילים משוחררים, אם נדאג לתעסוקה לכל מי שרוצה ויכול לעבוד, אם יחושו אזרחי ישראל ביטחון בחייהם, בבית וברחוב, אם נסלול כבישים ואם נדאג לחינוך נכון לילדינו, אם כל אחד מכם ומבני משפחותיכם, ושכניכם, וחבריכם, יהיו לו המזון, והבית, והביטחון, והבריאות במידה הראויה, כי אז עשינו את שלנו"

[יצחק רבין, 1992]

שינוי סדר העדיפויות הלאומי

וכלה במוסדות להשכלה גבוהה. ייעשה לפתרון בעיית השיכון של משפחות הגרות בצפיפות רבה (...). מדיניותה הכלכלית של הממשלה צריכה להביא לשמירת רמת החיים של כלל הציבור אך בעת ובעונה אחת עליה לכוון כך שתימשך העלייה ברמת החיים של שכבות חלשות. על השכבות החזקות יהיה לשאת בעיקר הנטל הכלכלי.²

אמר ועשה: הוא וממשלתו היו אחראים לכינונה של מהפכה סוציאל-דמוקרטית אמיתית בישראל ולהרחבה משמעותית ועמוקה של מדינת הרווחה הישראלית.

כדי לקדם את מצבן של השכבות מעוטות היכולת, פיתחה הממשלה בראשותו של רבין את השירותים הסוציאליים, שנועדו להעלות את רמת הרווחה של כלל האוכלוסייה ולשפר את השירותים המיועדים לשכבות החלשות, במיוחד למשפחות מרובות ילדים. כחלק מתפיסה כלכלית סוציאל-דמוקרטית שהוביל בשנים 1974-1976, הוגדלו תקציבי החינוך וההכשרה המקצועית בשיעור ריאלי של 3.50% מניין התלמידים בבתי הספר היסודיים והתיכוניים גדל, והושם דגש על פעולות לתלמידים טעוני טיפוח.⁴ האוניברסיטאות פותחו והורחבו, והתקציבים הציבוריים לאוניברסיטאות הוגדלו פי עשרה.

בשנת 1975 הוקצו יותר משני אחוזים מהתל"ג למחקר ולפיתוח טכנולוגי. מדינת ישראל מוצבה כאחת המדינות המובילות בעולם בהשקעה בתחום המחקר והפיתוח, ומוקמה כאחת המדינות הראשונות בעולם במניין המהנדסים והמדענים בתחום זה ביחס להיקף האוכלוסייה.⁵

ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל נחרט בתודעה הלאומית כראש הממשלה שנרצח בידי מתנקש יהודי, כמנהיג שחתם על הסכם השלום עם ירדן והחל את המסע לשלום עם הפלסטינים, כ"מר ביטחון" - רמטכ"ל, שר ביטחון וראש ממשלה. אבל ליצחק רבין היה גם פן חברתי מרתק, שאותו הביא לידי ביטוי בשתי הקדנציות שבהן כיהן כראש ממשלה.

רבין נכנס בפעם הראשונה לתפקידו כראש ממשלה על רקע תסיסה חברתית והפגנות של תנועות מחאה חברתיות - הפנתרים השחורים, הסטודנטים, התנועה לשוויון האישה והתארגנויות של זוגות צעירים שפלטו לדירות שנבנו עבור העולים מברית המועצות. הנושא החברתי הלוהט שהונח על שולחנו היה דו"ח ועדת כץ, שקבע כי המצוקה מתמקדת בילדים למשפחות מרובות ילדים. באותה שנה פרסם לראשונה המוסד לביטוח לאומי את מדדי העוני ונתונים על העוני בישראל.

במעמד התייצבות הממשלה לפני הכנסת, ב-3 ביוני 1974, אמר רבין: "השאיפה ליצור חברה של שוויון וצדק היא מערכי היסוד של מדינת ישראל. מציאות של מצוקות ועוני עומדת בניגוד מהותי לערכים החברתיים של ישראל".¹

באותו נאום מיצב רבין את חיסול המצוקה ואת קידום השכבות החלשות כאחת ממטרותיה העיקריות של ממשלתו. לצורך כך הגדיר ארבעה יעדים: חינוך, שיכון, הבטחת הכנסה נאותה ושיפור מערכת שירותי הרווחה. וכך אמר:

"כדי להגיע ליתר שוויון ולמיזוג אמיתי בין העדות, יימשך פיתוחה של מערכת החינוך בכל הרמות, החל מגני הילדים

הישגים בתחום הפיתוח היישובי והעירוני

- 88 ערים ויישובים קיבלו טיפול נקודתי מואץ.
  - בבית שאן פחת שיעור האבטלה מ-20% ל-4%.
  - בבאר שבע הושקעו 200 מיליון שקל בשנת תקציב אחת ועל ידי משרד השיכון לבדו. הוקמו כל שכונותיה החדשות של העיר ופונה אתר קרוואנים ענק בנחל בקע.
  - אור עקיבא עברה ממציאות של שביתות תכופות וצמיגים בוערים לשכונות חדשות של וילות.
  - יקנעם הפכה מעיירה בת 5,000 תושבים עם מפעל בודד, סולתם, שבני הנוער שלה הוסללו אליו כמסגרים, לעיר היי-טק פורחת. בעבר סבלה מהגירה שלילית של 19% וכיום 5% מאוכלוסיית היי-טק הישראלי מרוכזת בה. במהלך השנים 1992-1995 הוכרזה "אזור פיתוח א", זכתה לתקציבים רבים ולהקלות במס למשקיעים, ונבנתה בה שרשרת של פארקים תעשייתיים. כך קרה גם בקריית גת.
  - שינוי משמעותי הורגש גם במועצות המקומיות של התענכים, עזתה ומקומות נוספים. אוטובוס של כל המנכ"לים של משרדי הממשלה סבב בין הנקודות האלה אחת לכמה שבועות, פתר בעיות, שילב כוחות, ושינה את מפת ישראל ואת חיי אזרחיה.
- כבר בשמונת החודשים הראשונים לכהונתה ניכר היה כי ממשלתו של רבין עומדת בדיבורה וכי "שינוי סדר העדיפויות הלאומי" לא היה סיסמת בחירות בלבד. ההשקעה בחינוך גדלה מאוד, וכן גם ההשקעה בתשתיות. נדמה שהתמונה האופיינית ביותר בנוף הישראלי בשלוש השנים האחרונות לממשלתו היתה הכבישים הנמצאים בבנייה או בהרחבה.
- בנאומו בכנסת במעמד הצגת דו"ח השנה הראשונה לממשלה, ביום 27 ביוני 1993, אמר רבין:
- "הפכנו סדרים וקבענו סדר עדיפויות לאומי חדש (...). לראשונה זה שנים שמה ממשלה בישראל דגש מיוחד על התשתית הפיסיית. הכפלנו את התקציב לתשתיות תחבורתיות, החלטנו על מהפכה רבתי בחינוך, יצאנו למלחמה באבטלה, הוספנו עשרות אלפי מקומות עבודה. הקדשנו תשומת לב לרווחה:

במקביל, חל בשנים אלה שיפור בולט בנושא הפער העדתי: הבדלי ההכנסות למשפחה בין יוצאי אפריקה-אסיה לבין יוצאי אירופה-אמריקה ירדו מ-27% (בשנת 1969) ל-10% (בשנת 1976), חל שיפור במדד העוני, שירד מ-13% (בשנת 1968) ל-8% (בשנת 1975).⁶

במהלך הקדנציה השנייה שלו כראש ממשלה, בשנים 1992-1995, הסתער רבין על שתי חזיתות - החזית המדינית והחזית הכלכלית-חברתית, שלהשקפתו שלובות זו בזו.

בתחום הכלכלי-חברתי הציבה לעצמה הממשלה בראשותו שני יעדים עיקריים: האחד, צמצום הפערים החברתיים ומלחמה בעוני תוך השקעה מאסיבית גם במגזר הערבי; והשני, הצבת ישראל בשורה הראשונה של המדינות המפותחות.

לצורך כך שונה סדר העדיפויות הלאומי ותקציב המדינה נבנה למעשה מחדש: תקציב החינוך הוכפל והשווה לראשונה בתולדות המדינה לתקציב הביטחון. יתר התקציבים החברתיים הוגדלו ב-50% בממוצע.

בשנים אלה היה קצב הצמיחה של מדינת ישראל מהגבוהים בעולם. בשנת 1994 היה קצב צמיחתה במקום הראשון בקרב מדינות ה-OECD (ארגון המדינות המפותחות), נרשם גידול משמעותי בתוצר הלאומי הגולמי, בייצוא, בייבוא ובהשקעות. שערים כלכליים חדשים נפתחו בעקבות תהליך השלום. שינוי סדר העדיפויות הופיע כיעד מחייב בקווי היסוד של הממשלה.

רבין עצמו ערך בדיקה אישית של משרדי הממשלה: כל שר נדרש לתת מדי חודש דין וחשבון על ההתקדמות בתחומי משרדו. שרי הממשלה שהיו שותפים למהפך הזה סיפרו על ראש ממשלה ריכוזי מאוד, שירד לפרטים הקטנים, הפגין זיכרון פנומנלי לגבי עובדות בתחום סמכותם, הרבה לצאת לשטח, דרש תוצאות, ובעיקר דאג לתקציבים ולגיבוי. הם סיפרו על רוח פיקודית של עבודה רצינית, על רוח עשייה גדולה, שממנה נולדה גם תחרות בין השרים. בהקשר זה אמר השר דרעי: "קנאת השרים הרבתה חוכמה". מערכת שלמה חברה לקדם את הנושאים החברתיים.

אחד היעדים העיקריים ששמה הממשלה בראשותו של רבין לנגד עיניה הוא חיזוק עיירות הפיתוח; היא העניקה עדיפות לביסוסן.

במסגרת זו החזרנו קצבאות ילד ראשון ושני (...), קבענו אזורי עדיפות לאומית חדשים (...), הגדלנו במידה ניכרת את התקציבים למגזר הערבי".⁷

במסגרת חזונו לפתח את ההון האנושי בישראל ולהעצימו, החליטו רבין וממשלתו על הרחבת שערי ההשכלה הגבוהה על ידי פיתוח כעשר מכללות אקדמיות. כך אמר בנאום שנשא בטקס שבו הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד:

"עלינו להיות חלק ממציאות חדשה (...), וכמהלך ראשון במסגרת זו הממשלה החליטה לשנות סדרי עדיפויות לאומיים ולראות בחינוך ובהשכלה הגבוהה מוקד להשקעה בהון האנושי. אנו סבורים כי חובתנו הלאומית היא לשמור על האיכויות ועל הסטנדרטים של ההשכלה הגבוהה (...). רק סטנדרטים אלו הם שיבטיחו את ההשראה וההשפעה של האוניברסיטאות על המשק. (...) להשכלה הגבוהה יש שליחות חברתית (...). בכוונתנו להרחיב את שערי ההשכלה הגבוהה כדי לתת מענה לשכבות אוכלוסייה רחבות (...). אנחנו רואים בהתרחבות זו צורך לאומי (...). כך נשיג ביחד דמוקרטיזציה והתרחבות של ההשכלה הגבוהה, שוויון הזדמנויות בחינוך הגבוה ללא פשרות באיכויות האקדמיות ותוך צמיחה ופיתוח של ההון האנושי בישראל".⁸

[פיתוח]

88 ערים ויישובים קיבלו טיפול נקודתי מואץ

הישגים בתחום החינוך

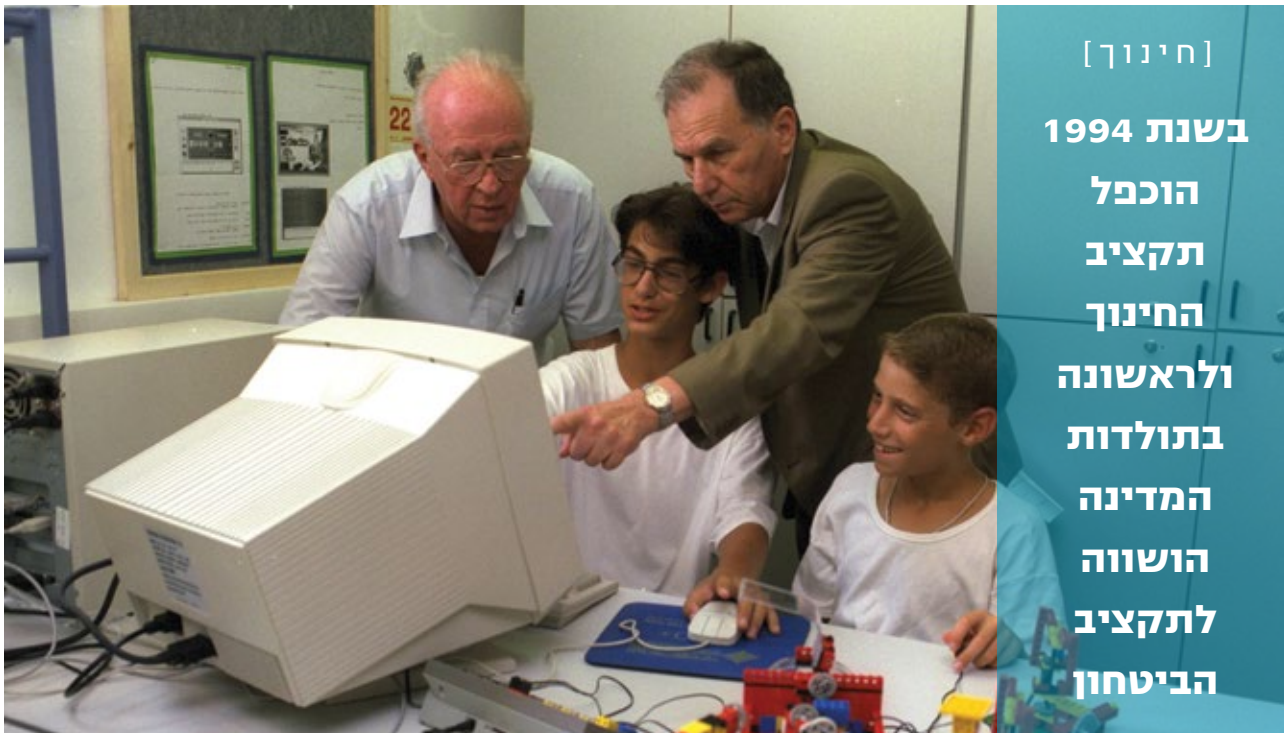
- בשנת 1994 הוכפל תקציב החינוך ולראשונה בתולדות המדינה הושווה לתקציב הביטחון.
- יום הלימודים הוארך.
- נוספו יותר מ-300,000 שעות לימוד.
- נבנו בתי ספר חדשים רבים ויותר מ-6,000 כיתות חדשות.
- נחתמו הסכמי שכר עם שני ארגוני המורים, ששיפרו את שכרם ואת תנאיהם.
- בשנים 1992-1995 עלה מספר מקבלי תעודת הבגרות באופן משמעותי.
- הוכנסו 16,000 עמדות מחשב לכיתות.
- הושקעו 40 מיליון שקל בצידוד מעבדות ובסדנאות טכנולוגיות.
- הוכשרו כמעט 5,500 מורים חדשים למתמטיקה, למדעים ולטכנולוגיה.
- תכניות לימוד חדשות בתחומים אלה הוכנסו לבתי ספר יסודיים.
- הנגב והגליל זכו בתקציבים משמעותיים יותר גם בתחום החינוך.

הישגים בתחום הדיור

- ברבעון הראשון של שנת 1995 הוחל בבניית כ-18,000 דירות, המספר הגבוה ביותר מתחילת העשור.
- שוקה קרקע לבניית כ-50,000 יחידות דיור.
- הוחל בבניית עיר חדשה – מודיעין.
- תקציב השיקום, הפיתוח והחיזוק של שכונות מוחלשות עמד ב-1994 על רבע מיליארד שקל.
- מותנה העלייה במחירי הדיור.

הישגים בתחום התחבורה

- הוכפלו ההשקעות בתשתית התחבורתית.
- ב-1994 לבדה הושקעו בכבישים (סלילת כבישים חדשים ושיפור כבישים קיימים, מחלפים חדשים, גשרים) 2.5 מיליארדי שקלים.
- תקציב הפיתוח של תשתיות תחבורתיות עירוניות גדל בשליש.
- שבעה מחלפי ענק נבנו בתוך פחות משלוש שנים, ביניהם מחלף שער הגיא, מחלף מורשה, מחלף הכפר הירוק,

[חינוך]

**בשנת 1994
הוכפל
תקציב
החינוך
ולראשונה
בתולדות
המדינה
הושווה
לתקציב
הביטחון**

[תעשייה
וכלכלה]
שולשו
ההשקעות
בפיתוח אזורי
תעשייה

[תחבורה]
1994-ב
הושקעו
בכבישים
2.5
מיליארד
שקל

- נצרת, ג'סר א-זרקא ויישובים ערביים נוספים נכללו בתכנית מפנה 97', שטיפלה נקודתית באזורים מוחלשים והזרימה להם הרבה מאוד תקציבים.
- משרד האוצר הוביל תכנית לקליטת ערבים, דרוזים וצ'רקסים בשירות המדינה.

הישגים בתחומי התעשייה והכלכלה

- שולשו ההשקעות בפיתוח אזורי תעשייה.
- הייצור התעשייתי גדל בשנת 1994 לבדה ביותר מ-7%.
- אושרו כמעט 500 תכניות סיוע להגדלה ולהרחבה של מפעלים, שייצרו 13,000 מקומות עבודה חדשים.
- תקציבי ענק הופנו למלחמה בעוני ובאבטלה, לפיתוח ולחיזוק שכונות מוחלשות. נפתחו עשרות מעונות יום חדשים, מרכזי יום לקשישים וסיוע למשפחות חד-הוריות.
- הצריכה הפרטית גדלה בשיעור שנתי של 22%.
- התוצר העסקי צמח בקצב שנתי של שבעה אחוזים וחצי.
- שיעור הביצוע של תקציבי הממשלה עלה מ-57% ב-1992 ל-88% ב-1994.
- חוק בריאות ממלכתי העניק שירותי בריאות לכל אזרח ללא קשר לגובה הכנסתו.
- תפוקת החשמל עלתה ב-1994 לבדה ביותר מ-11%.

מחלף הסירה ומחלף כפר שמריהו. עוד עשרה מחלפים תוכננו ותוקצבו.

- הכבישים בוואדי מילק וואדי ערה הורחבו והפכו דו-מסלוליים. כל רשת הכבישים המודרנית של ישראל, כפי שאנחנו מכירים אותה כיום, נבנתה בתקופת ממשלת רבין השנייה. ההשקעות הגדולות בכבישים נועדו גם לחבר את הנגב ואת הגליל למרכז הארץ וליצור הזדמנויות חדשות לפריפריה. במובן הזה גולת הכותרת הייתה תכנון של כביש 6, חוצה ישראל, שאנחנו מכירים כיום כדרך יצחק רבין - עורק משמעותי לקירוב הפריפריה למרכז.
- בגוש דן הושלמו קטעים נוספים בבניית נתיבי איילון.
- נפתחו קווי רכבת חדשים ונבנו מסילות חדשות.

הישגים במגזר הערבי

בעת כינון הממשלה אמר רבין בנאום שנשא בישיבה הראשונה של הכנסת ה-13 (13 ביולי 1992):

"יהיה זה נכון להודות, שמשך שנים שגינו בהתייחסות לאזרחים הערבים והדרוזים. היום, כמעט 45 שנים אחרי הקמת המדינה, יש פערים לא קטנים בין הישוב היהודי לישוב הערבי בתחומים רבים. בשמה של הממשלה החדשה אני רואה לנכון להבטיח לאוכלוסייה הערבית, הדרוזית והבדואית, לעשות כל שאפשר לסגירת הפערים הללו. ננסה לעשות את קפיצת הדרך, שתבטיח רווחה לבני המיעוטים שקשרו את גורלם בגורלנו".⁹ ולהלן הפעולות שנעשו ברוח דבריו:

- נסללו כבישים ומדרכות ביישובים ערביים.
- הונהגה העדפה מתקנת בתקציבי החינוך למגזר הערבי בכל הסעיפים: שעות לימוד, בניית בתי ספר חדשים.
- נבנו 400 כיתות.
- גדל מספר המועדוניות ומספר תחנות הייעוץ הפסיכולוגי.
- הוקצו 70 מיליון שקל לתשתיות ועוד 40 מיליון לבינוי ולשיפוץ מוסדות ציבור.
- הוכנה תכנית חומש בהשקעה של יותר ממיליארד שקל למגזר הערבי.

יצחק רבין במשרדו
בקריה בתל אביב

מדברי יצחק רבין

"ביטחון אינו רק הטנק, המטוס וספינת הטילים. ביטחון הוא גם, ואולי קודם כול, האדם - האדם, האזרח הישראלי. ביטחון הוא גם החינוך של האדם, הוא גם הבית שלו, הוא בית הספר, הוא הרחוב והשכונה שלו, הוא החברה שבתוכה צמח.

וביטחון הוא גם התקווה של האדם. ביטחון הוא שלוות הנפש ואמצעי הקיום של העולה מלנינגרד, הוא קורת גג לעולה מגונדר שבאתיופיה, הוא בית החרושת והתעסוקה לבן-הארץ הזאת, לחייל המשוחרר, הוא ההשתלבות בהווי ובתרבות שלנו. גם זה ביטחון (...).

בראש ובראשונה תינתן העדיפות הלאומית למלחמה באבטלה ולחיזוק מערכת הכלכלה והחברה. האבטלה היא אם כל חטאת. היא נוטלת מן האדם את כבודו, היא דורסת ורומסת גם את נשמתו של האיש שאינו יכול להביא פת לחם הביתה"

[נאום בישיבה הראשונה של הכנסת ה-13, יולי 1992]

קבלת פנים לראש הממשלה בשדה התעופה באילת, 1993

1

יצחק רבין

"נפעל בדחיפות לפתרון הבעיות הכלכליות והחברתיות במקומות אלו על מנת לחזק את כושר עמידתם (...) פעולות אלה יתבצעו עכשיו אולם הן חייבות להיות חלק אינטגרלי של תכנית סוציאלית-כלכלית כוללת ולא כתגובה שלאחר מעשה"¹⁰

[1974]

"בראש השירות לאזרח יעמוד חינוך ילדינו (...) נבטיח שוויון בין כל הזרמים בחינוך, גם ביישובים הערביים והדרוזיים. נעשה כל מאמץ כדי שכל סטודנט בישראל יוכל ללמוד, גם אם אין הפרוטה מצויה בכיסו או בכיס הוריו"¹¹

[1992]

"באין ברירה נמשיך להשקיע בטנקים ובמטוסים, אך נפנה חלק גדול ממשאבינו לבני אדם - לחינוכם, להשכלתם הגבוהה ולקידומם"¹²

[1994]

2

שלמה בן עמי

"בתקופתו של רבין נעשה ניסיון (...) למתן את המאבק באמצעות השקעות בתקציבים, לשפר את התנאים של עיירות הפיתוח והכפרים הערביים, להגיע להסכם עם ערפאת ולמשא ומתן עם אסד (...). ממשלת רבין גם עשתה שלום, גם השקיעה, גם יצרה

צמיחה כלכלית"¹³

[2000]

3

אבי בן בטט

"ראש הממשלה יצחק רבין, ככל האדם, לא חף גם משגיאות, אולם כהונתו ניחנה באומץ לב ובראייה לטווח ארוך את טובתה של מדינת ישראל [...] הוא לא זנח את העשייה היומיומית: את הדאגה לקליטת העולים, את צמצום האבטלה, את הרחבת התשתיות ואת

הרפורמות במבנה המשק"¹⁴

[2015]

אדם צריך בית

[מילים ולחן: ישראל ברייט]

אדם צריך בית
מי שלא אז לא
איך הוא עובר,
הלילות שלו

חרדות מלטפות את קירות הבית
מה זה בית?
מה זה בית?
המיטה, הכסא, השולחן, החלון
העולם שמסביבו

אדם צריך מישהו
לדבר איתו
איך הוא מוציא
את החום שלו

הלבד והזמן מחביאים ת'רגש
מה זה רגש?
מה זה רגש?
המגע, הליטוף, הבנה, אהבה
העולם שמסביבה

אדם צריך דרך
שתקח אותו
איך הוא הולך
לכיוון שלו

קשיים, קשיים בעולם
קשיים, קשיים בעולם
בעולם

כרזה לציון יום השנה ה-17 לרצח ראש הממשלה

[פרק 3]

חייל בצבא השלום

”אני, מספר אישי 30743, רב-אלוף
במילואים יצחק רבין, חייל בצבא
ההגנה לישראל וחייל בצבא השלום.
אני, ששלחתי גייסות אל האש וחיילים
אל מותם, אומר היום: אנו יוצאים
למלחמה שאין בה הרוגים ופצועים
ולא דם ולא סבל. זו המלחמה היחידה
שתענוג להשתתף בה - המלחמה
על השלום”

[יצחק רבין, 1994]

חייל בצבא השלום

ישראלים וירדנים, בראשות רבין והמלך חוסיין, במפגש חגיגי

של מפקד ולוחם למנהיג-מדינאי היה מבחינתו כמו קריאה שנייה לדגל. ראשו וליבו היו עם מדינת ישראל.

בתקופת כהונתו השנייה כראש ממשלה, כשמילא גם את תפקיד שר הביטחון, המשיך רבין לעסוק בחישול כוחה הצבאי של מדינת ישראל ובהבטחת כושרה להגן על עצמה. כעת במיוחד היה עליו לראות את שיקולי הביטחון כחלק ממארג

לאורך כל שנות פועלו למען החברה והמדינה, ראה יצחק רבין לנגד עיניו את האינטרס הישראלי, ואת האחריות הלאומית לנשיאה בנטל, בעול ובמחויבות לקיומה של המדינה.

הוא קיבל בשיקול דעת ובאומץ החלטות של חיים ומוות, שהשפיעו על האזרחים בישראל בעת היותו במדים, בחליפת השרד ובחליפת ראש הממשלה ושר הביטחון. המעבר מתפקיד

כולל של שיקולים אסטרטגיים ומדיניים. יצחק רבין, החייל והמפקד הנועז שניחן באומץ ובחזון, היה בתקופת הכהונה הזו "חייל בצבא השלום".

רבין ראה במדינת ישראל את ההישג המרשים ביותר של העם היהודי - מדינה ריבונית שתמשיך את מורשתו של העם היהודי ותכונן מערכת חיים ריבונית בארץ ישראל. לתפיסתו, ארץ ישראל היתה המקום היחיד בו יכולה היתה הציונות להתגשם, ורבין הכיר בכך שעובדה זו גוזרת עלינו לחיות כמיעוט יהודי בתוך מרחב ערבי-מוסלמי.

כפועל יוצא של הבנה זו, הכיר רבין גם בכך, שפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי חיוני להמשיך קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

כבר בקדנציה הראשונה שלו כראש ממשלה הדגיש את רצונו בשלום וביטא את תפיסת השלום שלו: "אנו מציעים לשכנים שלנו אפשרות של מעבר חד ממלחמה לשלום. אם הם רוצים שלום אמיתי, שלום במשמעותו האמיתית, שלום שבו כל אדם ברחוב יכיר, ייווכח לדעת שזה שלום, היינו מוכנים לעשות אותו אתמול. אנחנו מוכנים לעשות אותו היום. נהיה מוכנים לעשות אותו מחר ולהדגיש שאנו מוכנים לעשות אותו. אנחנו מוכנים לפשרות פוליטיות. אנחנו רוצים לומר לשכנינו, לעצמנו, לחברינו, שמטרת המדיניות שלנו, רצונותינו, משאלותינו, היא שלום אמיתי (...). אפשרות זו פתוחה כיום, ואנחנו מוכנים להתעקש עליה בזמן ובמקום שבהם הערבים רוצים לנהל משא ומתן, לנהל משא ומתן על שלום אמיתי".¹

מספר שנים לאחר מכן, כשהוא חבר כנסת, קבע כי "אין ספק ששלום אמיתי זה הביטחון הגדול ביותר".² רבין הבין, שישאל אינה יכולה להרשות לעצמה לנהל באופן בלתי פוסק את הסכסוך וכי הגיע הזמן ליישבו. "שריר לא יכול להישאר מתוח לאורך זמן", נהג לומר.

זו הייתה הכרה שבשלה בו לאורך זמן, והעמיקה לאורה של שרשרת התפתחויות, ביניהן האינתיפאדה הראשונה, כשמדינת ישראל התייצבה מול התנגדות עממית ולא רק מול גופי טרור, ובעקבות כך השתנה אופי הלחימה. גם עזיבתם של רבים מתושבי תל אביב את העיר במהלך מלחמת המפרץ הראשונה, הותירה בו רושם עז ומורכב. נוסף על התמורות המקומיות, הונע רבין גם משינויים גלובליים: התפוררות

ברית המועצות והתחזקותה של ארה"ב מחד, המירוץ הגרעיני של איראן מאידך ובמקביל לכך היחלשותם של אש"ף ושל הפלסטינים בכלל בשל תמיכתם בסדאם חוסיין במלחמת המפרץ הראשונה. בצירופם של כל התהליכים האלה יחד ראה חלון הזדמנויות נדיר ומוגבל בזמן להשגת שלום ולביטחון.

בתפיסת עולמו היווה השלום מימד נוסף של ביטחון הקיום והעוצמה של עם ישראל במדינתו, ועל כן, משנבחר בבחירות 1992 לקדנציה שנייה כראש ממשלה, העמיד את השלום כיעד מרכזי של ממשלתו:

"אני מאמין, שמרגע שהעם היהודי קבע שכאן בארץ ישראל תקום מדינתו, הוא קבע גם מי יהיו שכניו. ומרגע שקבענו שכאן ורק כאן בארץ ישראל יכולה לקום מדינת היהודים, קבענו שלמעלה ממאה מיליון בני מדינות ערב, ארצות ערב, הפלסטינים, הם שיהיו שכנינו. במציאות שנוצרה קיימות אך ורק שתי אפשרויות: או שיעשה מאמץ, מאמץ רציני לעשות שלום, שלום וביטחון - חזרתי ואמרתי בהזדמנויות רבות ששלום שאיננו נותן ביטחון אין לו משמעות - או האפשרות השנייה, שלעולם נאכל חרב (...). אני חושב, שהתקדמות להסדר ביניים, כשלב ראשון, בינינו לבין הפלסטינים - יש סיכוי שתקטין מתחים, תצמצם שנאות, תיצור אולי במרוצת הזמן מציאות חדשה, שתאפשר פתרונות שאולי כיום לא קיימים, ותאפשר את הדו-קיום בשלום בינינו לבין הפלסטינים".³

חודשיים לאחר מכן הציג רבין בפני הכנסת את כוונת הממשלה להפיח חיים בתהליך השלום שקירטע מאז ועידת מדריד, כדי להגדיל את ביטחונה של מדינת ישראל ולחזק אותה:

"כוונת הממשלה, שיש לי הזכות והכבוד לעמוד בראשה, היא אכן למצות את הסיכויים, והסיכויים גדולים, לקידום עשיית השלום עם מדינות ערב ועם התושבים הפלסטינים בשטחי יהודה, שומרון ועזה; לעשות זאת תוך שמירת הביטחון. בעיני, יש לשלום מרכיב חשוב כגורם המבטיח את ביטחונה של מדינת ישראל. שלום שאין עמו ביטחון, אין לו משמעות בעיני. אבל שלום אמיתי מגדיל את ביטחונה של מדינת ישראל, מאפשר לה להתמקד במשימות המרכזיות שהתנועה הציונית שמה לה כיעד בשיבת ציון השלישית".⁴

טקס חתימת הסכם השלום בין
ישראל לירדן, אוקטובר 1994

”אין אנו יכולים לבחור את שכנינו ולא את אויבינו, גם לא האכזריים ביותר שבהם, אין לנו אלא מה שיש – אש”ף, שנלחם בנו ואנו נלחמנו נגדו. היום, איתנו אנו מחפשים דרך לשלום. אנו יכולים לנעול כל דלת, לקטוע כל ניסיון לשלום. אנו רשאים, מוסרית, שלא לשבת ליד שולחן הדיונים עם אש”ף, שלא ללחוץ יד למי שידו החזיקה סכין, שלא ללחוץ יד למי שידו לחצה על ההדק. כוחנו היה עמנו לדחות בשאט נפש הצעות מאש”ף, ואז להיות שותפים מאונס להמשך המעגל אשר בו נאלצנו לחיות עד עכשיו – מלחמה, טרור ואלימות”

יד למי שידו החזיקה סכין, שלא ללחוץ יד למי שידו לחצה על ההדק. כוחנו היה עמנו לדחות בשאט נפש הצעות מאש”ף, ואז להיות שותפים מאונס להמשך המעגל אשר בו נאלצנו לחיות עד עכשיו – מלחמה, טרור ואלימות”⁵.

ב-13 בספטמבר 1993, במעמד חגיגי על מדשאות הבית הלבן בוושנינגטון, בהשתתפות נשיא ארצות הברית ביל קלינטון, נחתם ”הסכם אוסלו”, שהניח את היסוד להסדר קבע, שאמור היה לכלול בעתיד הקמת ישות פלסטינית לצד ישראל. נאומיהם של רבין וערפאת ולחיצת היד ההיסטורית ביניהם היוו את שיאו של הטקס והפכו לסמל של תקווה בארץ ובעולם, בצד התנגדות ודאגות:

”המעמד הזה כאן אינו כה קל – לא לי, חייל ותיק במלחמות ישראל, לא לבני עמי בישראל ובני העם היהודי הצופים בנו ברגעים אלה בתקווה גדולה מהולה בדאגה. בוודאי לא לבני משפחותיהם של קורבנות הטרור והמלחמות, אשר לכאבן לא יהיה מרפא לעולם. עבור האלפים אשר הגנו בגופם – ובמותם – על חיינו, איחר טקס זה את המועד. גם היום, על סף הזדמנות לשלום, ואולי סופן של אלימות ומלחמות, אנו זוכרים באהבה ונזכור עד קץ כל הדורות כל אחד ואחת מהם. באנו היום מירושלים, בירת הנצח של עם ישראל, באנו מארץ מיוסרת, באנו מעם, מבית, ממשפחה, שלא ידעו אפילו שנה אחת, חודש אחד בחייהם, שבו לא בכו אמהות על בניהן. באנו לנסות

רבין היה נחוש לשלב את ישראל במהירות בעידן הפיוס העולמי ולהוביל מהלך מדיני לשלום עם המדינות השכנות ולפתרון הבעיה הפלסטינית. הוא חידש את שיחות השלום שהחלו אחרי ועידת מדריד עם סוריה ועם הפלסטינים.

משעודכן על קיומן של שיחות שלום חשאיות באוסלו, אישר להמשיך בהן על אף ספקותיו, והפך אותן לערוץ הידברות רשמי.

את צירופו של אש”ף כצד להסכם אישר רק לאחר מכתב התחייבות מיושב הראש של הארגון, יאסר ערפאת, על הכרת אש”ף במדינת ישראל והתנתקות מדרך הטרור.

בספטמבר 1993, התייחס רבין למורכבות ולקושי שאפיינו את התהליך שעבר עד שראה באש”ף כצד וכשותף לתהליך: “כבר מאה שנים ויותר אנו מבקשים לבנות לנו בית במקום היחיד עלי אדמות שהיה ויהיה ביתנו, כאן בארץ ישראל. כבר מאה שנים ויותר אנו מבקשים לחיות כאן בשלום ובשלווה, לטעת עץ, לסלול דרך. כבר מאה שנים ויותר אנו רוצים בשכנות טובה עם הסובבים אותנו, בחיים ללא פחד ומורא. כבר מאה שנים ויותר אנו חולמים ולוחמים (...).”

אין אנו יכולים לבחור את שכנינו ולא את אויבינו, גם לא האכזריים ביותר שבהם, אין לנו אלא מה שיש – אש”ף, שנלחם בנו ואנו נלחמנו נגדו. היום, איתנו אנו מחפשים דרך לשלום. אנו יכולים לנעול כל דלת, לקטוע כל ניסיון לשלום. אנו רשאים, מוסרית, שלא לשבת ליד שולחן הדיונים עם אש”ף, שלא ללחוץ

החתימה על חוזה השלום עם ירדן

בטקס קבלת פרס נובל, עם שותפיו שמעון פרס ויאסר ערפאת

**“כבר מאה שנים ויותר אנו
מבקשים לבנות לנו בית במקום
היחיד עלי אדמות שהיה ויהיה
ביתנו, כאן בארץ ישראל. כבר
מאה שנים ויותר אנו מבקשים
לחיות כאן בשלום ובשלווה, לטעת
עץ, לסלול דרך. כבר מאה שנים
ויותר אנו רוצים בשכנות טובה עם
הסובבים אותנו, בחיים ללא פחד
ומורא. כבר מאה שנים ויותר אנו
חולמים ולוחמים”**

לשים קץ לשנאה, כדי שילדינו ונכדינו לא יחוו עוד את המחיר הכואב של המלחמות, הטרור והאלימות. באנו לדאוג לחייהם ולביטחונם, באנו לשכך את הכאב והזיכרונות הקשים, להתפלל ולקוות לשלום. אומר לכם, הפלסטינים: נגזר עלינו ועליכם לחיות במשותף, על אותה כברת-אדמה, באותה ארץ. אנו החיילים, שחזרנו משדות הקרב חמוצי בגדים מדם, אנו שראינו את בני משפחותינו וחברינו הטובים ביותר מתים לפנינו, אנו שהולכים אל ההלוויות ומתקשים להישיר מבט אל עיני ההורים והיתומים, אנו שבאנו מארץ אשר בה הורים קוברים את ילדיהם, אנו שלחמנו בכם, הפלסטינים, אומרים לכם היום בקול צלול: די לדמעות ולדם. די, אין בנו שנאה כלפיכם, אין אנו תאבי נקמה. אנו, כמוכם, אנשים שרוצים לבנות בית, לטעת עץ, לאהוב ולחיות לצדכם בכבוד, באהדה, כבני אדם, כבני חורין. אנו נותנים היום סיכוי לשלום ואומרים לכם בקול צלול: עד כאן. לא עוד. הבה נתפלל שיום יבוא והכול יאמרו: הקץ לנשק. אנו מייחלים ורוצים לפתוח פרק חדש בספר העצוב המשותף שלנו. פרק של הכרה הדדית, פרק של שכנות טובה, פרק של יחסי כבוד, של הבנה, של ידידות. אנו מקווים לראשיתה של היסטוריה חדשה במזרח התיכון. היום, כאן, בבית הלבן בוושנינגטון, מתחילה ספירה חדשה ביחסים בין העמים, בין ההורים העייפים מן המלחמות, בין הילדים שלנו שלא יידעו עוד מלחמות (...). היום הגיעה עת השלום”⁶.

בצד התרוממות הרוח והתקווה עורר ההסכם גם חרדות מפני הסכנות הטמונות בו וחייד את המחלוקת בין תומכי המהלך לבין מתנגדיו.

ההסכם עם הפלסטינים איפשר התקדמות בערוץ נוסף - בשלו התנאים להסכם שלום עם ממלכת ירדן. היחסים עם הממלכה ההאשמית נבנו במשך שנים ארוכות של מגעים חשאיים בין המלך חוסיין לבין מנהיגים ישראלים ובהם רבין. במאי 1994 נערכה פגישה אישית בין המלך חוסיין לבין יצחק רבין שבה הונחו היסודות להסכם השלום.

ההחלטה של ועדת פרס נובל להעניק ליצחק רבין ולשותפיו, שמעון פרס ויאסר ערפאת, את פרס נובל לשלום, העידה על הכבוד וההערכה שרחשו להם אומות העולם, אך בינתיים מבית חזרו ונישנו פיגועי התאבדות של מתנגדי ההסכם הפלסטיניים, שרצחו אזרחים חפים מפשע וערערו אנושות גם את התקווה שמדינת ישראל נמצאת פסע לפני עולם חדש.

בנאומים רבים במהלך תקופה זו, התייחס רבים לייסורי השלום, תוך אמונה בצדקת הדרך:

"לא קל לשכוח את העבר, אבל ננסה לגבור על המשקעים והמכשולים, כדי להאיר אופק חדש, מיוחד במינו, היסטורי. הזדמנות שאפשר שלעולם לא תחזור עוד, לחיים אחרים: חיים שאין בהם פחד, חיים שאין בהם שנאה, חיים שאין בהם עיני ילדים מבוהלות, חיים שבהם נבנה בית, ניטע כרם, ונחיה עד שיבה טובה, איש בצד שכנו. אנו קמים מחר בבוקר ליום חדש. אנו קמים אל עתיד חדש וסיכוי חדש לילדינו. למענם, היה הכרח להילחם - ולמענם הכרח הוא להגיע לשלום".⁸

"אנו בעיצומה של בניית השלום. המהנדסים, האדריכלים הבונים של השלום, טרודים בעצם ימים אלה במלאכת העשייה: קומה אחר קומה, לבנה אחר לבנה, כך מלט ועוד כך מלט. הבנייה קשה, מורכבת, מסובכת. טעויות עלולות למוטט את הבניין, להמיט אסון. אנו שוקדים על המלאכה לעשותה היטב, חרף קורבנות טרור רצחני, למרות אויבים קנאיים ומתנכלים. אנחנו נמשיך בדרך השלום בנחישות, בדבקות. לא נרפה. לא נוותר. השלום ינצח את כל אויבינו, כי האלטרנטיבה גרועה לכולנו".⁹

חידוש שיחות השלום עם סוריה יצר מחנה מתנגדים נוסף, ששלל ויתורים בגולן. בכל אותה עת פיגועי הטרור גברו, השסע בחברה הישראלית העמיק, אך רבין היה נחוש להמשיך במהלך המדיני. "נילחם בטרור כאילו אין תהליך מדיני", אמר, "ונמשיך בתהליך המדיני כאילו אין טרור".

ב-28 בספטמבר 1995 נחתם בווינגטון "הסכם אוסלו ב'", שביטא הסכמה על לוח הזמנים לביצוע "הסכם אוסלו" ועל הדרכים ליישומו.

מתנגדי ההסכם נערכו לבלום את המהלך. הם ארגנו הפגנות ועצרות נגד ההסכם ונגד ראש הממשלה שהוביל אותו.

מחנה תומכי תהליך השלום נחרד מעוצמת המתקפה של

מתנגדיו והחליט לתת ביטוי לתמיכה הציבורית הרחבה למהלכי הממשלה. עצרת שאורגנה ב-4 בנובמבר 1995 סחפה המונים אל כיכר מלכי ישראל בתל אביב. המפגינים הביעו את תמיכתם בהסכמים ובמנהיגותו של רבין. אף שרבין עצמו לא התלהב תחילה מרעיון עצרת התמיכה, הוא נעתר להזמנת המארגנים והסכים לשאת דברים מעל במת העצרת. נוכח ההמונים המריעים חש לרגע, כי ציבור תומכיו גדול ורב. בנאומו בעצרת, נאוו האחרון, התייחס לאלימות הפוליטית שהופנתה כלפיו, לכללי המשחק הדמוקרטיים ולצורך העמוק בשלום, כמפתח למדינת ישראל חזקה, יהודית ודמוקרטית:

"הממשלה הזו, שיש לי זכות לעמוד בראשה (...) החליטה לתת הזדמנות לשלום, לשלום שיפתור את מרבית בעיות מדינת ישראל.

הייתי איש צבא 27 שנים. נלחמתי כל עוד לא היה סיכוי לשלום. אני מאמין שיש סיכוי לשלום, סיכוי גדול, וחייבים לנצל אותו למען אלה שעומדים פה, למען אלה שאינם עומדים פה, והם רבים בעם.

(...) תמיד האמנתי שמרבית העם רוצה בשלום, מוכן ליטול סיכון לשלום. ואתם כאן, בהתייצבותכם בעצרת הזו, מוכיחים עם רבים אחרים, שלא הגיעו לכאן, שהעם באמת רוצה בשלום ומתנגד לאלימות. אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה הישראלית. יש לגנות אותה, להוקיע אותה, לבודד אותה. זו לא דרכה של מדינת ישראל. יש דמוקרטיה, יכולות להיות מחלוקות, אך הכרעה תהיה בבחירות דמוקרטיות (...)

עם ישראל בשלוש השנים ויותר של קיום הממשלה הזו הוכיח, שניתן להגיע לשלום; שהשלום נותן פתח לכלכלה וחברה מתקדמת; שהשלום הוא באמת לא רק בתפילות. הוא קודם כל בתפילות, אבל הוא שאיפת העם היהודי. שאיפה אמיתית לשלום (...) יש אויבים לשלום, המנסים לפגוע בנו במטרה לטרפד את השלום. אני רוצה לומר, בלי כחל ושרק: מצאנו שותף לשלום גם בין הפלשתינאים (...) בלי שותפים לשלום אין שלום (...)

"זה כרוך בקשיים, גם במכאובים. אין דרך לישראל בלי מכאובים.

עדיפה דרך השלום מאשר דרך המלחמה".¹⁰

בסוף העצרת, בדרכו אל מכוניתו, ירה בגבו רוצח יהודי שלושה כדורים. ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין, נרצח.

מדברי יצחק רבין

"אני מביט סביבי מן הבמה הזו אל הערבה, ואני רואה מדבר צחיח בצד הירדני ובצד הישראלי. אין כמעט חיים כאן, אין מים, אין באר, רק מוקשים. כאלה היו היחסים בין ישראל וירדן ב-47 השנים האחרונות: מדבר צחיח. אף לא עלה ירוק אחד. לא עץ, גם לא פרח. היה צורך בהחלטה נועזת, לפעמים תוך חריקת שיניים, כדי להתגבר על היובש הזה, על הצחיחות שבין שני העמים, על המוקשים.

לנו היו הרבה ימי צער. לכם היו הרבה ימי יגון – אבל השכול הוא אחד, כמו שהגבורה היא אחת. היינו זקוקים להרבה כוחות נפש, משני הצדדים, לסלוח על השכול שגרמנו זה לזה, לפנות את שדה המוקשים שחצו בינינו כל-כך הרבה שנים. השממה היתה בלב שני העמים כמעט שני דורות. עכשיו הגיע הזמן לא רק לחלום על עתיד יותר טוב – אלא גם לעשות אותו.

מנהיגות יכולה לפלס דרך, להראות דרך. את הדרך עצמה צריכים לסלול בני שני העמים. אני לא מאמין שהיינו מגיעים לרגע הגדול הזה, אלמלא הרצון לשלום שהיה בלבבות שני העמים: בלבבות אנשי צבא כמו בלבבות אנשי הרוח, בלבבות החקלאים כמו בלבבות נהגי המשאיות החוצים את כבישי הערבה בירדן ובישראל. בלבבות המורים כמו בלבבות ילדי הגן. שני עמים עם רצון נחוש לקבוע, שבדור שלהם תחול המהפכה הגדולה במזרח התיכון.

אני מביט מן הבמה הזאת אל הערבה ואני מביט בכם: אתם, והדור הבא, הם אלה שיהפכו את המקום הצחיח הזה לנווה-מדבר. הצבע האפור והחום המדכא של המדבר הזה יהיה מחר הצבע הירוק של החיים.

הוד מלכותו, שלום בין מדינות הוא שלום בין אנשים, הוא ביטוי של אמון ושל הערכה (...) לא רק עמינו לוחצים יד לשלום כאן בערבה. אתה ואני עושים כאן שלום שלנו, שלום של חיילים, שלום של ידידים (...) תינוקות נולדו הבוקר בירושלים. תינוקות נולדו הבוקר בעמאן. חיים חדשים באו לעולם.

בוקר טוב לך האם הירדנית,

שלום לך האם הישראלית,

השלום שנולד היום נותן לך תקווה גדולה שהבן שנולד לא יידע עוד מלחמה – ואת לא תדעי עוד צער.

שלום, וסלאם."

[נאום במעמד חתימת הסכם השלום בין ישראל וירדן, אוקטובר 1994]

בטקס חתימת הסכם השלום בערבה

את הבחירה הזו עשה ראש ממשלה כל כך מחובר לקרקע, ריאלי. הוא קיבל את ההחלטה לא כחולם חלום מנותק מהמציאות, אלא כמבין – הבנה עמוקה, ואולי עגומה – את האלטרנטיבות, את ברירת המחדל, את ברירת אי העשייה¹³

[2009]

4

עמוס קינן

”יצחק רבין, נער אדמוני יפה עיניים, כמו נולד להיות הפוסטר של המהפכה העברית. הוא נפל רגע אחד לפני הגשמתה האמיתית, שהיא השלום.

שום מהפכה אינה מתחילה בשלב האחרון שלה. השלבים הראשונים במהפכה העברית היו התנחלות במולדת, דיבור בשפת המולדת והגנה על המולדת. יצחק, איש שדיבר לאט ומעט וחשב הרבה ומהר, התלבט בתוך נפשו הרבה וקרע קריעות הרבה, עד שנוכח לדעת שהשלב המכריע, שיקבע את גורל המהפכה העברית, הוא 'וישכון ישראל לבטח', 'וישבתם על הארץ לבטח'.

ואין 'לבטח' אלא בשלום. ואין 'בשלום' ללא ויתורים. יצחק רבין, מצביא, ידע מה שיודע רק מצביא: מטרת המלחמה אינה הניצחון אלא השלום, וניצחון שאין אחריו שלום עם האויב, אינו ניצחון. שלום לך יצחק רבין. מי ייתן ותהיה החלל האחרון במהפכה שבה התחלת כחייל וסיימת כמצביא¹⁴

[1995]

1

יצחק רבין

”27 שנים חלפו מאז הניצחון שהוגדר כניצחון הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה שלנו. בעצם הימים האלה אנו מנסים להפוך דף ולכתוב דף חדש בספר ההיסטוריה שלנו: ממלחמה לשלום. משליטה על עם זר – לחיים חדשים בתוכנו, מהקצאת משאבים לטנקים ומטוסים – להשקעות ברווחת האדם (...) עלינו לעצב דמות חדשה של יהודי וישראלי. לשם כך עלינו לשנות דפוסי חשיבה שנטבעו בנו במשך שנות האיבה. אנחנו צריכים לחשוב אחרת, השלום מחייב עולם מושגים חדש¹¹”

[1994]

2

יצחק רבין

”ואני אומר לכם היום: אם אין ברירה, אם חרב חדה מונחת על צוואר, אם אין שיעור לסכנה לחיים, לקיומנו (...) אין ברירה, הולכים לקרב, הולכים גם לאובדן חיים. אבל אני אומר לכם גם: טוב לחיות בעד ארצנו. אין המוות והשכול הפוקדים אותנו תכופות בבחינת גזירת גורל, ולא גזירה משמיים. אפשר גם אחרת. אפשר לפחות לנסות¹²”

[1995]

3

ציפי לבני

”רבין, ראש ממשלת ישראל, הכריע והפתיע: מר ביטחון, רמטכ"ל צה"ל, בחר בשלום כאסטרטגיה, בעת שנדמה היה שאולי הבחירה היא בין שלום לבין ביטחון – או-או.

שיר לשלום

[מילים: יענקל'ה רוטבליט | לחן: יאיר רוזנבלום]

תנו לשמש לעלות
לבוקר להאיר,
הזכה שבתפילות
אותנו לא תחזיר.

מי אשר כבה נרו
ובעפר נטמן,
בכי מר לא יעירו
לא יחזירו לכאן.

איש אותנו לא ישיב
מבור תחתית אפל,
כאן לא יועילו
לא שמחת הניצחון
ולא שירי הלל.

לכן, רק שירו שיר לשלום
אל תלחשו תפילה
מוטב תשירו שיר לשלום
בצעקה גדולה.

תנו לשמש לחדור
מבעד לפרחים.
אל תביטו לאחור,
הניחו להולכים.

שאו עיניים בתקווה,
לא דרך כוונות
שירו שיר לאהבה
ולא למלחמות.

אל תגידו יום יבוא -
הביאו את היום!
כי לא חלום הוא
ובכל הכיכרות
הריעו רק שלום!

לכן, רק שירו שיר לשלום...

כרזה לציון יום השנה ה-16 לרצח ראש הממשלה

[פרק 4]

מנהיגות ואחריות

"אינני רוצה לומר לכם, שיש
קיצורי דרך שהם פתרונות
קסם לכל הקשיים שאיתם אנו
מתמודדים. זהו מאבק ארוך. רק
אלה שמאמינים, אלה שמחליטים
להיות עקשנים למרות הקשיים
הזמניים, לעולם לא יפסידו את
החזון הגדול. אז נגיע לסוף הדרך
ונראה ישראל חזקה, גדולה
החיה בשלום"

[יצחק רבין, 1976]

מנהיגות ואחריות

ולקבל מגוון החלטות קשות, המכילות לעתים גם גורמי סיכון. מנהיג הוא אדם המסוגל להעביר אחריות לאנשים אחרים בלי להפחית מאחריותו לתוצאות ולתת דוגמה אישית, קרי, לבטא במעשיו ובהתנהגותו את הערכים שבהתאם להם הוא מצפה כי האנשים שבהנהגתו יפעלו. מנהיג הוא אדם שהחלטותיו הן תמהיל חשוב של רציונליות ורגש. נדמה כי יצחק רבין ביטא במהלך כל חייו, על שלל התפקידים שאותם מילא, דמות של מנהיג.

אין הכרח להיות מחסידיו של יצחק רבין או להימנות על מחנהו הרעיוני כדי להוקיר את מנהיגותו, את תרומתו העצומה לביצור ביטחונה של מדינת ישראל ואת הישגיו הגדולים כמצביא וכמדינאי. מנעוריו הקדיש את חייו לעמו, למאבק התקומה של העם היהודי במדינתו הריבונית, לבניין הכוח הצבאי, להגנת המדינה, לשיפור מעמדה הבינלאומי, לחיזוק כלכלתה ומרקמה החברתי, ולהשכנת שלום בתוכה.

במהלך תפקידיו הציבוריים כמדינאי, תפס רבין את עצמו כדמוקרט אמיתי, כנציג הציבור המחויב לאזרחי ישראל. בנאומו הראשון בתקופת כהונתו השנייה כראש ממשלה, הבהיר תפיסה זו: "החלטתנו נחושה להעמיד את האזרח בראש דאגותינו. אני מבקש שכולנו, כל יושבי הבית הזה, יזכרו: העם לא משרת אותנו - אנחנו משרתים את העם"¹. אל כיסא ההנהגה בתקופת כהונה זו הגיע כשהוא נחוש להנהיג את ישראל ולנווט את דרכה: "אין לקיחת אחריות בלי מתן סמכות לזה שלקח את האחריות. אני אנווט"².

אמרה ידועה מגדירה את ההבדל בין מנהיג-מדינאי לפוליטיקאי: המנהיג-מדינאי דואג לדורות הבאים, ואילו הפוליטיקאי דואג לבחירות הבאות. המנהיג-מדינאי משקיע בעתיד כדי להשאיר לבאים אחריו מורשת ומציאות אחרת, טובה יותר, ובניגוד לו הפוליטיקאי עסוק בתדמיתו בהווה ובתכלית קצרת מועד. המנהיג-מדינאי אמיץ מטבעו, פועל מתוקף האחריות ההיסטורית כלפי עמו ומעניק לו תקווה, ולעומתו פוליטיקאי פועל מתוך אחריות להישרדותו.

יצחק רבין, רב-אלוף במילואים, ראש ממשלה ושר ביטחון, היה מנהיג-מדינאי שלא חשש להגשים את מה שהאמין בו, וחתר לגבש חזון שלתפיסתו יבטיח את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. יצחק רבין ייזכר בתולדות ישראל כמנהיג, כמצביא, כחולם וכלוחם למען חירות ישראל.

מנהיגות מוגדרת "יכולת נרכשת, נבנית ומתגבשת, של אדם או קבוצה להשפיע על אנשים, להובילם למטרה משותפת ולהניעם לביצוע משימות, לעתים מעבר לציפיותיהם הראשוניות וברמת מחויבות גבוהה". אדם המצליח לעורר באנשים מוטיבציה לבצע או לקיים מעשים, משימות או אמונות שהוא מאמין בהם, תוך אמונה בו ובערכיו ומתן תחושה שצורכיהם שלהם הגיעו לידי מימוש, נחשב כמנהיג.

הייחוס של תכונות מנהיגותיות לאדם נוצר על בסיס תפיסתו כאדם בעל חזון, כפורץ דרך, כאסרטיבי ודעתן, כמקצוען, כמסור ונאמן. על המנהיג להיתפס כמומחה בתחום הרלוונטי שהוא רוצה להוביל, כאדם הנוטל סיכונים אישיים ומקריב מעצמו למען מטרות הקבוצה, כאדם בעל יכולת להציג חזון

רבין ראה עצמו כשליח הציבור, כשליח העם, כשליחם של הדורות הקודמים שלא זכו לראות ישראל ריבונית, חזקה ומשגשגת וכשליחו של דור העתיד, שיקצור את פירות ההווה. כחייל עתיר קרבות הכיר בכוחו לחולל שינוי אמיתי במציאות עבור בני עמו. תחושת השליחות שנשא עמו עוד מבית הוריו ומסירותו לעם ולמדינה שכה אהב, באו לידי ביטוי בשורת נאומים.

ערב החתימה על הסכם השלום עם ירדן, אמר: "אלמלא כה רצו בני עמי בשלום, לא הייתי עומד כאן היום במעמד היסטורי זה [...] בידינו האחריות, בידינו כוח ההכרעה וחלילה לנו להחמיץ שעה גדולה, כי זו חובתם של מנהיגים כלפי עמם: להביא שלום ורווחה לעמיהם. נפלה בגורלנו הזכות להיות היום עושי דברם של עמנו".³

בטקס שבו הוענק לו פרס נובל לשלום, הכריז:

"לא לבד אני עומד היום על הבמה הקטנה הזאת באוסלו. לא לבד. אני שליחם כאן של דורות של ישראלים, רועי הצאן בישראל, כמו דוד המלך, שהיה רועה צאן, ואני גם שליחם של המשוררים והחולמים על קץ המלחמות, כמו שהיה ישעיהו הנביא. אני גם שליחם של בני העם היהודי כמו אלברט איינשטיין, ברוך שפינוזה, הרמב"ם, כמו גם שליחם של המיליונים אשר נספו בשואה. אני כאן שליחם של ירושלים, שבשעריה לחמתי בימי מצור, שהייתה תמיד והיא היום בירת הנצח של מדינת ישראל ולבו של העם היהודי. אני עומד כאן בעיקר בשביל הדורות הבאים. אני עומד כאן כשליח התקוות הגדולות של עם, שעבר את הדברים הנוראים ביותר בהיסטוריה, והשאיר חותם לא רק בתולדות עמו אלא באנושות כולה".⁴

רבין הביט בניצחון המדהים של מדינת ישראל במלחמת ששת הימים, ניצחון מפואר שהוא היה מצביאו, וידע לפענח את כשלו של היום השביעי. בהתבוננותו המעמיקה, המנתחת, המסיקה והמחליטה, הבין כי אין ניצחון שאין לו מחיר וכי התמורה הטובה ביותר שישראל יכולה לקבל עבור הניצחון היא השלום.

רבין הציג לעם בישראל ולפלסטינים הן את תג המחיר והן את תו התקווה. הוא העז להעלות את ישראל על דרך ההכרעה, כי לתפיסתו באין פתרון מדיני, יאבד חזון המדינה היהודית והדמוקרטיה כולה:

"רבין הלך בדרך השלום לא רק כמדינאי דגול. הוא הלך לשם כישראלי רגיש. הוא רצה סדר עדיפויות לאומי חדש, כדי לפנות משאבים אל הפורה והחינוכי [...] הוא רצה חדר מורים מתוגמל ושבע רצון, הוא יצר מקום עבודה למובטל, הוא הביא הנה עלייה ותיירות. הוא עשה שוויון לכל, גם במחיר ויתורים כואבים על תקציבי הביטחון של מדינת ישראל, כי זהו סדר העדיפויות האנושי שפעם בקרבו. זאת היתה התוכנית. שלום ואנושיות בדיבור אחד".⁵

כמנהיג וכשליח, הוא בחר להפנות זרקור החוצה ופנימה בו-זמנית: לצד השלום והביטחון, ואפילו לפנייהם, התעקש רבין לעסוק בחינוך, בבריאות וברוחה, ובמכלול השינויים שהנהיג בממשלתו השנייה תחת הכותרת "שינוי סדרי עדיפויות הלאומי". "מדינה", היה נוהג לומר, "נבנית במעשים קטנים, אפורים, יומיומיים [...] חובתנו כממשלה היא להסתכל היום הביתה, פנימה: אנו ניבחנו במעשינו ובמחדלנו [...] כאן בבית".⁶

"אי-אפשר לקבל את יצחק רבין בלי לקבל את החזון שלו - גם החזון המדיני, גם חזון החינוך שלו וגם החזון החברתי. אי-אפשר לפטור אותו בדיעבד מכל מה שהוא עצמו קיבל על עצמו ונשא באחריות".⁷ מנהיגותו של יצחק רבין הייתה מנהיגות מעצבת, מנהיגות שמהותה עמידה באומץ מול החלטות קשות ויותר על פופוליזם ומתק שפתיים. "אני לא הגעתי לשבת בכיסא זה כדי למצוא חן בעיני X או Y או Z", הבהיר.⁸

בצמתים רבים בחייו קיים רבין הלכה למעשה את עיקרון האחריותיות (accountability), כשהביע נכונות מתוך תודעת מחויבות לציבור לתת דין וחשבון על פעולותיו ולשאת בתוצאותיהן. החלטתו ללחוץ את ידו של יאסר ערפאת, איבו המר שהפעיל טרור נגד ישראל, הייתה מעשה של מנהיגות אמיצה. אפשר כמובן להתווכח על שיקול דעתו ועל צדקת דרכו, אבל רבין קיבל החלטה היסטורית מתוך הכרה ברורה שהוא עלול לשלם עליה מחיר פוליטי כבד, ולבסוף שילם עליה בחייו.

בלב תפיסת המנהיגות של רבין עמד ערך קבלת האחריות. כך היה כשהורה לראש לשכתו להכין מכתב התפטרות למקרה שמבצע אנטבה ייכשל; כך היה הדבר כשהתפטר ב-1977, לאחר שהתקשורת חשפה את חשבון הדולרים הלא-חוקי של

עם נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, ועם מלך ירדן, חוסיין הראשון

עם נשיא מצרים, חוסני מובארק

רעייתו לאה בארצות הברית; כך קרה גם בעת חטיפתו של החייל נחשון וקסמן והירצחו בידי החמאס במהלך מבצע חילוץ. רבין הורה על פעולה לשחרורו, אך המבצע נכשל ווקסמן וקצין סיירת מטכ"ל ניר פורז נהרגו. זמן קצר לאחר מכן התייצב רבין במסיבת עיתונאים ואמר לציבור: "אני, כראש הממשלה ושר הביטחון, נושא באחריות להחלטה על הפעולה שבוצעה הערב כנגד המחבלים שחטפו את נחשון וקסמן כבן ערובה לצורך פיגוע מיקוח".

רבין היה מנהיג ללא תירוצים – כלוחם, כחבר כנסת, כשר וכראש ממשלה. הוא ידע לשאת באחריות. הן הניצחונות והן הכישלונות לא נשארו אצלו יתומים. תמיד הייתה כתובת; תמיד נשא באחריות והתעקש לתת דוגמה אישית.

לא אחת העיד על הלבטים ועל הבדידות המאפיינים את המנהיג, את המדינאי בעל החזון, פורץ הדרך:

"מדיניותו של מקבל ההחלטות וייסוריו עם מצפונו [...] מדובר בהחלטה על גורלו של אדם וחיינו. אין קשה מזה. רק מי שנפל בגורלו להחליט כך, וחש את אותה בדידות נוראה, אותנו יוכל להבין. כאיש מדינה אני יכול להעיד כמה קשה, כמה ייסורים צריך לעבור, כדי להחליט על פעולה צבאית, על מעשה כלשהו בתחום המדיני שיש בו ברכה לחברה – ובעיה גורלית לחייו של היחיד".⁹

מנהיגותו של רבין הייתה למופת: מנהיגות מנהיגה ולא מנהיגות משתרכת; מנהיגות יציבה של דעות וערכים; מנהיגות אמיתית, כזו העומסת על גבה את כל טורח העם, את משאו ואת ריביו. מנהיגות המושכת אחריה בעוצמה את האומה כולה. בנאומו מול הקונגרס האמריקאי בשנת 1994 שאל רבין: "מי מעצב את פני ההיסטוריה? המנהיגים או הנסיבות?" ואז ענה: "אנחנו כולנו מעצבים את פני ההיסטוריה. אנחנו העם, ואנחנו המנהיגים שומעים את הקולות, מזהים את רחשי הלב [...] ומתרגמים אותם למציאות".¹⁰

יצחק רבין הוכיח כי יש ליחיד מה לומר להיסטוריה. רבין ביקש להוביל ולהניע את ההיסטוריה הישראלית והעולמית כולה. וכשנרצח רבין, היחיד, האיש, האדם, ההיסטוריה נעצרה, שינתה כיוון.

**"אני עומד כאן בעיקר בשביל הדורות הבאים.
אני עומד כאן כשליח התקוות הגדולות של עם, שעבר את
הדברים הנוראים ביותר בהיסטוריה, והשאיר חותם לא רק
בתולדות עמו אלא באנושות כולה"**

"שלום עושים עם אויבים":
עם נשיא ארה"ב, ביל קלינטון,
ויו"ר אש"ף, יאסר ערפאת, בטקס
החתימה על "הסכם אוסלו" בבית
הלבן. ספטמבר 1993

1

שבתי שביט

"שורשיו של יצחק, שקשרו אותו לעם היהודי ולארכ ישראל, היו עמוקים ומשורגים כהיסטוריה של העם הזה. נצחיותו ואחדותו של העם והארץ היו עבורו מושכל ראשון, העומד מעל ומעבר לכל ויכוח פוליטי או ציבורי, שהוא לכשעצמו לגיטימי, כי הדיון הציבורי הוא נשמת אפה של הדמוקרטיה. האיש הקרין חוכמה, לא זו הנרכשת בבתי ספר ובאוניברסיטאות, אלא זו הנרכשת בבית הספר של החיים. חוכמה שמבטאת את החוויה האישית, תוצאת משא ומעש של עשרות שנים של פעילות למען מטרה אחת גדולה - קיומו וביטחונו של עם ישראל בארצו.

ראש הממשלה ניחן ביכולת אנליטית מפליגה. כישרונו הייחודי בעניין זה היה טמון בכך שיכול היה לתפוס מצבים וסוגיות מסובכים ומורכבים, לפרק אותם לתיבות פשוטות ובעברית פשוטה, במשפטים בני ארבע וחמש מילים, להפריד בין עיקר וטפל, ולהפוך את העיקר לבר-הבנה לכל הסובבים אותו. הוא ניחן בממלכתיות. בכל שנות עבודתי איתו, אינני יכול להצביע ולו על מקרה בודד, שבו החלטה שלו הייתה נגועה בשיקול אישי או מפלגתי. אינני זוכר שאי-פעם ניצל את העוצמה האדירה שהייתה מרוכזת בידיו כראש ממשלה ושר ביטחון, למען מטרה שלא הייתה ממלכתית. הוא אסר עלינו - אנשי קהילת המודיעין - להכפיף את שיקול הממלכתיות לשיקולי חשאיות וביטחון.

יצחק רבין היה מנהיג. הוא אישר את הנועזים במבצעים, אבל לא לפני שהשתכנע בצורך, והיה בטוח שדרך הביצוע שנבחרה היא בעלת הסיכונים ההכרחיים. מרגע שאישר את המבצע, הוא הקרין כלפי מטה שקט וביטחון, תוך לקיחת האחריות על עצמו, לטוב או לרע.

יצחק רבין לא היה איש רעים להתרועע. תרבות ה'צ'פחה' וה'סחבק' הייתה ממנו והלאה. הוא היה יושב מולך עם הסיגריה הנצחית בין אצבעותיו, נועץ בך את מבט התכלת שלו, בוחן אותך שוב ושוב, ורק לאחר אין סוף מבחנים, מחליט שאתה ראוי לזכות באמונו ובגיבוי. מאותו רגע ידעת שיש לך כתובת ומשענת"¹¹

[2017]

2

אהוד ברק

"חמישה היו יסודות מנהיגותו של יצחק רבין - ראשית, תום הלב הביישני של הנער המחונן מכדורי, ואותות האמת והפשטות שקרנו מכל מעשיו לכל אורך דרכו; שנית, הפיכחון האכזרי ונטול האשליות של שיפוטו והערכותיו; שלישית, האבחנה החדה והפסקנית בין עיקר לטפל; רביעית, הבנתו את סוד רתימתם של אנשים מסביבו לשיתוף פעולה יוצר; ואחרון, אולי חשוב מכול, היותו קברניט הנושא עמו מצפן ולא שבשבת, בוחן תמיד לאן נכון להוביל - ולא לאן נושבת הרוח"¹²

[2008]

לא במילים הגדולות, ולא בהפשטות המסוכנות, ההפשטות שמחוץ למציאות, המאבדות מהר כל כך את הממד המוסרי הבסיסי. בסדנת המילים, הטקסט האיטי של רבין היה טקסט אותנטי. הזכה שבתפילות אותו

כבר לא תחזיר¹⁴

[1995]

3

אמנון ליפקין-שחק

"בעצם תבע מאיתנו יצחק רבין להיות דומים לו, כי כל אלה שדרש היו בו. ראינו אותו מתלבט, מתייעץ ובסוף מחליט לבד, לוקח אחריות לנועזים שבמצעים, לנועזות שבהחלטות. בנחישות, במחשבה צלולה על הכורח לעשות מעשה, בצד החובה הפנימית שהלכה והתחזקה בו למנוע אובדן חיי אדם. לחתור לשלום בביטחון, לשלום ולא לחלום, לביטחון בכל מקום ומקום"¹³

[1995]

4

שולמית הר-אבן

"רבין לא ייצג את הכריזמה. הוא היה כמעט היפוכה. הוא לא היה נינוח כשדיבר מילים גדולות. חשדנותו לגביהן גרמה לו שלא ייתפס מהר לעניין השלום. בראשית הדברים, השלום לא היה די מוחשי עבורו. לא מיד קישר בין הרעיון לבין אפשרות הביצוע [...] יותר מדי שנים דיברו אצלנו על השלום כמשהו שלעתידי לבוא. אבל יצחק רבין היה איתנו בכל העשייה היומיומית, בכל הפרטים הקטנים, במשך יותר מחצי מאה. באשר נגעת - שם הוא: בלחימה, בקשירת היחסים עם ארצות הברית, בניהול הצבא, בניהול ממשלה, בכל הפרוזה והאפרוריות. אומרים היום, שמה ששכנע אותו סופית ללכת בדרך השלום לא היה חזון המזרח התיכון החדש, שאחרים ראו בבהירות לפניו, אלא מראה חיילים המשפילים ערבים במחסום. כך, אמר, זה לא יכול להימשך [...] אלוהים מצוי בפרטים הקטנים, אמרו פעם. בתכלית. ברחל בתך הקטנה.

"לפני כל דבר אחר, אני מבקש להודות למפקד המכללה ולמדריכים ולברך בברכת הצלחה את החניכים היוצאים היום לדרכם בצה"ל. אך לא די לי בכך. ברכה כפולה ומכופלת אני חייב, כולנו חייבים, לכן ולכם - הרעיות ובני המשפחות. לא תהיה זו הגזמה לומר שבלעדיכן, הרעיות, הרי השירות הצבאי היה בלתי-אפשרי. אומרים 'אשת חיל מי ימצא'. אתם מצאתם. אלמלא התמיכה, הגב, העזרה, ההבנה שלכן, של הרעיות והחברות - ובמקרה זה של פו"מ, גם כמה בעלים - אפשר שלא הייתם מגיעים לרגע היפה הזה. אתן נושאות בעול במשך השירות הצבאי ולעיתים משלמות את המחיר - וראויות לכל מחמאה. לכן, הרעיות, האימהות, החברות, אתן שיודעות את שעות הבדידות, את רגעי הדאגה בבית - תודה מכל הלב.

בוגרי פו"מ, מפקדים, אנו עומדים על סף שנה חדשה. צפויים לנו ימים לא קלים. המדינאים ינסו לעשות שלום. אתם תתכוננו למלחמה, במגמה למנוע אותה. זה תפקידכם. אנו יוצאים למסע ארוך בדרך אל השלום, ובדרך הזו אנו זקוקים לעוצמתו של צה"ל ולכוחו. הגיבוי שלכם, של צה"ל, הוא שנותן את הכוח לשבת אל שולחן המשא-ומתן, והוא שייתן לנו את היכולת לחיות בשלום, כאשר נגיע לכך. בימים האחרונים אנו עדים למתיחות בעיראק, בעקבות החלטת ארצות הברית ובעלות בריתה למנוע טיסות של מטוסים צבאיים בדרום עיראק. אין אנו נוטלים חלק במאבק הזה שבין ארצות הברית ובעלות בריתה לבין עיראק. אנו רוצים בשקט, בשלווה, בשלום - ומאמינים ומקווים שכך יהיה. לפי הסימנים עד כה, ונכון להיום, אין פניה של עיראק לפעולה תוקפנית נגדנו, ואולם אם העיראקים יחליטו אחרת וינסו לפעול נגדנו, כדאי שיידעו כי בידינו מגוון של אפשרויות תגובה. אני מאמין ומקווה, שלא יהיה צורך בכך. הדיונים לעשיית שלום, המתנהלים בימים אלה בווישינגטון, אין בהם כדי להקל במשימתו האחת והיחידה של צה"ל, והיא להתכונן למלחמה ולנצח בה, אם ייכפה עליו להילחם. בעת ובעונה אחת, על צה"ל להתמודד עם הטרור והאלימות, ולקיים את שגרת הביטחון השוטף. אין לכם עתה שום דבר חשוב מזה. זהו תפקידכם. זו משימתכם - ועליכם למלא אותה עד תום.

בוגרי פו"מ, אתם מסיימים היום את לימודיכם במכללה לפיקוד ומטה. מחר אתם מתפזרים לתפקידיכם השונים ביחידות צה"ל. תחת פיקודיכם יהיו עשרות, ומאות, ואולי גם אלפי חיילים וחיילות. איזו בשורה תביאו אתכם מכאן בשבוע הבא לתפקידיכם החדשים? ליחידותיכם? מה תאמרו שם לחיילים? לחיילות? מה תלמדו אותם? מה הם ילמדו מכם? למדינת ישראל אין אוצרות טבע, אין מכרות פחם ואין נפט. אוצר הטבע הרציני ביותר שלנו הוא הילדים שלנו. חלק מכם כבר הורים לילדים, ואחרים עוד יהיו. רבים מכם היושבים כאן יודעים כמה שמחה וכמה דאגה יש בגידול

ילדים – וכמה זה קשה. אנחנו מלווים אותם מהרגע הראשון בחרדה – לטיפת חלב, לגנון, לגן הילדים, לבית הספר, לתיכון, לעבודה. אנחנו עוברים איתם את מחלת הילדים הראשונה, את החיוך הראשון, את השן הראשונה, את היום הראשון בגן, בבית הספר, והם גדלים לנגד עינינו. בארצות חוץ, מעבר לים, נוהגים לציין את הכניסה לבגרות בנשף גדול, בחגיגת ענק, בשמלות מפוארות, בהתרגשות רבה, בריקוד ראשון. טקס ההתבגרות של הנער והנערה הישראלים הוא ליד האוטובוס הנוסע מלשכת הגיוס אל בסיס הקליטה והמיון. הוא דמעות האם, הוא התרגשות האב, והאוטובוס המתרחק. עוד לא נולדה האם, לא קיים האב, שגיוס בנם ובתם לצה"ל לא יוצר בלבם ולו גם שמץ של דאגה מפני הבלתי-נודע. כל שנה מתגייסים אלפי בני נוער לצה"ל. בוקר אחד הם עוברים מרשות ההורים שגידלו אותם, מהבית שבו צמחו, אלינו, אל הצבא. אתם מקבלים אותם לידיכם. מרגע שהגיעו לבקו"ם, אנו אחראים לכל מחסורם. בכם המפקדים תלוי הרבה מאוד איך יעוצב שירותם בצה"ל בשלוש השנים הבאות, מה יהיה יחסם לצבא, למדינה, לבית שבו נולדו – ושבו אנו רוצים שימשיכו לחיות. אתם יכולים לגרום להם להיות גאים בשירותם הצבאי – או להיפך. אתם עשויים, או עלולים, להשפיע על מהלך חייהם, אולי לתמיד, ובידיכם, הרבה מאוד בידיכם, תלוי אם יחזרו הביתה בשלום. אתם אחראים לחייהם.

לאחת הבעיות הכואבות שלנו יש שם, שם פרטי ושם משפחה – זהו צירוף שתי המילים 'יהיה בסדר'. צירוף המילים האלה, שרבים מאיתנו שומעים בחיי היום-יום של מדינת ישראל, הוא בלתי-נסבל. מאחורי שתי המילים האלה חבוי בדרך-כלל כל מה שלא 'בסדר': יהירות ותחושת ביטחון עצמי מופרז, כוח ושררה, שאין להם מקום. ה'יהיה בסדר' מלווה אותנו כבר זמן רב, שנים, והוא סממן לאווירה הגובלת בחוסר אחריות ברבים מתחומי חיינו. ה'יהיה בסדר', אותה טפיחת כתף חברה'מנית, אותה קריצת עין, אותו 'סמוך עלי', הוא סממן לחוסר סדר ומשמעת, למקצועיות שאיננה, לבטלנות שישנה. אווירת ה'חפיף' היא, לצערי הרב, נחלת ציבורים רבים בישראל, לאו דווקא בצה"ל. היא אוכלת בנו בכל פה. ואנחנו כבר למדנו בדרך הקשה והכואבת ש'יהיה בסדר' פירושו שהרבה מאוד לא 'בסדר'. השירות בצה"ל לקראת שנות האלפיים תובע מן המשרתים בו, מכם, מאותה חבורה שאתם שייכים אליה, שורה ארוכה-ארוכה של תכונות וכישורים, אשר מייחדת אתכם מקבוצות רבות אחרות באוכלוסייה. היא הופכת אתכם לקבוצת איכות, שמדינה שלמה ודואגת יכולה להשעין את ראשה על כתפיה ולדעת שבטחונה נמצא בידיים הטובות ביותר.

מה אני רואה לעצמי זכות וחובה לתבוע מכם? בראש ובראשונה – אחריות. נותנים בידיכם גורל חיי אנשים אחרים. נותנים בידיכם מסגרות ארגוניות גדולות ביותר, שאנשים בעלי ניסיון של עשרות שנים לא זוכים להיות אחראים לדומות להן. נותנים לאחריותכם ציוד לחימה ששווה עשרות מיליונים, מאות מיליונים. ואנחנו, שנותנים בידיכם את הסמכות והאחריות לחיי אנשים, לחיי הבנים והבנות שלנו, שמים בכם את מבטחנו, אחרי שהוכחתם יכולת וצברתם ניסיון. האחריות

שלכם היא מוחלטת. אין לכם אל מי להביט מאחורכם. האחריות נעצרת אצלכם. אין כבדה וחשובה יותר מאחריותכם לחיי האחרים. רובם המכריע של בני הנוער מגיעים אלינו בהתלהבות, ועם זאת, בלתי אפשרי, כמעט בלתי אנושי, שלא יהיה משבר כלשהו במעבר מהבית החם, המלטף, אל הטייונות הקשה ואוהל הסיירים בחורף. ברגעי המשבר הללו אחריותכם כפולה ומכופלת. צבא הולך למלחמות וחוזר מהן פגוע ושכול. במלחמות נופלים קורבנות. חובתנו לעשות הכול כדי לחסוך את המלחמות, אבל לפעמים אין ברירה. נפל בגורלי לבקר בבתי משפחות שכולות רבות בישראל, ואני אומר לכם במלוא האחריות, שאין דומה ביקור תנחומים אצל משפחה ששכלה את בנה במלחמה לביקור אצל משפחה שבנה איבד את חייו רק משום שחברו פלט כדור, רק משום שמפקדו נתן פקודה לא מקצועית ולא נכונה, רק משום שחבריו שיחקו בחומרי נפץ, או ברשת על מסלול המראה. אין ניחומים למשפחה שבנה נפל במלחמה, אבל בני המשפחה יודעים אז שבמותו הציל את חייו. מה תאמרו לאם שבנה נהרג רק משום שאחד החיילים לא פעל לפי ההוראות והפקודות? שמישהו פלט כדור? נסע במהירות מופרזת? איך נישיר מבט לעיניו של אב, שבנו נהרג בגלל שמישהו חשב ואמר 'סמוך עלי' או 'יהיה בסדר', ושום דבר לא היה בסדר? בשנים האחרונות, בעיקר בשנתיים האחרונות, חלה ירידה משמעותית במספר התאונות והנפגעים בצה"ל, אבל את המשפחות לא מעניינת הסטטיסטיקה. מי ששכל את ילדו, שום מספר ושום אחוז אינם מעניינים את ביתו שנחרב. לא התרגלנו ולא נתרגל להרוגים בתאונות בצה"ל, וכל קורבן שכזה מחולל מצב רוח קשה בציבורים רחבים. אני יודע, שבתנאים שבהם פועל צה"ל עלולות לקרות גם תאונות. אני יודע, שצה"ל עושה כל מאמץ למנוע תאונות ונפגעים. רק מי ששירת כמוני, בשנות החמישים והשישים, יודע להעריך עד כמה השיפור גדול. אני ער למעשים הגדולים למניעת תאונות בצה"ל ואומר לכם: אין די בכך. אל תאמרו: אי-אפשר היה למנוע. אל תאמרו: זו הייתה גזירת גורל. אין זה כך. הרבה מאוד, כמעט הכול, תלוי בכם. אליכם התכוון ראש הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון, כאשר אמר: 'תדע כל אם עברייה שמסרה את גורל בנה לידי המפקדים הראויים לכך'. אתם הראויים. אתם האחראים.

אנחנו תובעים מכם מקצועיות. מפקד, בכל דרגה, חייב להיות בעל המקצוע הטוב ביותר ביחידתו. אין פשרות בעניין הזה. מפקד שאינו מקצועי דיו מאבד את סמכותו מהרגע הראשון. חייליו מבחינים בכך מיד, ואפילו אם אינם אומרים לו, הם לא ילכו אחריו לשום מקום. להיות חייל מקצועי לקראת שנות האלפיים פירושו, מבחינתכם, ללמוד ללא הרף, להתעדכן, לדעת הכל, להטמיע את החומר, להתאמן, לתרגל, לא להרפות. אנחנו תובעים מכם יוזמה ותושייה. מפקד בצה"ל אינו יכול לחכות, שאחרים יעשו עבורו את המלאכה, שאחרים יבואו עם הרעיונות הנכונים. מפקד בצה"ל חייב להתסיס את מוחו ללא הרף, לחפש פתרונות, להציע רעיונות, לפעול ולהפעיל כדי להיות ראשון – ואם אפשר גם מקורי – בכל תחום פעילות. בשנות האלפיים חייב צה"ל מפקדים וקציני מטה שמוחם פורה. אני מכיר אתכם ושכמותכם: אתם כאלה. אנחנו תובעים מכם שכל ישר. צה"ל בנוי על פקודות

נואם בכנסת. לצידו: יו"ר הכנסת, שבח וייס

ונהלים. אי-אפשר אחרת. אבל גם במסגרת הפקודות והנהלים יש מקום להפעיל את השכל הישר לנוכח הנסיבות המשתנות. מפקד טוב הוא זה שרואה את הדברים נכוחה, מנתח את המצב בצורה הנכונה ביותר ומוצא את הפתרון הטוב והפשוט ביותר. אנחנו תובעים מכם להיות בני אדם. קל מאוד להשתכר משררה וכוח. הבנים והבנות שלנו, החיילים שלכם, הם כחומר ביד היוצר - ואתם היוצרים. חובתכם כמפקדים למצות את המקסימום מחייליכם, לאמן ולתרגל אותם כדי שיהיו החיילים הטובים ביותר, להוציא מהם ליטרים של זיעה ואף לא טיפה אחת של דם, אבל גם לדאוג לכסות אותם בלילה, להמתין להם אחרי מסע מפרך עם הסנדוויצ'ים והשתייה, להיות איתם ברגעים הקשים, להיות אב וחבר כשצריך. אנו תובעים מכם דיווח אמת. אין תחליף לדיווח אמת - ובזמן, כדי להגיב ולפעול נכון. חובתו הראשונה של כל מפקד בכל עת היא לדווח אמת, גם אם היא מרה, בין שהיא לטובתו ובין שהיא לא לטובתו. דיווח שאינו אמת גורר אחריו החלטות שגויות שסופן קשה, עד כדי סיכון המשימה והחיים. אנחנו תובעים מכם דוגמא אישית, משמעת, וגאווה, ומוטיבציה. ויש לכם מכל זה, והגעתם לכאן עם כל אלה.

בוגרים, משפחות, אורחים, בפרוט תקופת החגים, לקראת השנה החדשה, אני מאחל לכולכם מכל הלב שנה טובה - שנישען עליכם בהחלטותינו, שתדעו מלאכתכם ותעשו אותה היטב. שנה טובה."

[נאום מול חניכי המכללה לפיקוד ומטה, אוגוסט 1992]

הו רב חובל

[מילים: וולט ויטמן | תרגום ולחן: נעמי שמר]

הו רב חובל, קברניט שלי, סופה כבר שככה
אל הנמל שבעת קרבות חותרת ספינתך.
זרי פרחים, פעמונים, המון אדם צוהל
כאשר ספינת הקרב שלך קרבה אל הנמל.

אבוי ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת
באשר רב החובל שלי
צונח קר ומת
ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת.

הו רב חובל, אבי שלי, הקשב לקול פעמון
לך כל הדגלים כולם לך תרועות המון
רק לכבודך ביום חגך ינוע הקהל
ובכולם תקוות עולם לנס המיוחל.

אבוי ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת
באשר רב החובל שלי
צונח קר ומת
ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת.

הו רב חובל, אבי שלי, זרועי תתמוך ראשך
סיוט הוא לראותך פתאום נופל על סיפוןך
רב החובל אינו עונה שפתיו חוורו אילמות
הוא לא יחוש מגע ידי, הוא לא יתן לי אות.

אבוי ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת
באשר רב החובל שלי
צונח קר ומת
ליבי ליבי ליבי
הו כתם דם שותת.

עוגנת הספינה לבטח, המסע הושלם
נוצחו כל סכנות הדרך, כל אימי הים
כשבנמל קהל יצהל, אני אצעד אבל
על הסיפון עליו נפל אבי, רב החובל.

כרזה לציון יום השנה ה-12 לרצח ראש הממשלה

[פרק 5]

חופש הביטוי והסתה

היכן הגבול?

חופש הביטוי והסתה – היכן הגבול?

חופש הביטוי הוא אמצעי הכרחי לקיום הליך בחירות דמוקרטי משמעותי. כדי שיהיה ניתן לצקת תוכן ממשי בתהליך הבחירות, הכרחי שלאזרחים יהיו הזכות והיכולת המעשית להחליף ביניהם דעות, למתוח ביקורת על השלטון ולגבש יחד חלופה לשלטון קיים. חופש מידע מסייע לאזרחים לקבל החלטות אישיות ופוליטיות.

חופש הביטוי הוא אמצעי לבקרה ופיקוח על השלטון הנבחר בתקופה שבין מערכת בחירות אחת לאחרת. באמצעותו מוטל על השלטון מורא הציבור, והודות לכך גוברים הסיכויים שלא ייעשה שימוש לרעה בכוח השלטוני. חופש מידע מסייע לאזרחים לדעת על המתרחש במסדרונות השלטון וחושף בעיות חברתיות הדורשות טיפול.

הזכות לחופש ביטוי, שהיא זכות פרט יסודית וטבעית, משרתת הן את הפרט, במימוש עצמו, והן את החברה והמדינה הדמוקרטית, שכן הוא מאפשר חירויות פוליטיות ואזרחיות המבססות את השלטון הדמוקרטי, את העיקרון של שלטון העם ואת העיקרון של הגבלת השלטון.

עם זאת, ברור שגם לחופש הביטוי, כמו לכל זכות דמוקרטית אחרת, יש גבולות המתחייבים מן הצורך לכבד גם את זכויות הזולת. הזכות לחופש ביטוי סותרת לעיתים את הזכות לחיים, וכאשר מתקיימת סתירה כזו על חופש הדיבור לסגת מפני הזכות לחיים. לדברי אהרן ברק, נשיא בית המשפט העליון בשנים 1995-2006, "הזכות לחיות בחברה קודמת לזכות להביע בה דעה". המשטר הדמוקרטי נכון להגן על חופש הביטוי, כל עוד הוא מגן עליה, אך במקום שבו חופש הביטוי הופך לקרדום לפגיעה בדמוקרטיה, אין כל צידוק שהיא תניח את צווארה על הגרדום.

חופש הביטוי הוא אחת החירויות המרכזיות והחשובות בדמוקרטיה ונחשב לאמצעי משמעותי לשמירתה. הוא מאפשר לאדם לבטא את רצונותיו, את צרכיו ואת עמדותיו, להיחשף לרצונותיהם, לצורכיהם ולעמדותיהם של אחרים, לקבל מידע על הסובב אותו ולבקר את השלטון ו/או את המציאות החברתית הסובבת אותו.

חופש הביטוי הוא אמצעי למימוש עצמי של האדם. הוא חלק ממהותו האנושית של האדם ומפיתוח עצמיותו. מדינה דמוקרטית מחויבת לכבד את זכותו של האדם להתבטא במגוון דרכים ואמצעים אמנותיים.

חופש הביטוי הוא אמצעי לחשיפת האדם למגוון דעות, גם לאלו המנוגדות לשלו. באמצעות חופש הביטוי האזרח יכול להיחשף לעובדות חדשות, לברר את תוקפן של עמדות מסוימות, ללבן אמינות ולהפריך דעות שגויות. חופש הביטוי והמידע מסייע לאדם לגבש תפיסת עולם.

חופש הביטוי הוא אמצעי להיכרות בין קבוצות תרבותיות שונות בחברה ויצירת מרחב ציבורי משותף, דינמי ומתפתח. כדי שיוכל להתקיים דיון ציבורי בין הקבוצות השונות המרכיבות את החברה על יעדיה, ערכיה ותרבותה המשותפים, יש לאפשר חשיפת עמדותיהן של כל הקבוצות וליצור פתיחות והיכרות ביניהן. חופש הביטוי יאפשר מקום לכל הקבוצות האלו. ללא חשיפה כזו תיווצר חברה מנוונת ומקובעת. דיון חופשי מוביל לגילוי האמת ופתיחות לרעיונות חדשים ולקדמה.

רצח יצחק רבין הבליט את חוסר ההבנה באשר לחיוניותו של חופש הדיבור מצד אחד ובאשר להקפדה על גבולותיו של חופש זה מצד אחר. חופש הדיבור אפשר במקרה הזה הסתה. הסתה היא התבטאות העלולה בנסיבות העניין (תוכן ההתבטאות, הדובר, השומע והאווירה) להוביל למעשים אלימים ולא חוקיים.

מהם גבולות חופש הביטוי במשטר דמוקרטי ומתי הופך ביטוי להסתה?

"מילים הן לא רק המפתח לשכנוע, אלא ההדק המשחרר לפעולה", אמר השופט האמריקני לרנד האנד.

דמוקרטיה אינה יכולה להתקיים מבלי להטיל איסורים על חופש הביטוי, שכן כאשר מדובר במילים המניעות בני אדם לפעולה המסכנת חיי יחידים או רבים, ראוי לאסרן ולהעניש עליהן.

גם ג'ון סטיוארט מיל, שבחיבורו "על החירות" פיאר ורומם את חופש ביטוי והוויכוח, הכיר בצורך לאסור הסתה העלולה להוביל לאלימות קטלנית. ואכן, הצידוק לאיסורים אלה נעוץ בקשר הסיבתי בין המילה לבין מעשים בלתי חוקיים, ובעיקר אלימים. בדמוקרטיה מתקנת שואפים להחיל איסורים ועונשים על אותן התבטאויות, המסיתות לשחרור פעילות מסוכנת.¹

שתי גישות מרכזיות מגדירות מהי הסתה: הגישה התועלתנית, שמבחנה הוא מבחן הסבירות של פגיעה בפועל בבני אדם בשל דברים הנאמרים (מבחן "הודאות הקרובה") והגישה העקרונית, לפיה תוכן הדברים הפוגעניים בדמוקרטיה הוא המבחין בין חופש ביטוי להסתה.

על פי הגישה העקרונית, "נושא הגנת הדמוקרטיה הוא בגדר של עיקרון מוסרי ולא עניין המותנה ברמת הסכנה או בקרבתה"², כלומר תוכן השולל את עקרונות הדמוקרטיה חייב להיות מוגבל או אסור בביטוי בין אם כרוכה בכך סכנה מיידית ובין אם לאו³. לא ניתן להשלים עם ביטויים שיש בהם קריאה מפורשת לאלימות.

הגם שבתי המשפט הם האמונים על ביצוע השיקול האובייקטיבי בין חופש ביטוי להסתה, אין אנו יכולים להיות שאננים ולהיסמך על המבחן המשפטי בלבד, שכן פעולתם של בתי משפט או גורמי אכיפה מתבצעת רק לאחר מעשה ולעיתים זה מאוחר מדי.

מי אחראי למנוע רצח פוליטי? מה ניתן לעשות כדי למנוע מדחפיו של פרט כלשהו ומתהליכים קבוצתיים הרסניים מלהידרדר עד כדי רצח?

לעולם יחיו בקרבנו בני אדם וקבוצות בעלי פוטנציאל הרסני. דווקא משום כך, זה המקום להדגיש את חשיבותה של הזירה הציבורית, האזרחית: אנו כחברה יכולים לשלוט בתהליכים החברתיים העלולים להביא לידי התנתקות מוסרית. עלינו להיות ערים לתהליכים החברתיים ולהבין שגם אם אנו איננו מתכוונים לכל מילה שלנו באופן פשטני, כפשט; אחרים עלולים להבין את דברינו בדרכים שונות.⁴

עיצוב המרחב הציבורי מצוי בידינו, האזרחים: שם אנו יכולים ליטול חלק בעיצוב המרחב שבו אנו רוצים לחיות, בקביעת גבולות חופש הביטוי ובהגנה מפני אלימות, לוודא שהדרך אינה נסללת לרצח פוליטי נוסף.

הסתה לפני רצח רבין

הביקורת הלגיטימית והראויה נגד רבין וממשלתו הולידה בשלב מסוים פעולות לא חוקיות בדרגות חומרה שונות. התבטאויות חריפות שחצו קווים אדומים, פורסמו בידי אנשים בולטים בציבור הימני והציוני-דתי, כולל דיונים הלכתיים לכאורה בשאלה האם חל על ראש הממשלה "דין רודף" ו"דין מוסר", המחייבים להורגו כדי להציל נפש מישראל. ככל שחלף הזמן, גברו הקולות הבוטים המאשימים את רבין בבגידה, וגדל מספר התקריות האלימות במקומות שבהם הופיע בציבור.

הרצח היה מעשה ידיו של טרוריסט יחיד, אך הוא נעשה לאחר מערכה ממושכת של דה-לגיטימציה לממשלת רבין וליצחק רבין באופן אישי.

למעשה, ההסתה נגד רבין ונגד ממשלתו ביטאה דה-לגיטימציה של התהליך הדמוקרטי עצמו וחצייה של קווים

**רצח יצחק רבין
הבליט את חוסר
ההבנה באשר
לחיוניותו של
חופש הדיבור
מצד אחד ובאשר
להקפדה על
גבולותיו של חופש
זה מצד אחר.
חופש הדיבור
אפשר במקרה הזה
הסתה. הסתה היא
התבטאות העלולה
בנסיבות העניין
להוביל למעשים
אלימים ולא
חוקיים**

כרזה זו הוכנה על ידי שני קטינים, אשר הועמדו לדין והורשעו לאחר שהודו בביצוע העבירות שיוחסו להם. הכרזות חולקו, על ידם ועל ידי אחרים, בהפגנה בכיכר ציון בירושלים חודש לפני הרצח

אדומים. המאבק הדמוקרטי האופוזיציוני המתבקש נגד מדיניות הממשלה הידרדר לכדי סכנה לדמוקרטיה והתברר כי חופש הביטוי הפך לחופש השיסוי.

גורם בולט בהקצנה של דה-הלגיטימציה שנעשתה לממשלה היה ערוץ רדיו, שאחד משדריו הפופולריים ייחד חלקים מתכניתו השבועית לביקורת הגובלת בהסתה נגד רבין וממשלתו. אותו שדר חזר וקרא לרבין "בוגד" ואמר ש"רבנים הוציאו דין רודף על רבין". הוא גם טען ש"זוהי ממשלה של השמדת היהדות (...). מוחקים כל דבר יהודי (...). הממשלה הזו אין לה לגיטימציה, זו ממשלה שבגדה בי (...). עם רוב שיש לה ועם כמה בוגדים"⁵.

כלי תקשורת בולט נוסף שהשתתף בהסתה היה שבועון חרדי שטען לא אחת, כי רבין הוא "חולה נפש", "מטורף" ו"רוצח" וכינה אותו "יודנראט", "קאפו", "שיכור" ועוד. במאמר מערכת מאוגוסט 1995 נכתב, כי רבין ופרס "מובילים את המדינה ואת אזרחיה לאבדון וחייבים להיות מוצבים מול כיתת יורים"⁶.

ראש הממשלה על הכוונת: כרזות נגד יצחק רבין בהפגנות ימין

רבין! מן הדם שעל ידו של טרפאת

לא תינקה!

ראש הממשלה של עם
שסבל יותר מכל עם אחר -
הכשיר את הארץ הטובה.

ראש הממשלה של עם
עביר לעולם ילא הרצח -
המיר את הולכה.

י שאכיר ואמיר ארבי ילכה בקר -
אמין אתם גם בטהר!

הם אמין את הדם שישב -
הולכה -

- **פרדס** של 10,000 רונצוס שלרצת
היד שחורה אחת מבית המצר
ושלוחת אחת לרונג בנו.
- **פרדס** של 20,000 חתכים
באדי שופרים, שלרצת היד
כתחה להם את השער לארץ.
- **פרדס** של מאת חבוקים,
רונצוס חתכים,
שלרצת היד נתנה להם חניה.
- **פרדס** של שמות אלכס טרביס
שישגו כלי ועק פיד לאחד
שענה וריוו יזו בערשת החתכים.

יצחק רבין - עם היד הזאת - איך אתה ישן בלילות?

ה' תשנ"ג

המימד הקיצוני ביותר של שימוש בביטויים אלימים ומסיתים היה שימוש בביטויים הקשורים לשואה. בחברה הישראלית בשנות התשעים עוצמתה של המטאפורה הקשורה לנאצים הייתה עזה מאוד, מאחר שהיא שללה את הלגיטימיות של האקר ואת צלם האנוש שלו בעת ובעונה אחת. בעיניים יהודיות אין נתעב יותר מהקצין הנאצי ואין איום גדול יותר מסכנת השואה. לומר על אדם כלשהו שהוא "כמו נאצי", פירושו ליצור כלפיו דחייה מוחלטת. הקישור בין יצחק רבין, ראש הממשלה ושר הביטחון, לבין נאצי, צורך, אויב היהודים, היווה את שיאה של הדה-לגיטימציה.

בחוברת קריקטורות שהופצה ברבים תחת הכותרת "משפט פושעי השלום", הופיעה קריקטורה בנוסח העיתון הנאצי "דר-שטימר". הקריקטורה הציגה את רבין שוטף את ידיו בכיור מדם יהודי. האחראי להפצת החוברת אמר לכלי התקשורת כי יש להתייחס להסכמי אוסלו "כפי שהתייחסו בצרפת הכבושה לשיתוף פעולה עם הנאצים (...). זה מעשה בגידה ולא מן הנמנע שיבוא יום ורבין יועמד לדין על מעשה זה כפי שפאטן העומד לדין".⁷ רבין הגיב על ההאשמות הללו בביטויים קשים נגד מתנחלים ונגד אנשי ימין, וכשנשאל כיצד הוא מתייחס להגדרת הממשלה כפושעי שלום ולקריאות לשפוט פושעי שלום ביום מן הימים, ענה: "אני חושב שאלה ביטויים חמורים שאין להם קיום בדמוקרטיה ומי שעוסק בכך תכליתו לערער את יסודות הדמוקרטיה הישראלית. מי שרוצה בהמשך קיומה צריך להוקיע את העוסקים בכך".⁸

בינואר 1995 נשלח מכתב מהיישוב ברכה, פרי יוזמתם של שלושה רבנים, אל 40 רבנים אורתודוקסים בישראל ובארצות הברית, כדי שיחוו את דעתם על השאלה אם ראש ממשלת ישראל וממשלתו הם "מוסרים" על פי ההלכה.

במכתב נשאל, בין היתר, האם ניתן להחשיב את הממשלה ואת העומד בראשה כשותפים למעשי הרצח שביצעו המחבלים, האם על פי ההלכה יש להעמידם לדין ומה עונשם אם ייחשבו שותפים לרצח.⁹

עצם כתיבת המכתב, אף שלא הייתה בלתי חוקית, חצתה קווים אדומים שבעבר לא נחצו ומעידה על מידת הדה-לגיטימציה של ממשלת רבין בקרב ציבור גדול.

כולנו

להפגנת העונק

שלא הייתה כמותה בישראל!

נגד הפקרת ביטחון הארץ בידי פושעי אס"ף החתכים, שידיהם מטאלות בדם ילדנו הנרצחים

נגד הפרת אמון העם וניצול רוב דחוק להכרעת הרוח-טורל

בעד ישראל חוקה ובוטחת, חוזרת בסבלנות לשלום אמיתי

בעד חזרת אל העם ופיות לבדו

המפגת הענק תיערך ביום שלישי כ"א באלול תשנ"ג, 7.9.93, בשעה 6.30 בערב, מול משרד ראש-הממשלה בירושלים. הסעות מכל עיר ועיירה ברחבי הארץ.

אדן ישראל בסנה

המטה המשותף לכל חזית המאבק לפני ארץ ישראל, טל 4604494-03, 832224-02

כרזות וסטיקרים נגד ראש הממשלה, יצחק רבין

"בזמן האחרון אנו עדים לתהליך של הידרדרות חמורה באשר לשני מרכיבי היסוד לקיומה של חברה דמוקרטית: שמירת החוק ומניעת האלימות.

אני סבור כי לכנסת וחבריה יש וחייב להיות תפקיד מחנך בכל הקשור לעניין האלימות. דרך ההתנהגות וצורת ההתבטאות בכנסת כיום אינן סימן מעודד לבאות. האלימות הפיסית מתחילה באלימות מילולית וזו מתחילה בכנסת.

מי שאינו רוצה הידרדרות חמורה עוד יותר בעניין האלימות בחיים הציבוריים, חייב להוקיע איפא כל גילוי אלימות מכל סוג שהוא, והכנסת בדיוניה חייבת להיות דוגמא ומופת לעם. הדיונים חייבים להיות ענייניים, יהיו חריפים ככל שיהיו ניגודי הדעות.

בדיוק כמו עניין האלימות, כך גם שמירת החוק אינה ניתנת לחלוקה. אי אפשר להפריד בין חוקים שמוכנים לכבד אותם לבין כאלה שאין כל נכונות לכבד אותם רק משום שהם אינם נראים למישהו (...) שמירת החוק, כל חוק, היא תנאי לקיום מערכת דמוקרטית וחברתית נאותה.

יש קו ברור בין כיבוד החוק וקיומו לבין אנרכיה. אסור לחצות את הקו הזה. האלימות והאנרכיה הן האויבות החמורות ביותר לקיומה של מדינת ישראל והחברה שבתוכה, הרבה יותר מן האויבים שמעבר לגבולותינו"

["שמירת החוק אינה ניתנת לחלוקה", אוקטובר 1982]

3

אמנון ליפקין-שחק

"בחברה אחת, לא גדולה, צפופה באנשים ובדעות כמו שלנו, סביר ומתבקש שיתנהל ויכוח על העניינים הגורליים ביותר לחיינו כאן. חשוב שיתקיים דיון; חשוב שישמעו ברוב קשב גם דעות מיעוט, שיילקחו בחשבון המצוקות, החששות, העכבות - פרי חשדנות וסבל של יחיד ושל רבים. אבל הסגנון הופך להיות חלק מהתוכן. הוא, גם הוא, מהות. והברוטליות משקפת תרבות חברתית ששיאה ברצח ראש ממשלה, וסימניה ניכרים באלימות לכל סוגיה בחיי יום-יום. לא לזה קם דור והחזיר עם לארצו. לא לכך התכוונה המורשת היהודית, שעל תשתיתה הונחה המדינה.

אל האחר יש להקשיב. לשונה - בכל תחום - יש זכות קיום שווה ומכובדת. בענייני המדינה תכריע, בסופו של יום, דעת הרוב. יש לשאוף כי היא תייצג מכנה משותף שבסיסו רחב כמידת האפשר. שהיא תקלע אל דעת רבים ככל שניתן. כך ראוי וכך נאה בחברה דמוקרטית רבת-פנים וטעמים כשלנו.

אין מקום אצלנו לקצוות טורפים! משום צד! הם המעט המכתים את המרובה. אסור לתת להם דריסת רגל בחיינו!¹³

[1998]

3

אהרן ברק

"חופש הביטוי הוא הנותן למשטר את אופיו הדמוקרטי. בלא דמוקרטיה אין חופש ביטוי ובלי חופש ביטוי אין דמוקרטיה (...)

זהו החופש להפיץ ולקבל ידיעות, זהו החופש לכתוב מחזות וסרטים ולהציגם, זהו החופש 'לראות ולשמע' (...) זהו גם החופש להביע דעות חורגות אשר הרוב סולד מהן (...)

חופש הביטוי הוא הסבלנות כלפי השנוא

עלינו"¹¹

[1988]

3

הרב ישראל לאו

"יש לבער קוצים מן הכרם של בית ישראל. אם יימצא מי שמטיף לרצח או מסית לכך, יש לסוגרו מאחורי סורג ובריה, כדי שתיפסק האלימות הנוראה שהיא כסרטן האוכל בגוף האומה. הדרך של תורת ישראל שוללת כל פגיעה הן בכבוד האדם ובוודאי בגופו ובחיינו"¹²

[1996]

דו"ח רצח

[מילים ולחן: שלמה ארצי]

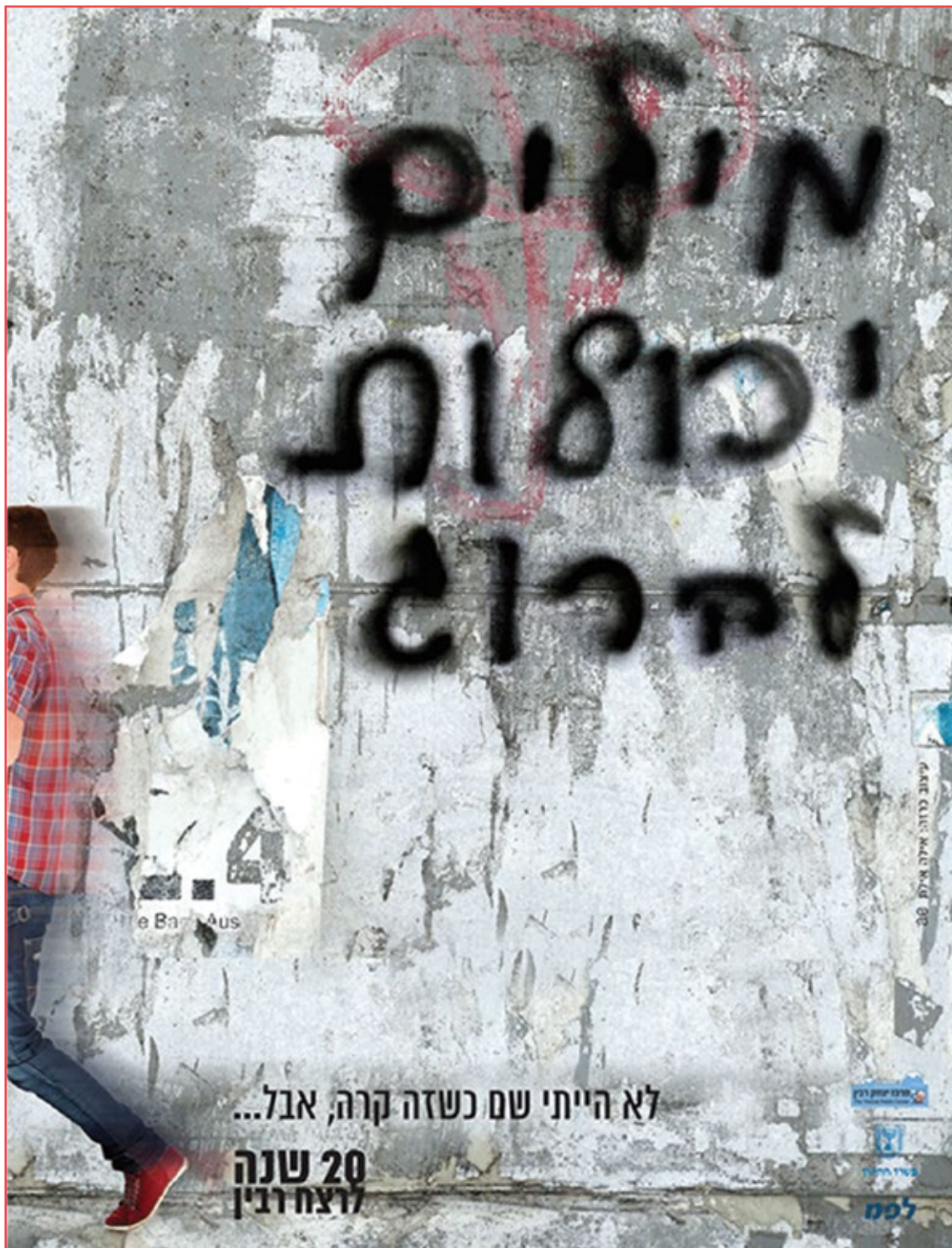
ביום שישי בדאלאס טקסס,
עשרים ושניים נובמבר שישים ושלוש,
נרצח ג'ון קנדי שקראו לו "ביג אס",
יריה אחת בצוואר ושתיים בראש,
הלוויתו נערכה בסוף נובמבר,
הארי אוסוולד ירה בו מאיזו סיבה,
היינו בצופים, שיחקנו כדורגל,
דו"ח רצח מתחיל בלי מילת אהבה.

ביום שבת בתל אביב עיר בלי שמיים,
ארבעה בנובמבר תשעים וחמש,
נרצח... כנראה פעמיים,
שתי יריות מאקדח של מתנקש.
הלוויתו נערכה יומיים אחר כך,
מטורף אחד ירה בו מטווח קצר,
היינו בבית, ישבנו סתם ככה,
אחר כך הלכנו לבכות בכיכר.

כמה דמעות, כמה נרות?
כמה שיגעון עוד אפשר לזהות?
כמה ימים, כמה חשיכה
יעברו עד ש...
הכל ישכח?

ביום ראשון במקום לא ידוע,
עשרים ושלושה נובמבר תשעים וחמש,
אני כותב את השיר מתוך געגוע,
לאן אסע עכשיו ומה אבקש?
הימים ימי זעם, יש אומרים שזה ככה,
הימים ימי פעם עם ימי עכשיו,
איך תבוא מנוחה על ארץ הפחד,
ורק השאלה מי עוד יירצח?

כרזה לציון 20 שנה לרצח ראש הממשלה

[פרק 6]

רצח פוליטי

"אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה
הישראלית. יש לגנות אותה, להוקיע
אותה, לבודד אותה. זו לא דרכה של
מדינת ישראל. בדמוקרטיה יכולות
להיות מחלוקות, אך ההכרעה תהיה
בבחירות דמוקרטיות"

[יצחק רבין, 1995]

רצח פוליטי

פוליטית (הפגנות, שביתות, פנייה לאמצעי התקשורת) ובאמצעים לגיטימיים נוספים אחרים.

הדרך המרכזית לשנות מדיניות ממשלה שאותה מוביל העומד בראשה, היא השתתפות בבחירות שיאפשרו לבוחר לבטא את עמדתו בקלפי ולקוות שתבוא לידי ביטוי. בכל הדמוקרטיה המערביות מתקיימות בחירות במועדים קבועים. תוצאות הבחירות תקבענה לאן פניה של המדינה בנושאי חוץ, ביטחון, כלכלה וחברה. בחירות הן מכשיר יעיל להבטיח את אחריות הממשלה כלפי ציבור הבוחרים. הן מאפשרות לבוחרים להחליף את הממשלה אם פעילותה אינה מקובלת עליהם. חילופי שלטון תכופים, מחזוריים ונטולי אלימות הכרחיים לכל משטר דמוקרטי.

כל עוד בשלטון נמצא ראש ממשלה שנבחר בבחירות דמוקרטיות, ראש הממשלה הנבחר הוא ראש ממשלה לגיטימי, וכל עוד הוא אוהז בשלטון, הוא ראש הממשלה של כלל האזרחים. רצח של ראש ממשלה מהווה התכחשות לצורת השלטון הדמוקרטית. הרצח האידיאולוגי מהווה סכנה עבור הדמוקרטיה כולה, שכן באמצעותה הוא חותר תחת העיקרון של שלטון העם. בניגוד לרצח ממניעים פרטיים, לביצוע רצח פוליטי נדרשת במידה רבה אווירה ציבורית "אוהדת" ה"מכשירה" את הרצח. כך היה במקרה של רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, כפי שנכתב בגזר הדין נגד רוצחו, שחלקו מובא להלן.

רצח פוליטי הוא פעולת טרור הנובעת ממניעים אידיאולוגיים. לטרור צורות שונות ומגוונות. צורתו הרווחת והנוראה היא הריגת אזרחים חפים מפשע להשגת מטרות פוליטיות וציבוריות, אך רצח מנהיגים פוליטיים להשגת שינוי פוליטי הוא צורת טרור ותיקה הרבה יותר ודוגמאות רבות לה לאורך ההיסטוריה, למן תקופת המקרא. נדמה כי צורה זו של טרור זכתה לפופולריות מפני שבעיני הרוצח היא נראית הדרך היעילה ביותר לשינוי מהלך מדיניות שקבע המנהיג.¹

משטר דמוקרטי מתבסס על העיקרון של "שלטון העם", שלפיו העם הוא הריבון, הוא מקור הסמכות השלטונית, הוא הבוחר את נציגיו לשלטון. לפי עיקרון זה, המשטר הדמוקרטי נבחר ושולט בהסכמת "רוב העם", וגם אותו חלק של העם **שלא** בחר בממשלה, אמור לקבל את בחירתו מתוך כיבוד כללי הדמוקרטיה.

מותר למתנגדי הממשלה להביע את דעותיהם בגלוי ולהגן עליהן. גם אם דעות אלה אינן מקובלות על ראש הממשלה, על המפלגה השלטת ועל ציבור בוחריהם, יש להן זכות להיאמר ולהישמע. כאמור, חופש הביטוי הוא זכות יסוד, גם אם הדברים הנאמרים הם מרגיזים ובוטים. הזכות לבקר את השלטון היא זכות חשובה במשטר הדמוקרטי; בלעדיה השלטון עשוי לעשות ככל העולה על רוחו.

החלקים בציבור שהמדיניות של ראש הממשלה אינה לרוחם, יכולים לנסות לשנותה על ידי מעורבות והשתתפות בפעילות

מדינת ישראל נגד רוצחו של ראש הממשלה יצחק רבין

(תיק פלילי חמור מס' 498/95, בית המשפט המחוזי בתל אביב-יפו (27.3.1996))

דברי השופט אדמונד א' לוי:

**"וגדול מאוד, מאוד הכאב!
היה איש – וראו: איננו עוד.
ושירת חייו באמצע נפסקה,
עוד שיר מזמור אחד היה-לו
והנה אבד המזמור לעד,
אבד לעד!"**

(אחרי מותי / חיים נחמן ביאליק)

"בחרנו לפתוח במילותיו של המשורר הלאומי כי יש בהן כדי להדגיש את העיקר במשפט זה – אובדנו של מנהיג, שנגרם בעטיו של מי ששם עצמו לשופט הארץ. בכדורים ששיגר לעבר קורבנו טרף את חייו של ראש הממשלה המנוח, ופצע את אחד ממאבטחיו (...).

כתב האיטום הנוכחי הוא מן החמורים שהוגשו לבית משפט בישראל. ההחלטה לרצוח את ראש הממשלה, שהתקבלה בשקול קר ובדעה צלולה, אינה עוד עבריינות 'רגילה' שגם בה אין להקל ראש, אלא כזו שהתבצעה, כך לפחות על פי גרסת הנאשם, על רקע פוליטי, שעד כה סברנו לתומנו שהיא נחלתם של אחרים ולא נחלתנו.

כל תיק העוסק באובדן חיי אדם, מותיר בלבו של השופט משקע וצלוקת עמוקים. כל תיק כזה מקצר את ימיו של הדיין. כך – בדרך כלל, ובמקרה זה על אחת כמה וכמה. גם ברגעים אלה כאשר אנו משמיעים את גזר הדין מלווה אותנו תחושה קשה, ולא נפריז אם נאמר שהלב דואב והעין דומעת.

אנו חשים צער עמוק על שהומת אדם, מנהיגם של מדינה ועם, שנשא בעולו של השירות הציבורי במשך עשרות שנים, תחילה כחייל ואחר כך כמדינאי. לאורך דרכו ארבו לו סכנות רבות, ומכולן הצליח לחמוק, עד אשר בהיותו בשיא פעילותו, השיגוהו כדורים שנורו מכיוון בלתי צפוי, לא זר ואויב, אלא של אחד מתוכנו.

גלי הזעזוע שפקדו אותנו פרצו גבולות וימים (...).

הלב דואב והעין דומעת, גם משום שאנו כעם ספגנו סטירה מצלצלת על לחי חשופה כשהתברר שהעבריינות הגיעה גם לחיינו הפוליטיים, כשממניעים לכאורה אידיאולוגיים, קופד פתיל חייו של אדם. והרי ההיסטוריה מלמדת שכל אידיאולוגיה המקדשת את הרצח כאמצעי, סופה שהרצח נהפך להיות כל האידיאולוגיה כולה.

ושוב ניצבת לפנינו הוכחה, שפיחות הערכים שבקרבתנו הפך לנגע, עד שגם חשיבותם של החיים וקדושתם, שהיו ערך נשגב וכזה שאינו שנוי במחלוקת, שוב אינם כתמול-שלוש (...).

כשעלו הרהורים בדבר האפשרות של התנקשות בחייו של מנהיג בישראל, ביטלנוה כבלתי סבירה, הואיל והאמנו לתומנו שבתחום זה אין אנו ככל העמים. ולפתע באה אשליה זו לקיצה, והתמונה של ראש הממשלה המנוח מתמוטט, לאחר שכדוריו של מתנקש השיגוהו, אינה משה מאז מנגד עינינו.

אותם כדורים פצעו אנושות אומה שלמה ומיליונים רבים (...).

הנאשם הניצב לפנינו ודומיו הם חלום הביעותים של כל שוחר דמוקרטיה, ולא חשוב כלל המחנה שאליו הוא משתייך.

(...) כל רצח הוא מעשה נתעב, אך זה הנדון בפנינו נתעב שבעתיים, הואיל ולא זו בלבד שהנאשם לא הביע חרטה או צער, אלא ביקש להראות כמי ששלם עם המעשה שביצע. מי שמקפד פתיל חייו של אחר בדם קר ובשלוות נפש שכזו, רק מעיד על עצמו לאילו תהומות של דלות ערכים הדרדר (...).

העובדה שצמחו בקרבנו גידולי פרא שכאלה, מחייבת לבדוק אילו חלקים במערכת החינוך בישראל כשלו, כשלא הצליחו להנחיל ולבסס את עקרונות הדמוקרטיה בקרב חלק מהדור הצעיר. מעשיו של הנאשם אינם רק כישלונו האישי, ולא עמו לבד אנו באים היום חשבון, אלא עם כל מי שבדרך ישירה או עקיפה, במפורש או מכללא, נתנו לו להבין שמותר לגדוע חיי אדם על מזבח ה"מולך" של אידיאולוגיה מסוימת.

(...) במשטר דמוקרטי מותר ולעתים אף רצוי לחלוק על השקפת השלטון ועל קו מדיני שאותו נקט. אך הכל צריכים לשנון, השכם וערב, שעם החפץ חיים אינו מחליף את הנהגתו בכדוריו של מתנקש והדרך האחת לעשות זאת היא – בחירות חופשיות ודמוקרטיות, או הצבעת אי אמון בכנסת.

כל עוד לא נפלה החלטה ברוח זו, הממשלה שנבחרה היא היחידה המונה על ענייני המדינה והכל סרים למרותה".

דברי השופט ד"ר עודד מודריק:

"מעבר לאסון האישי, מעבר לצער, הכאב ואפילו הזעם על הירצחו של אדם, מצביא ומדינאי רב עלילה, מצוי דבר נוסף שהוא מהותי ומייחד: שלוש יריות האקדח שנורו מאקדחו של הנאשם כוונו אל יצחק רבין כמשל, כמי שמחזיק בידיו את שרביט ההנהגה של מדינת ישראל במתכונתה ובצלם משטרה הנוהג.

היריות הללו, כשם שנתכוונו לרוצחו נפש, הן גם כוונו כדי להמיט חורבן על המדינה כולה. מגמת פני הרוצח הייתה להשמיט את הבסיס מתחת לפני המשטר במדינת ישראל, לזרוע שטנה ושנאה ולגרום לפירוד לבבות".

במקום הרצח

במותו ציונה לנו
את השלום

מדברי יצחק רבין

"הרשו לי לומר, אני גם מתרגש. אני רוצה להודות לכל אחת ואחד מכם, שהתייצב כאן כנגד האלימות ובעד השלום.

הממשלה הזו, שיש לי הזכות לעמוד בראשה, יחד עם חברי שמעון פרס, החליטה לתת הזדמנות לשלום. שלום שיפתור את מרבית בעיות מדינת ישראל.

הייתי איש צבא עשרים ושבע שנים. נלחמתי כל עוד לא היה סיכוי לשלום. היום אני מאמין שיש סיכוי לשלום, סיכוי גדול. חייבים לנצל אותו למען העומדים פה, ולמען אלה שאינם עומדים פה. והם רבים בעם.

תמיד האמנתי כי מרבית העם רוצה בשלום, מוכן ליטול סיכון לשלום. ואתם כאן, בהתייצבותכם בעצרת זו, מוכיחים זאת, יחד עם רבים אחרים שלא הגיעו לכאן, שהעם באמת רוצה בשלום ומתנגד לאלימות.

אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה הישראלית. יש לגנות אותה, להוקיע אותה, לבודד אותה. זו לא דרכה של מדינת ישראל. בדמוקרטיה יכולות להיות מחלוקות, אך ההכרעה תהיה בבחירות דמוקרטיות, כפי שהיה הדבר ב-1992, שם נתנו לנו את המנדט לעשות את מה שאנו עושים ולהמשיך בכך.

אני רוצה להודות מפה לנשיא מצרים, למלך ירדן, למלך מרוקו, שנציגיהם מופיעים כאן ומביעים את שותפותם אתנו בצעידה לשלום. אבל מעל לכול – עם ישראל, בשלוש השנים של קיום הממשלה הזו, הוכיח שניתן להגיע לשלום, שלום הנותן פתח לכלכלה ולחברה מתקדמת.

שלום הוא קודם כול בתפילות, אבל לא רק בתפילות. שלום שהוא שאיפת העם היהודי, שאיפה אמיתית. השלום כרוך בקשיים, גם במכאובים. אין דרך לישראל בלי מכאובים.

עדיפה דרך שלום מאשר דרך המלחמה. אומר לכם את זאת מי שהיה איש צבא ושר הביטחון, ורואה את כאבי המשפחות של חיילי צה"ל. למענם, למען בנינו ונכדינו, אני רוצה שהממשלה הזאת תמצא כל שמץ, כל אפשרות, לקדם ולהגיע לשלום כולל. עצרת זו חייבת לשדר לציבור הישראלי, לציבור היהודי בעולם, לרבים רבים בעולם הערבי ובעולם כולו, שעם ישראל רוצה בשלום, תומך בשלום, ועל כך תודה רבה לכם"

[הנאום האחרון, עצרת השלום, נובמבר 1995]

שיר לשלום

תנו לשמש לעלות
לבוקר להאיר
הזקה שבתפילות
אותנו לא תחזיר
אל תגידו יום יבוא
הביאו את היום
כי לא חלום הוא
ובכל הכיכרות
הריעו רק שלום

פזמון חוזר 3X פעמים

תנו לשמש לעלות
לבוקר להעיר
הזקה שבתפילות
אותנו לא תחזיר
מי אשר כבה נרו
ובעפר נטמן
בכי מר לא יעירו
לא יחזירו לבאן
איש אותנו לא ישיב
מבור תחתית אפל
כאן לא יועילו
לא שמחת הנצחון
ולא שירי הלל.

פזמון חוזר:

לכן רק שירו
שיר לשלום
אל תלחשו תפילה
מוטב תשירו שיר לשלום
בצעקה גדולה.

תנו לשמש לחזור
מבעד לפרחים
אל תביטו לאחור
הניחו להולכים
שאו עיניים לתקווה
לא דרך כוונות
שירו שיר לאהבה
ולא למלחמות
אל תגידו יום יבוא
הביאו את היום
כי לא חלום הוא
ובכל הכיכרות
הריעו רק שלום.

פז. חוזר:

4

ידידיה שטרן

"מטרתו של הרוצח לא הייתה האדם יצחק רבין אלא ראש ממשלת ישראל. מדובר ברצח פוליטי שנועד לשנות את מדיניותה של הרשות המבצעת ולמנוע את מימושו של הסכם אוסלו. היריות בכיכר מלכי ישראל (כשמה אז) ביקשו להחליף את הפתק שבאמצעותו בוחרים בהדק האקדח שבאמצעותו רוצחים. הפגיעה ביצחק רבין נועדה להשיג השתלטות אלימה על שוק הדעות וההכרעות הלאומי. ולכן הדם שנשפך בכיכר העיר היה לא רק דמו של 'האיש ההוא' אלא גם דמה של הדמוקרטיה. היריות כוונו נגד הממלכתיות עצמה"⁵

[2015]

5

בנימין נתניהו

"יהיו חילוקי הדעות בינינו אשר יהיו, ויכולה המחלוקת בינינו להיות חריפה כפי שתהיה, אסור שתהיה אלימות פוליטית בקרבנו. עלינו להבטיח לעצמנו לדבוק במסורת הדמוקרטית הרואה באלימות הפוליטית פגיעה בלתי נסבלת באושיות קיומנו"⁶

[1996]

6

אבי שגיא וידידיה שטרן

"האדם שנפל שדוד בכיכר העיר היה אמצעי: המטרה הסופית של הרוצח היתה הממלכתיות הישראלית. האקדח כוון אל רבין משום שהחזיק בכוח הסמלי והמעשי לפעול בנושאים מרכזיים ככלי של המדינה. במקום שוק רעיונות, מפלגות, קלפי וקואליציה הוצעו לנו אקדח וכוח קנאי עיוור ונחוש"⁷

[2011]

1

נגיב מחפוז

"רצח פוליטי אינו מועיל לשום דבר, אינו משרת שום מטרה. אני דוחה דרך זו של מאבק בלי הסתייגות. נתעבת היא בעיני, ואני מקווה שכך היא נראית בעיני הרוב מכריע של האנושות כיום, ברוב הארצות, בכל מקום. זו דרך השנאה והאכזריות, ההתרחקות מדיאלוג אנושי. זו הדרך הקוראת להכות, לירות באקדח ולתקוע סכין, להרוג ולרצוח והיא מוליכה את ההולכים בה אל נתיב הכליה והאבדון. זה רוע בהתגלמותו, רשע טהור"²

[1995]

2

ראובן ריבלין

"רבין לא נפל שדוד בגלל האיש שהיה (...) הרוצח ראה בו סמל לאומי ופגע בו מתוך רצון לערער את יכולת קבלת ההחלטות של ממשלת ישראל, של כנסת ישראל, של החברה הישראלית ושל הדמוקרטיה הישראלית (...). כשמתנקש נוטל את אקדחו מתוך מחשבה שלכדורי המוות שלו יש כוח להכריח עם שלם לצעוד בדרך שלו, זה סימן שאיבדנו את השפה המאפשרת לנו (...) לזעוק,

להתנגד ולשכנע"³.

[2015]

3

עזר ויצמן

"קולם של כדורי הרצח יהיה בזיכרונו של העם היהודי ושל מדינת ישראל ובספר דברי הימים שלנו לדורי דורות ולדיראון עולם. באותו לילה נרצח ראש הממשלה והמדינה כולה נפצעה קשה"⁴

[1998]

יצחק רבין

יצחק-המדינה פואמת, המצפה מתאבד
יצחק-העם בוכה את מותך
העם בוכה על מותך.

יצחק-טו מעבדים שאתה את
טו מאמנים שאתה מאיתנו כל-עמית-עמית
יצחק-אנא תודה

תודה על כל
וסליחה על
אנחנו

יצחק-היית לנו
היית תקווה אצלנו

אנחנו תודה
הייה שלום, נלא

חבה
עם

דן, בת-ש

שלום חבר

[מילים: יענקל'ה רוטבליט | לחן: שלום חנוך]

וכיכר העיר מוארת
רבבות כל אוהביך
נהרו אל העצרת
נאספו לראות פניך

עת נבוך סמוק כילד
את קולך בשיר נתת
הגורל נקש בדלת
ואתה כלל לא שמעת

שוב ושוב עובר בי רעד
מי יכול היה לדעת
מה נאמר ואין מילים פשוטות יותר
שלום חבר

בעודך טובל באושר
ובשיר שלום פוצח
שם בחושך לשעת כושר
כבר המתין המרצח

הכיכר כולה הומה ו...
לב אל לב נפתח כפרח
אקדחו טעון במוות
ועיניו קרות כקרח

ליל הסתיו יורד על נגב
ערבה בוכה מנגד
גם למעלה אין מילים פשוטות יותר

שוב ושוב עובר בי רעד...

רחובות שטופים בבכי
יום ולילה ושבוע
הדמעות זולגות על לחי
אור נרות רוטט מדוע

חוריין עולה השחר
נסוגים צללים של לילה
עוד מעט חמה זורחת
ונקום ללכת הלאה

ליל הסתיו יורד על נגב
ערבה בוכה מנגד
גם למעלה אין מילים פשוטות יותר

סמל מדינת ישראל

יום הזיכרון ה-20 לרצח ראש הממשלה יצחק רבין | י"ב בחשוון תשנ"ו, 4.11.1995
يوم الذكرى ال-20 لاغتيال رئيس الحكومة اسحاق رابين

כרזה לציון יום השנה ה-20 לרצח ראש הממשלה

[פרק 7]

מדינה יהודית ודמוקרטיה

מדינה יהודית ודמוקרטיה

היהודית הקיימת כיום. אנו מקווים ומאמינים, שמספר היהודים יגדל, בדרך הריבוי הטבעי ובעיקר על ידי עלייה".

בנאומיו השונים באותן שנים קשר רבין בין תחייתו של העם היהודי בארצו ומעשה הקמת המדינה לבין המשך קיומו של העם היהודי: "אין אפשרות לקיים היום את היהדות בלי מאבק קשה על קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. כל פגיעה במדינת ישראל כיום היא פגיעה בעצם המשכיותה של היהדות ושל היהודים"³.

בתקופת כהונתו השנייה כראש ממשלה הדגיש רבין את מחויבותה של ממשלתו לקליטת העלייה וליצירת רוב יהודי בארץ. בנאומים רבים התייחס למורכבות המפגש הבין-תרבותי, לחשיבותה של המורשת היהודית כבסיס לסולידריות היהודית בארץ ובתפוצות, ולמחויבותו לשלום מבית בין הקבוצות השונות בחברה היהודית-ישראלית:

"אנחנו חלמנו, לחמנו והקמנו, חרף כל הקשיים, למרות כל הביקורת, מקלט בטוח לעם היהודי. זו תמצית הציונות. זו התגשמות חלום הדורות [...] בארץ הקטנה הזאת התקבצו עשרות גלויות ועדות, קהילות, זרמים ותרבויות. אין זה קל למזג את כל אלה לעם אחד. בינתיים אנו חייבים לטפח את הסובלנות והסבלנות, לקרב לבבות"⁴.

רבין הדגיש את מרכזיותה ואת משמעותה של המורשת היהודית, שבה ראה את ה"דבק" שקיים את עם ישראל במהלך 2,000 שנות נדודים וגלויות, ועל כן התחייב:

"לשמור על הקשר והזיקה ההדדיים בין ממשלת ישראל לבין מורשת ישראל. השמירה על אחדות העם מחייבת יצירת

בנאום שנשא באוגוסט 1993 סיפר יצחק רבין על פגישה בין נשיא ארצות הברית, לינדון ג'ונסון, לראש ממשלת ישראל, לוי אשכול, אחרי מלחמת ששת הימים, שבמהלכה נשאל אשכול: "אדוני ראש הממשלה, איזו מדינת ישראל אתה רוצה?"

46 שנים לאחר הקמת המדינה ו-26 שנים לאחר מלחמת ששת הימים השיב רבין על שאלה זו במילותיו שלו: "אנחנו רוצים מדינת יהודים, מדינה ציונית, מדינה דמוקרטית, מדינה חזקה"¹.

יצחק רבין היה גאה במדינת ישראל, על יסודותיה היהודיים והדמוקרטיים, וראה בהם יסודות משלימים, הכרחיים. במהלך כהונתו הראשונה כראש ממשלה הדגיש את הצורך להפוך את ישראל למדינתו של העם היהודי כולו: "קיום הקשר החי עם יהדות העולם והפיכת ישראל למרכז רוחני ונפשי לעם היהודי בתפוצות נעשה יותר ויותר חיוני לקיום המדינה ולקיומו הלאומי-יהודי של עמינו בגלויות". באותה נשימה הדגיש כי מגמות יסוד אלו "אין בהן כדי לפגוע בזכותם המלאה וביכולתם של בני המיעוט הערבי והדרוזי לחיות חיים מלאים ושלמים כאזרחי ישראל ולקיים יחסי רעות ואחוה עם אחיהם היהודים"².

בראיון בשנת 1976, כשנשאל רבין כיצד הוא מפרש את החוק בדבר שמירת האופי היהודי של המדינה, השיב:

"מדינת ישראל נועדה להיות מדינה יהודית. אם מרביתה לא תהיה מאוכלסת על ידי יהודים, יהיה בכך משום שיבוש החזון הציוני. אך צריך לזכור שני דברים: מדינת ישראל מעולם לא הייתה מדינה רק של יהודים, ואינני מאמין שבעתיד זה יהיה אחרת. שנית, אין מדינת ישראל מסתפקת באוכלוסייה

תנאים לחיים משותפים, מתוך כבוד הדדי בין דתיים לחילונים. נפעל למניעת קיטוב ופגיעה ברגשות ציבור שלומי אמוני ישראל. נדאג לחינוכם של כלל ילדי ישראל לאור ערכי היהדות, ונמשיך בהקניית ערכים אלה ללא כל פגיעה בהם".⁵

בד בבד עם מחויבותו לקירוב לבבות בתוך החברה היהודית-ישראלית ושילוב ערכי המורשת והמסורת היהודית במערכת החינוך, הדגיש רבין את הצורך לשלב ולקדם את אזרחי ישראל הערבים, תוך שהוא מכה על חטאי עבר:

"יהיה זה נכון להודות, שמשך שנים שגינו בהתייחסות לאזרחים הערבים והדרוזים. היום [...] יש פערים לא קטנים בין הישוב היהודי לישוב הערבי בתחומים רבים [...] אני רואה לנכון להבטיח לאוכלוסייה הערבית, הדרוזית והבדואית לעשות כל שאפשר לסגירת הפערים הללו. ננסה לעשות את קפיצת הדרך, שתבטיח רווחה לבני המיעוטים, שקשרו את גורלם בגורלנו".⁶

בראיון עם שר הפנים לשעבר, אריה דרעי מש"ס, לציון 17 שנים לרצח יצחק רבין, אמר דרעי כי רבין היה אחראי לשינוי מהיסוד של סוגיות רבות בחברה הישראלית והדגיש משפט שאמר לו רבין בזמנו: "אין סיכוי לעשות שלום עם האויבים שלנו, מבלי לעשות שלום בתוכנו - ש"ס ומרצ". רבין ניסה לייצר הסכמיות בין קצוות בחברה הישראלית, ובחזונו ראה מדינת ישראל חזקה, המאופיינת בשיח בין הקבוצות המרכיבות אותה כתשתית לסולידריות אזרחית.

את חזונו ביחס למדינת ישראל, היהודית והדמוקרטית, ביטא במפורש בשנת 1993 כשאמר:

"לקראת סוף המאה הנוכחית, אנו רוצים לחיות במדינת יהודים, שיש בה גם מיעוט ערבי שווה-זכויות, ואשר מקפלת בהווייתה אלפי שנות היסטוריה, בהן עוצבה דמותנו הרוחנית, הדתית והמדינית [...] הנה כך נחזור אל המקורות, אל החלום הציוני שימשיך את סיפור ההצלחה של שיבת ציון, אל הפריחה הרוחנית, הטכנולוגית והכלכלית, ואל בניין החברה הצודקת ששואפת לעילוי האדם".⁷

רגישותו של יצחק רבין למרקם החיים החברתיים בישראל ולהכרח להדגיש ערכים של תרבות פוליטית דמוקרטית המגלמת סובלנות ופולורליזם, באה לידי ביטוי לא פעם בהתבטאויותיו ביחס לאזרחי ישראל הערבים. בפברואר 1994, לאחר הרצח

במערת המכפלה שבמהלכו נרצחו עשרות פלסטינים, פנה רבין בהודעת הממשלה לערבים אזרחי ישראל ואמר: "אני רוצה לומר כמה מילים לערביי ישראל: שנות דור אתם חלק מאיתנו, בטוב וברע. הייתם איתנו במשך עשרות שנים. בשעות קשות לכם ולנו. ועל אף כל הקשיים, הייתם נאמנים ושותפים, הצלחנו להגיע לך קיום ואנחנו רוצים להמשיך בו [...] לא ניתן למשברים קשים ככל שיהיו להרוס את רקמת היחסים שבנינו עשרות שנים".⁸

בכל האמור ביחסו לפרקטיקה של הדת היהודית, אישי ציבור חרדיים נהגו לתארו כחילוני מובהק ולא כאנטי-דתי. אריה דרעי סיפר פעם כי במהלך ישיבת ממשלה שהתקיימה ב"ז בתמוז, הוא העביר אליו פתק וציון כי לא מתאים להגיש כיבוד ושתייה ביום כזה. מיד עם קבלת הפתק רבין האדים, דפק על השולחן והורה לסלק את המאכלים מהשולחן באומרו ש"לא ייתכן כי ישיבת ממשלה תחלל יום צום".

גם במקרים נוספים לאורך כהונתו השנייה ניתן להבחין ביחסו המכבד ובמדיניותו האחראית והמכילה ביחס לאלמנטים דתיים במרחב הציבורי, כמו גם לחשיבות שייחס לסמלים ולמיתוסים דתיים.

מובחן בעניין זה היה יחסו לירושלים, שחייו היו שזורים בחייה: בה נולד, עליה הגן כאיש פלמ"ח בתש"ח וכאיש צבא, אותה איחד כרמטכ"ל הניצחון במלחמת ששת הימים ובה שירת את הציבור הישראלי כחבר כנסת, כשר וכראש ממשלה.

"אני חושב שמיותר לדבר על החשיבות ועל המשמעות הסמלית של ירושלים. כל חייל שנלחם למענה לבטח חש משהו מיוחד בתוקף העובדה שהוא נלחם על ירושלים. לחימתו היתה משהו סמלי ולה גם משמעות מעשית - בנותנה לו יותר כוח. זה לא היה רק ערך כשלעצמו, אלא ערך שהפך לכוח. החשיבות האחרת, החשיבות המדינית. איני מתאר לעצמי שמישהו, עוד לפני מדינת ישראל, תוך כדי התקרבות למדינה, תיאר לעצמו מדינה יהודית בארץ ישראל בלי ירושלים בתוכה".⁹

מתוך הבנת חשיבותה של המורשת היהודית כיסוד משמר ומלכד, ומתוך הבנת חשיבותה של ירושלים כסמל לריבונות יהודית ולשיבת ציון, הכריז רבין לא פעם: "אין, ולא יהיו, שתי ירושלים. אנו חלוקים בדעותינו מימין

"ישראל מחכה לרבין"
יום הבחירות, יוני 1992

ומשמאל. יש לנו ויכוחים על דרך ועל מטרה, אבל אני מאמין שאין לנו ויכוח בנושא אחד: שלמותה של ירושלים והמשך כינונה וביסוסה כבירתה של מדינת ישראל. אמרתי אתמול ואחזור על כך היום: אין שתי ירושלים. יש רק ירושלים אחת. מבחינתנו, ירושלים אינה נושא לפשרה. ירושלים היתה שלנו, תהיה שלנו, היא שלנו, וכך תהיה לעולמי-עדי¹⁰.

אף שלא היה אדם דתי, גם בנוגע לסוגיית הכשרות הפעיל רבין את כל כובד משקלו כראש ממשלה, כאשר ביקש לעקוף את פסיקת בג"ץ בנושא ייבוא בשר לא כשר קפוא. לימים סיפר על כך הרב הראשי לישראל דאז, ישראל מאיר לאו:

"ב-1994 בג"צ פסק שאפשר לייבא נבלות וטרפות לארץ. אני הייתי אז ברבנות הראשית. ביקשתי מרבין, גם אריה דרעי פנה אליו [...] היה צריך רוב מוחלט כי הפסיקה היתה על בסיס חוק יסוד. הוא טילפן מאחד לשני והצליח להשיג את הרוב הנדרש. לאחר מכן התברר, שצריך להשיג שוב את כל ההסכמה, כי התברר שהצביעו על בשר קפוא, והחברה שעתרה לבג"צ אמרה שתביא בשר מצונן. רבין טרח שוב והשיג את הרוב הנדרש שהצביעו בעד החוק. התקשרתי אליו להודות לו והוא אמר לי: "צריך לזכור, אנחנו מדינה יהודית"¹¹.

אחת הסוגיות הממחישות את יחסו של רבין לסמלים לאומיים-דתיים הייתה סוגיית קבר רחל. גם על כך סיפר הרב הראשי לישראל, ישראל לאו:

"עשרה ימים לפני שנבחר רבין לראשות הממשלה, בשנת 1992, הוא ישב עם לאה רעייתו לסעודת ליל שבת בביתי [...] באותו ערב הסביר רבין, כי את הערכתו העמוקה לבית הכנסת כמרכז לעם היהודי הוא רכש במהלך שנות כהונתו כשגריר בווינגטון, שם התגלה לו כי ליבו של העם היהודי פועם סביב בית הכנסת המשמש לתפילה וללימוד וגם מהווה מרכז לפעילות יהודית חברתית. שם גם נרקם הקשר בין יהדות התפוצה לבין מדינת ישראל.

בראש חודש ניסן תשנ"ג התחלתי לכהן כרב ראשי לישראל. רבין היה אז ראש הממשלה, שר הביטחון ושר הדתות. באותו יום באתי לפגישה עמו. בתום הפגישה הוא הסתודד עמי והוציא מכיסו פתק שעליו היה רשום מספר הטלפון האישי בביתו [...]. התרגשתי מהמחווה שלו, ולמען האמת השתמשתי בטלפון הזה פעם אחת בלבד. זה היה לקראת הסכמי אוסלו

ב', כאשר סוכם למסור את בית לחם לרשות הפלסטינית, כולל את השמירה על הגישה אל קבר רחל [...] חברי הכנסת מנחם פורוש וחנן פורת דיברו על ליבו של רבין, אך הוא דבק בעמדתו. טלפנתי אליו לפני כניסת השבת ואמרתי שהדרך משכונת גילה אל קבר רחל אינה אלא 500 מטרים בלבד, שרבים נוסעים לשם גם בשעות הלילה להתפלל, ושיהודים מגיעים אף מחוץ לארץ בטרם כניסתם לניתוח או בכל מצב גורלי אחר לשטוח תפילה בכותל המערבי, בקבר רחל ובמערות המכפלה. ביקשתי שיעשה הכל כדי להשאיר את האבטחה של הדרך לקבר בידי צה"ל. רבין הזכיר לי שלפי בקשתי סוכם שבית הכנסת העתיק ביריחו 'שלום על ישראל' יהיה בידי ישראל ושהדרך אליו תאובטח בידי שוטרים פלסטינים. 'אם כן', שאל רבין, 'מה ההבדל?' עניתי לו, שעם כל הכבוד לבית הכנסת ביריחו, הרי כאן מדובר בקברה של אמא שהובטח לה 'ושבו בנים לגבולם', כפי שתאר הנביא ירמיה. אימא הטמונה חצי קילומטר מירושלים חייבת להיות קרובה ונגישה לבנים המבקשים שהיא תהיה להם מליצת יושר לפני בורא עולם, שנענה לבכיה על חורבן הבית הראשון. את שיחותי סיימתי במילים 'מאימא לא נפרדים'.

ביום ראשון בצהריים צלצל הטלפון. על הקו הייתה מזכירתו: 'ראש הממשלה מבקש לדבר עם הרב הראשי'. רבין הודיע: 'הבטחתי לך "לישון" במהלך השבת על דברייך. רציתי להודיעך, כי בישיבת הממשלה מן המניין שהסתיימה זה עתה הוחלט שנעמוד בתוקף על דרישתנו כי צה"ל יופקד על שמירת הדרך לקבר רחל, כמו גם על המתחם עצמו'. הייתי כל כך נרגש מהשיחה שלא הצלחתי לומר אלא: 'תודה רבה, אך מדוע עשית זאת?' והוא ענה בשלוש מילים: 'מאימא לא נפרדים'¹².

בשלהי שנת 1994, משהחלו הקולות נגד תהליך אוסלו להישמע ביתר שאת בציבוריות וברחוב הישראלי, הבהיר רבין את תפיסתו ביחס לדמותה של מדינת ישראל, על יסודותיה היהודיים והדמוקרטיים:

"אנו נמצאים בימים אלו בעיצומו של קרב ללא תותחים, במלחמה ללא אש, שתהיה אולי מן החשובות והמכריעות בתולדות העם היהודי בדורות האחרונים: המלחמה על דמותה של מדינת ישראל. יהיה עלינו לבחור בין דרך של קנאות, נטיות לחלומות של גדולה, השחתת ערכי מוסר ויהדות כתוצאה משליטה בעם אחר, אמונה עיוורת,

”השמירה על אחדות העם

מחייבת יצירת תנאים

לחיים משותפים,

מתוך כבוד הדדי

בין דתיים לחילוניים.

נפעל למניעת קיטוב

ופגיעה ברגשות ציבור

שלומי אמוני ישראל”

יוהרת 'אני ואפסי עוד' - לבין דרך של קיום חיים יהודיים, דמוקרטיים, ליברליים, מתוך התחשבות באמונותיהם של אחרים, גם בתוכנו, גם לצידנו, כאשר איש באמונתו יחיה. החל הקרב על דמותה של המדינה היהודית במאה ה-21.¹³

מאבקו של רבין לשלום היה, לתפיסתו, מאבק על שמירת מדינת היהודים, שמירה על אופייה היהודי של מדינת ישראל:

”עשרים-ושבע שנים שלטנו בעם אחר. השתדלנו לספק את מחסורו. ניהלנו את חייו - וביקשנו לשמור על חיינו. כל ממשלות ישראל, הן של מפלגת העבודה והן של הליכוד, לא מצאו לנכון במשך השנים לספח את חבל עזה, את יהודה ושומרון [...] אין זה מקרה, שהשטחים לא סופחו, גם כאשר בראש המדינה וממשלתה החזיקו תומכי רעיון ארץ-ישראל השלמה. ממשלות המערך ומפלגת העבודה ידעו אז, ויודעות גם היום, כי בסיפוח מיליון ו-800 אלף פלסטינים תאבד מדינת ישראל את צביונה היהודי והדמוקרטי.”¹⁴

רבין רצה בהסדר מדיני כדי לשמר את יכולתם של יהודים לחיות בחלק ממולדתם בתנאים של עצמאות מדינית מלאה. הוא סבר שהן מבחינת סיכוייה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית והן מבחינה מוסרית, עדיף הסדר הגון עם שכנינו, המכיר בזכויותיהם ועומד על הבטחתנו אלה, על פני מלחמת-תמיד.

מול ארון הקודש בבית הכנסת במוסקבה

מדברי יצחק רבין

"הציונות המדינית קמה לפני שבעים שנה [...] אבל שאיפותיו, מאווייו וגעגועיו של עם ישראל לתקומה רוחנית, תרבותית ומדינית מחודשת בארץ ישראל, תחילתם וראשיתם מאז גלינו מארץ ישראל לפני כאלפיים שנה [...] הישוב היהודי בארץ ישראל ומדינת ישראל היו שונים שוני מהותי לו חיו רק למען קיים את אלה הגרים בישראל. ראינו בעבר והננו רואים גם היום שליחות יהודית גדולה בהקמתה, פיתוחה וקידומה של מדינה יהודית, השומרת על הצביון היהודי. המאחדת ומטפחת את ערכי היהדות הלכה למעשה בארץ ישראל, במדינת ישראל המחודשת [...] היום קיימת מדינה יהודית גדולה המחפשת את עמה, את אלה שיבואו ליישבה ולחיות בה [...] המשימה המרכזית היום בפני התנועה הציונית היא חיפוש דרכים חדשות להגברת העלייה לישראל"

[נאום בבאזל, במלאת שבעה עשורים לקונגרס הציוני הראשון, 1967]

בבית הכנסת במוסקבה, 1994

2

שמעון פרס

"יצחק הושפע מאוד מהדמוקרטיה האמריקנית, שיש בה חלוקה מפורשת בין שלוש הזרועות - המחוקקת, המבצעת והשופטת, כאשר כל זרוע נבדלת מרעותה, נוגעת ברעותה אבל איננה חונקת את זולתה. דמוקרטיה הנאבקות על חופש לאזרחים ודמוקרטיה לוחמת נגד חופש לרוצחים; דמוקרטיה שיש בה בהירות של ביצוע, אבל גם רבדים תנ"כיים. ככל שיצחק גדל בתפקידו, כן הוא שאף להבהיר סמכויות, אבל גם גילה נטייה גוברת והולכת לעוגנים המוסריים של העם היהודי; העם היודע שגבורה היא לשלוט בעצמנו, וששליטה בזולתנו היא

ההיפך ממנה"¹⁶

[2011]

1

שאול יהלום

"היום, י"א במרחשוון, חל יום הזיכרון לרחל אמנו, שעליה מנבא ירמיהו הנביא: 'קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים. רחל מבכה על בניה מיאנה להינחם על בניה כי איננו'. הבכי של רחל אמנו כלל בוודאי, בראייה היסטורית ולאומית, גם את בנה יצחק רבין. בנה היקר, שהשיב לה אהבה, גאל את קברה כרמטכ"ל וקיבל החלטה ערכית והיסטורית לחדש את ההתיישבות בגוש-עציון, דרך

בית-לחם בואכה אפרתה"¹⁵

[2011]

בטקס במשרד הדתות, 1992

ויקיפדיה

[מילים: קרן פלס וחנן בן ארי | לחן: חנן בן ארי]

כמה נוח לזרום עם המוח בהתניות אוטומטיות שלא דורשות לטרוח רק לתייג ולנבוח, להסית ולזבוח לאילי הרייטינג אייטמים בכל הכוח הכול כבר מסודר לנו בראש מגירות-מגירות לא ניתן למציאות להפריע לנו לראות שכל שמאלני הוא בוגד, כל ערבי מחבל מתאבד כל חרדי הוא שודד וכל המתנחלים רצחו את רבין כל תל אביב טבעונית, כל נתיבות מסורתית עממית, כל הדתיים פרימיטיביים עם ציצית ועל הדרך מחקו את דארווין.

אל תכלאוני בשום כלוב
אל תסכמו אותי בוויקיפדיה
אני הכול, אני לא-כלום
אור אינסוף לבוש בגוף
אז אל תכלאוני בשום כלוב

תקראו לי דון קישוט שמעז לקרוא תיגר שימו לי פרס על הראש וגיליוטינה בכיכר השדים זמנם עבר והמלך הוא עירום תמחקו את כל מה שידעתם עליי עד היום לא אני לא המתנחל, לא נציג של אלוהים לא דוס שמדיר נשים, לא גשר בין המגזרים יישרפו המגזרים, תשרפו דעות קדומות לכל אחד יהיה סיכוי לכתוב את הסיפור שלו כי אם הכול גלוי וידוע מראש קלישאות-קלישאות לא ניתן למציאות להפריע לנו לראות שכל מזרחי מקופח, כל חילוני הוא כופר מלוכלך כל הנשים למטבח וכל הרוסים הרוסים על סטאלין כלו כבר כל הקיצים, כל חבר כנסת קופה של שרצים כל האתיופים רצים ואלו שלא שרים עם רייכל

אל תכלאוני בשום כלוב
אל תסכמו אותי בוויקיפדיה
אני הכול, אני לא-כלום
אור אינסוף לבוש בגוף
אז אל תכלאוני בשום כלוב

עוד יבוא יום...

יום יבוא ולא תכלאוני בשום כלוב
לא תסכמו אותי בוויקיפדיה
אני הכול, אני לא-כלום
עירום באתי ואשוב
אז אל תכלאוני בשום כלוב
לא תכלאוני בשום כלוב

לא תשכח

יום השנה העשירי להרצחו של ראש הממשלה יצחק רבין

4.11.1995 י"ב טבת תשנ"ו | מרכז יצחק רבין | שנקר בי"ס גבוה לתורתה לעיצוב

כרזה לציון יום השנה ה-10 לרצח ראש הממשלה

[פרק 8]

ממחלוקת לשיח

”כולנו אחים, כולנו יהודים וגורל
אחד לכולנו”

[יצחק רבין, 1994]

ממחלוקת לשיח

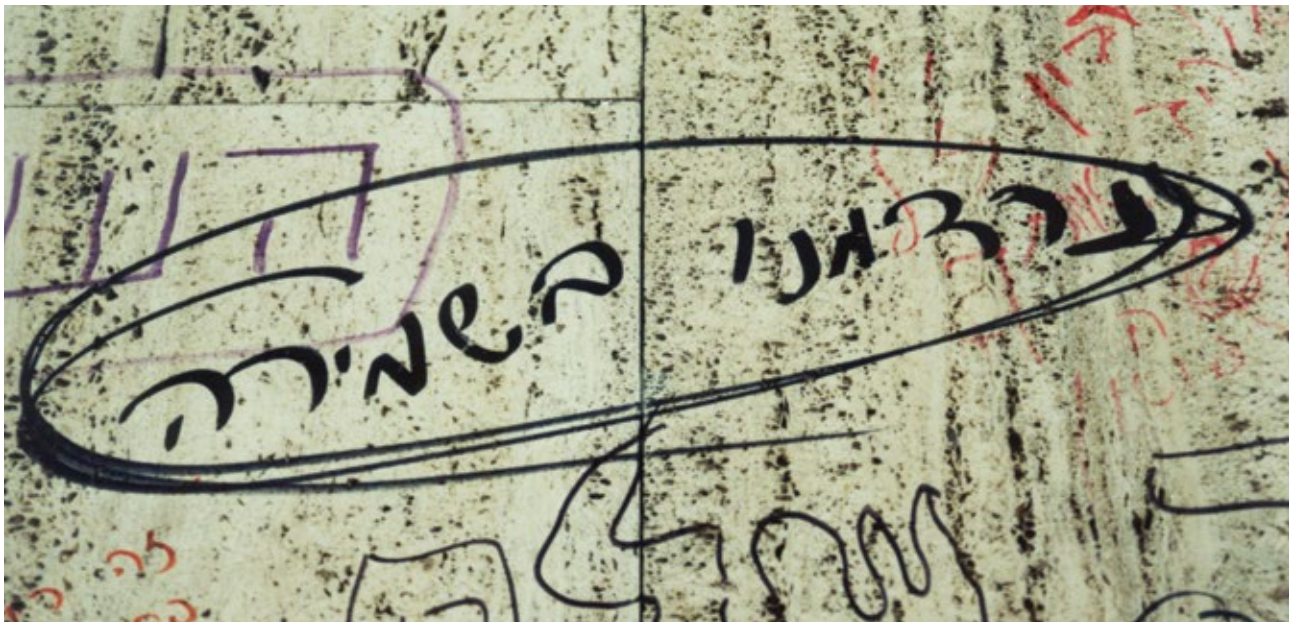
הזעזוע היה משותף לימין ולשמאל והפיק מראשי המדינה מכל הזרמים הפוליטיים תגובה אחידה: "לעולם לא עוד! אסור לאפשר את הישנותו של פשע מתועב כזה".

המסר שעלה מהציבור וממנהיגיו ביטא דאגה עמוקה מפני משמעותו של רצח ראש הממשלה וחרדה מפני השלכותיו האפשריות על יכולתה של הדמוקרטיה הישראלית להתקיים.

רצח יצחק רבין נתפס כפרשת דרכים, כתפנית בתולדות המדינה, שראוי שתוליד אותה מעתה והלאה בנתיב שונה מזה שבו התנהלה עד 4 בנובמבר 1995.²

"כאשר נזכרים באווירת הימים שלפני הרצח ואלו שאחריו, הכרח הוא להודות שתהום היתה פעורה בינינו. לא היתה לנו שפה משותפת, לא היה לנו חזון משותף (...) כל אחד מאיתנו חשב שהצדק עמו ולא שם לב לדרך שבה ראו העומדים לצדו את המחלוקת (...) לא נתנו את ליבנו על ההשלכות של מחלוקת מעין זו ועל השפעותיה של החברה בישראל!"

רצח ראש הממשלה, יצחק רבין ז"ל, פגע ברקמת החיים המשותפים במדינה וערער על הנחת יסוד שהייתה מקובלת על הכול, שלפיה המחלוקת הפוליטית הסוערת במדינת ישראל לא תפרוץ את גבולות המשחק הדמוקרטי.

מתוך קיר הגרפיטי הספונטני שיצרו אזרחים מול מקום הרצח

עמוק, שלא אפשר הכרעה על בסיס של רצון קולקטיבי משותף.

אם ברצוננו לרתום את הזיכרון הציבורי והחינוכי ככלי לעיצוב זהותנו החברתית ולבנייה של עתיד משותף טוב יותר, עלינו לגעת בכאב המחלוקת: לחזור אל האירועים עצמם ולשחזר את התפיסה הערכית והסובייקטיבית שבה החזיק כל צד ואת הפרשנות שקיבלו המושגים "אי-אלימות" ו"דמוקרטיה" בימין ובשמאל באותה עת, ובכך לנסות להבין איך קרה שנרצח ראש ממשלה בישראל.

אימוץ גישה כזו יכול לקדם התבוננות סטריאוטיפית פחות על האחר ובחינה מעמיקה יותר של התנהלות המחנה "שלי". שני צעדים אלה הם צעדים ראשונים לקראת דיאלוג והקשבה.

יותר משני עשורים חלפו מאז הרצח ונדמה כי השסעים בחברה הישראלית לא זו בלבד שלא התאחו, אלא אף העמיקו. הסובלנות והנכונות להכלת האחר במגמת ירידה.³ התהום פעורה גם היום, והשפה המשותפת עדיין חסרה.

אחת המשימות הגדולות המונחות לפתחנו כחברה וכמדינה, הייתה ועודנה בניית גשרים בין הציבורים השונים המרכיבים את החברה הישראלית, באמצעות הכרה במחלוקות הקיימות בינינו והפיכתן בסיס לשיח.

אם ברצוננו להפיק מרצח ראש הממשלה את לקח חובתה של החברה הישראלית לקבל הכרעות אך ורק על פי כללי הדמוקרטיה, עלינו להכיר בכך שרבין נרצח על רקע של פילוג

הוא הקריעה הגדולה שחוללה בעם ישראל, שנתת האחים, העוינות ההדדית (...) על השנאה שהולידה אותנו שלובתה בעקבותיו, על הסכנות הגדולות שרצח זה חשף בפנינו ועל הצורך החיוני למנוע גלישת ויכוח פנימי לשפיכות דמים. [יש] זוויות שונות של אותו בנין, שאנו חייבים לבנות: בנין בו מתאפשרת מחלוקת עמוקה בביטחון גדול, שלא תגלוש לשימוש בכלים פסולים ואסורים כדי להכריע אותה: בנין בו המחלוקת אינה הופכת לשנאה ולקרע; בניין בו הדמוקרטיה אינה מהווה אילוץ בלבד, אלא הכרה עמוקה בדבר ההסכמות בדרכי הוויכוח ובזכויות האדם הקשורות בה.⁴

תהליך הבירור, על הכאב הטמון בו ועל הכאב שהוא עשוי לעורר, עשוי להיות תהליך של התבגרות והתפכחות של החברה הישראלית. ייתכן שעצם ההכרה בחלקי הזהות ובעובדה שאינם מתיישבים זה עם זה, תאפשר את השיח המשותף. במאמר שפורסם באתר "כיפה" במלאת 18 שנים לרצח יצחק רבין, דימה הרב יובל שרלו גישה זו ל"בנין בו מתאפשרת מחלוקת עמוקה בביטחון גדול":

"רצח ראש ממשלה בישראל אינו אירוע [ש]נכון להתעלם ממנו. הוא מכנס לתוכו עניינים חמורים מאוד, שראשיתם בשפיכות דמים (...) ואחריתם (...) ניסיון להשפיע על ההכרעות הציבוריות באלימות ובכפייה (...). הליבה הנוראה של הרצח

ממחלוקת לשיח אחרי רצח יצחק רבין: כיצד נזכור?

יש הסבורים כי בשל הקושי האוניברסלי להתמודד עם נרטיבים של אלימות פוליטית, קיימת נטייה לעקוף את ההקשר: במקום שיח על קונפליקט פוליטי מר וקשה שפילג (ועדיין מפלג) את החברה הישראלית ושאחד משיאיו הוא רצח פוליטי של ראש ממשלה, מורגשת העדפה להתגבש סביב מכנה משותף, קונסנזואלי, ולהתמקד בהבטחות לשיפור פני החברה. כתוצאה מכך, ביום הזיכרון לרצח יצחק רבין מגנים באופן כללי אלימות באשר היא ומתחמקים מכל הקשר פוליטי מחייב יותר.⁵

לעתים נדמה כי כאשר אנו קוראים ל"אחריות חברתית קולקטיבית" רחבה ומקיפה, אנו מאבדים ממשמעותה של אחריות, שכן אם "כולם" אחראים, איש לא אחראי...

דווקא הוויתור הלא-מובן מאליו על קונסנזוס, על הצורך ב"מכנה משותף" כתנאי מקדים הכרחי, הוא זה המאפשר הקשבה ל"אחר" תוך ויתור על השליטה בו, ופותח פתח לדו-קיום, לשיח על מרכיבי הזהות המשותפים והנבדלים.

זה המקום להצביע על מגמה חיובית שהתפתחה דווקא בעקבות הטראומה של רצח יצחק רבין: רבים, הן במחנה הימין הדתי והחילוני והן במחנה השמאל, החלו בתהליך של בדיקה עצמית וחתימה להעמקת הדיאלוג. הזלזול והבוז ההדדיים של רבים בימין ובשמאל ושל דתיים וחילונים ערב הרצח, נחלשו בקרב פרטים לא מעטים וקבוצות שונות, והתנגלו לחתימה לדיאלוג אמיתי ולהקמת חוגים שונים שחתרו לשיח כן ומכבד בין בעלי דעות שונות. פריחת בתי המדרש המשותפים לדתיים ולחילונים, המכונות המשותפות לדתיים ולחילונים, שחלק גדול מהלומדים בהן הם דתיים ימניים מזה וחילונים שמאלנים מזה, הן במידה רבה תוצאה של הרצח. גם הקמת מכינות חילוניות, "הישיבה החילונית" של בינה ופעילויות בנושאי זהות יהודית בצה"ל, הן במידה רבה תולדה של רצח ראש ממשלה בישראל.⁶

ניתן גם לטעון, בניסיון להפיק לקחים מרצח רבין, כי הרצח יהווה תמרור אדום עבור רבים בעתיד, שיימנעו מגילויי אלימות קשים (גם במהלך אירוע התנתקות או היפרדות עתידיים), ובכך יאפשרו התמודדות קלה יותר עם אלו שכן יבחרו בדרך של אלימות.

**"אחת המשימות הגדולות המונחות לפתחנו כחברה וכמדינה,
הייתה ועודנה בניית גשרים בין הציבורים השונים המרכיבים את
החברה הישראלית, באמצעות הכרה במחלוקות הקיימות בינינו
והפיכתן בסיס לשיח"**

מדברי יצחק רבין

"אנו נמצאים בימים אלה באחת השעות הגורליות והחשובות ביותר של העם היהודי. אנחנו נמצאים בעיצומו של תהליך עיצובו של העם היהודי ועיצובה של המדינה לדורות. זוהי שעה של התחבטויות קשות, גם ויכוחים סוערים, אבל חשוב שכולנו נדע, בישראל ובגולה, כי תהיינה אשר תהיינה ההחלטות, אהבת ישראל אמיתית שורה עליהן ולנגד עינינו תמיד המימרה העתיקה: 'כל ישראל ערבים בזה בזה'. אין אנו שוכחים לרגע, כי בין שתומכים במהלכים שלנו ובין שמתנגדים להם - כולנו אחים, כולנו יהודים וגורל אחד לכולנו"

[נאום בפני נציגי הפדרציות היהודיות בארצות הברית, 1994]

ראש הממשלה בנאום בכנסת

3

הרב יובל שרלו

"יש בנו שתי תנועות מנוגדות. ראשונה בהן היא המחלוקת העמוקה על הדרך שבה על מדינת ישראל לנהוג כדי להגיע ליעד הנכסף, של "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", והשלום הכללי בו נחיה יאפשר לנו לממש את החזון הגדול של היהדות, הציונות, והאדם. שניה בהן היא הלב המשותף של הנוכחים כאן - לבה של אומה, ביחד עם מיעוטים החיים בתוכנו, הפועם בלב של בני ברית המבקשים לכונן כאן חברה מוסרית, ערכית, הגונה, חומלת וסולידרית. כשתעודת הזהות שלה נכתבה בפרשת השבוע מה שנאמר על אברהם אבינו וצאצאיו, מייסדי האומה הישראלית ויעודה: "ושמרו את דרך ד' לעשות צדקה ומשפט". אני מאמין כי יש בידינו לעשות זאת, וכדברי חוזה המדינה "אם תרצו - אין זו אגדה". לא אגדה רעי, כי אם משימת חיים של בניית חברתנו. המתכנסים כאן כורתים ברית להפוך את המקום הזה לישר יותר, נקי יותר, מכון יותר, ומממש את הטוב והיפה שבברית האנשים הפועלים לטוב. אנו, המתכנסים כאן מכריזים שאנו חלק מברית האחים הזו, ומקבלים על עצמנו לפעול למען מימושה של תעודת הזהות הזו, שהיא משמעותה האמיתית של מדינת ישראל"⁹⁹

[2015]

1

יהודה עמיחי

"זכרו והזכירו לפרי שנשר
את העלים ואת הענף,
הזכירו לקוצים הקשים
שהיו רכים באביב,
ואל תשכחו שגם האגרוף
היה פעם יד פתוחה ואצבעות"¹⁰⁰

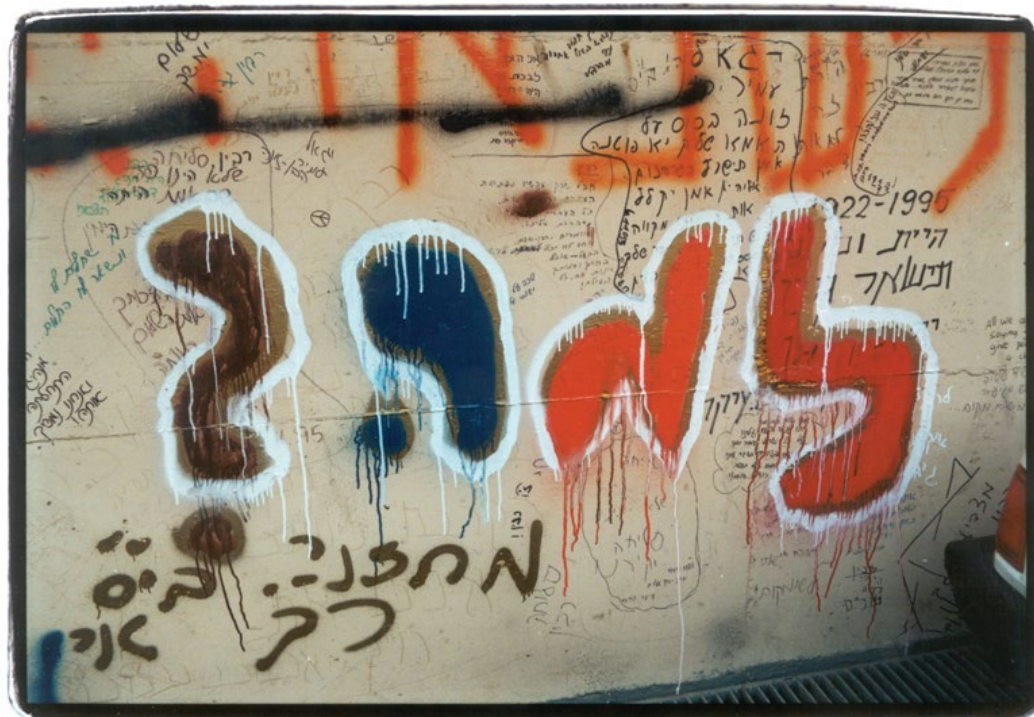
1989

2

שמעון פרס וראובן ריבלין

"מדינת ישראל הדמוקרטית מקדשת את הזכות המוסרית לחיים ואת הזכות השווה להיות שונה... עלינו להבין שאין לנו דרך אחרת מלבד החיים המשותפים... זה הזמן לבחור בדרך המשותפת. זה הזמן למצוא את המאחד ולא המפלג. זה הזמן להאמין ביכולתנו לחיות כאן על האדמה הזאת. אין לנו אפשרות אחרת, אין לנו אפשרות אחרת... זה בידיים שלנו"¹⁰¹

[2014]

כתובות על קיר הגרפיטי מול מקום הרצח

המקום שבו אנו צודקים

[יהודה עמיחי]

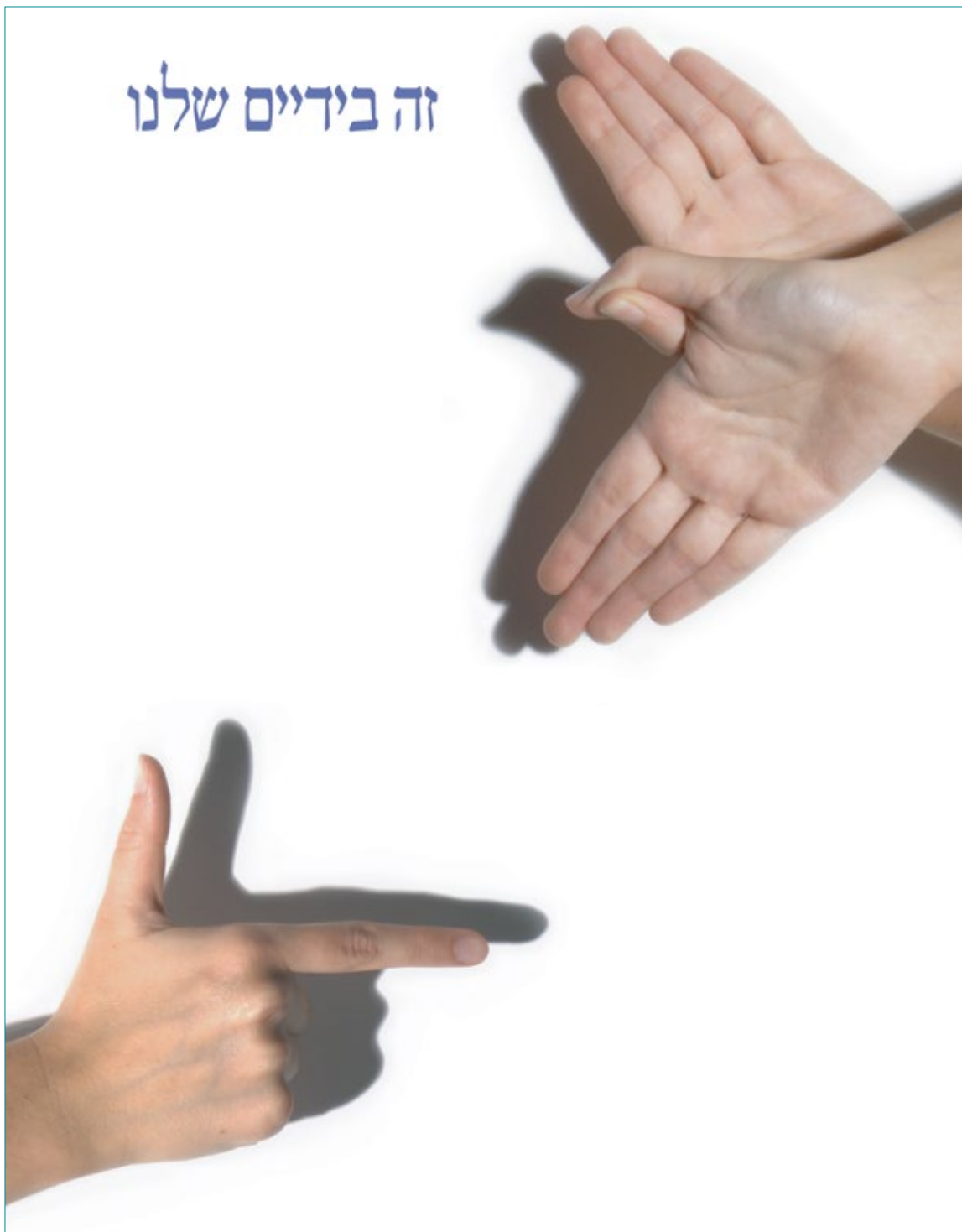
מן המקום שבו אנו צודקים
לא יצמחו לעולם
פרחים באביב.

המקום שבו אנו צודקים
הוא קשה ורמוס
כמו חצר.

אבל ספקות ואהבות עושים
את העולם לתחוח
כמו חפרפרת, כמו חריש.

ולחישה תשמע במקום
שבו היה הבית
אשר נחרב.

זה בידיים שלנו

כרזה לציון יום הזיכרון ה-16 לרצח ראש הממשלה

[פרק 9]

מורשת יצחק רבין

מורשת יצחק רבין

הבטחה לעתיד ואופק מלהיב, ומהווה אבן שואבת ומקור הזדהות וגאווה לעם היהודי כולו.²

"מורשת רבין היא תפיסה ממשית של מנהיגות. מנהיגות שיש לה זיקה לשורשי המפעל הציוני, כזו שלוקחת אחריות ואיננה מתנערת ממנה. כזו שמובילה ואינה מובלת, כזו שיש לה תחושת שליחות וחיוניות ואינה יונקת מן השיתוק של תחושת פחד או מחנק. מנהיגות שמשרטטת ביד בוטחת את העתיד ונכונה לקחת סיכונים כדי לממשו ואינה מתכסה בהתרפקות על העבר ובשעבוד העתיד לחרדות ההווה.

"יצחק רבין היה פטריוט ישראלי, שהקדיש את חייו לשירות הציבור הן בצה"ל, הן בשירות הדיפלומטי, הן בפוליטיקה והן במדינאות. התפקידים הרבים בהם נשא במהלך שירותו את החברה והמדינה איפשרו לו לפתח פרספקטיבה רחבה, שהולידה הבנה אסטרטגית מקומית וגלובלית. הבנתו את התהליכים החברתיים הפנימיים, שעברו על ישראל, ואת התהליכים הגלובליים שהתחוללו בעולם הביאה אותו לשנות באופן דרמטי את סדרי העדיפות הלאומיים בממשלתו השנייה.

"לרבין היתה מורשת מוסרית: אמת בפוליטיקה. הוא מעולם לא שיקר ומעולם לא הבטיח הבטחות סרק. אכפתיות - מכל דבר במדינה הזאת היה לו אכפת באופן אישי קיצוני. כאבו לו הכישלונות ונעמו לו ההישגים. הוא שנא את תרבות ה'סמוך'. הוא לא העביר בעיות קשות למישהו אחר [...] הוא התעקש לפתור הכל, והכל במדינה היה חשוב בעיניו. לאף נושא לא התייחס בביטול ובציניות.

"אחריות - יצחק רבין לקח אחריות לכל, גם למה שלא היה צריך, אבל כך הוא פירש את תפקידו כראש ממשלה ושר ביטחון. הוא אישר את הנועזים שבמבצעים, לרבות אלה שנועדו לסייע להביא הביתה את שבויינו. בהצלחות שיבח את

האדם המנחיל מורשת הוא האדם שעושה. המדינאי שמכריע הכרעות בולטות שנותנות כיוון חדש להיסטוריה, ולעתים גם משלם את מחירן.

רבים מנסים להגדיר את מורשת רבין. יש כאלה שנאחזים במעשה פוליטי כזה או אחר: הסכמי אוסלו והשלום עם ירדן, תוכנית מפנה לשיקום היישובים בפריפריה, העמקה היסטורית של תקציב החינוך, נסיגת צה"ל לרצועת הביטחון בלבנון, קידום דרמטי של השוויון והשילוב של האוכלוסייה הערבית. אבל מורשת רבין גדולה יותר מכל מעשה פוליטי שעשה יצחק רבין במהלך כהונתו כראש הממשלה ושר הביטחון.¹ נדמה כי מורשתו של רבין אינה מתמצית במילים אלא במעשים ונשענת על שני יסודות עיקריים: מנהיגות אחראית ויוזמת ותיקון חברתי באמצעות שינוי סדר העדיפויות הלאומי.

הילד הג'ינג'י שנולד בירושלים, גדל בתל אביב והתחנך ב"כדורי", הפך לצבר הראשון שכיהן כראש ממשלה. הוא היה מכאן - מהאדמה הזאת ומהנוף הזה. הוא היה ציוני בכל רמ"ח איבריו. כליד הארץ הוא נולד בטבעיות אל תוך ההווה הציונית אך גם אימץ אותה אל לבו ואל משנתו המעשית:

"מורשת רבין קשורה למהות הציונות כפי שהוגדרה על-ידי האבות המייסדים של מדינת ישראל. היא חלק בלתי נפרד מהציונות החילונית, הפרגמטית, שמטרתה לבסס את האחיזה הציונית-המעשית ולא המשיחית בארץ-ישראל: עוד עז ועוד דונם, עוד רובה, עוד טנק, עוד מטוס. כינון חברת מופת חזקה ופורחת, פועלת ובוטחת בעצמה ובזהותה. מדינה ציונית ודמוקרטית, יהודית ומוסרית במהותה. [...]

"יצחק רבין חתר להביא את מדינת ישראל אל היעד הציוני האולטימטיבי: מדינה יהודית השוכנת לבטח בשלום עם כל שכניה, צומחת בתנופת עשייה עם סדר עדיפויות חדש - נגב וגליל, חינוך ותשתיות: מדינה המעניקה לבנותיה ולבניה

הכוח ומפקדיו, ובכישלונות לקח את האחריות על עצמו [...] ראש ממשלה שאינו יודע לשקר, שאוהב את המדינה הזו אהבת נפש, לוקח אחריות בטוב ובעיקר ברע - זו מורשתו המוסרית של יצחק רבין [...].

לרבין היתה מורשת מדינית-ביטחונית. ביטחון ישראל מעל הכל. לשמור מכל משמר על כושר ההרתעה ועל כושר ההכרעה. רבין הגן על העושים לביטחון ישראל המשרתים בצה"ל ובכוחות הביטחון, הוא כיבד אותם, אהב אותם, הקשיב להם ודאג להם [...].

לרבין היתה מורשת חברתית. עובדת היותו 'מר ביטחון' העמידה בצל, שלא בצדק, את מעשיו בתחום החברתי. הוא האמין בחובת המדינה לדאוג לאזרחיה לחינוך, לבריאות, לרווחה ולקורת גג. בתקופת כהונתו שולש כמעט תקציב החינוך ונחקק חוק ביטוח בריאות שהבטיח לכל האזרחים שירות רפואי מלא [...] האבטלה קוצצה בחצי. בזמנו לא היה צורך בארץ באף בית תמחוי. [...]

זוהי מורשת רבין: יושר, אכפתיות, אחריות, חברה צודקת ומדינה חזקה רודפת שלום.³

מורשת רבין היא גם המורשת של יציקת יסודות של ציונות אמיצה: שכל אזרחי המדינה, יהודים כלא יהודים, משתתפים בדיון בכנסת על חלוקת הארץ.

"רבין היה ראש הממשלה היחיד, אשר ניתץ את הקונצנזוס הלא-דמוקרטי, שלפיו ממשלת

ישראל צריכה להתבסס על רוב יהודי. ממשלתו היתה מבוססת על רוב אזרחי, זאת אומרת גם על האזרחים הערבים.

"כראש ממשלה היה יצחק רבין מוכן לחלק מחדש את הארץ ולהישען לשם כך על כלל אזרחי המדינה - יהודים, נוצרים ומוסלמים. יש לכך משמעות של הנחת אבן פינה חדשה: קביעת יסודות של מורשת אזרחית, על אתנית.

זוהי תפיסת הציונות האמיצה של רבין - ציונות המחויבת לארץ, למדינה היהודית והדמוקרטית (לא ללאום האתני היהודי בלבד): לציונות, שרצתה לבנות מחדש עם בטוח בעצמו"⁴.

יצחק רבין היה איש של מנהיגות חזקה ויוזמת: גם הוא העיד על עצמו כי לא ישב בכיסא זה [של ראש הממשלה] כדי למצוא חן בעיני זה או אחר.

"הוא יכול היה להסתפק במה שעשה - בשינוי סדרי העדיפויות הלאומיים הפנימיים, בהשקעות בחינוך ובתשתיות. הוא יכול היה להישאר במקום הנוח, שאינו שנוי במחלוקת, ולהיזכר כמי שהיה - גם בלי ההחלטה הגורלית לצאת לקרב על השלום - כאדם, כמנהיג ישר, בעל ערכים, ראש ממשלה שרואה את החברה מול עיניו, אבל הוא החליט להכריע, כי גם זה חלק מהיותו מנהיג בעל חוט שדרה ערכי. הוא לא יכול היה לראות את מחיר אי-העשייה, גם אם העמיד את עצמו באופן אישי ופוליטי במקום שנוי במחלוקת פנימית"⁵.

"מורשת רבין קשורה למהות הציונות כפי שהוגדרה על-ידי האבות המייסדים של מדינת ישראל. היא חלק בלתי נפרד מהציונות החילונית, הפרגמטית, שמטרתה לבסס את האחיזה הציונית-המעשית ולא המשיחית בארץ-ישראל: עוד עז ועוד דונם, עוד רובה, עוד טנק, עוד מטוס. כינון חברת מופת חזקה ופורחת"

1

יוסי שריד

"מרביתם לדבר על מורשת רבין ותוהים אם השאיר או לא השאיר מורשת מגובשת. המורשת המדינית שלו שנויה, כידוע, במחלוקת עמוקה, וכל אחד רואה בה מה שנוח לו לראות. אבל ליצחק רבין יש גם מורשת שכלל איננה שנויה במחלוקת, שהכול מודים בה, והיא אולי יותר חשובה מכל מה שהשאיר לנו, ואני מתכוון לדוגמה האישית שלו. בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה. ואני אומר: לא למלך הכוונה, כי אם לדוגמה האישית, וצריך לקרוא: בימים ההם ובזמן הזה אין דוגמה אישית, איש הישר בעיניו יעשה. במובן הזה יצחק רבין היה מלך. הוא היה מלך ישראל, ומנוי וגמור אתנו להחזיר את המדינה אל דרך המלך. יצחק רבין היה שתקן, ולא מתוקף איזו זכות; הוא היה שתקן על-פי אופי. תמיד, אבל תמיד, הוא קיבל אחריות על עצמו, ולא גלגל אותה על איש - לא על רחוקים ולא על קרובים; לא גלגל אחריות ולא התחלק באחריות ולא התחמק מאחריות, כל האחריות עליו - ולבדו. מול ההרפתקנות והראוותנות והשרלטנות הוא מזדקר עכשיו יותר מאי-פעם במלוא שיעור קומתו, במלוא היושר האישי והציבורי שלו, במלוא

האמינות והרצינות והמנהיגות שלו"⁶.

[2003]

2

עמוס עוז

"יצחק רבין לא היה אדם כריזמטי, כי אם קברניט הגיוני ומיומן. הוא לא ניחן בלהט נבואי בן-גוריוני ולא בחן החם של לוי אשכול. לא היו בו הפשטות הסוחפת של גולדה מאיר וגם לא האנרגיה של מנחם בגין. מעולם לא ענה לו ההמון בקריאות קצובות 'רבין!' 'רבין!' דווקא בהיותו מהנדס זהיר ונווט דייקן, הוא גילם באישיותו את רוחה של ישראל החדשה, זו שאינה מחפשת גאולה, כי אם פתרונות"⁷

[1995]

3

איתן הבר

"שואלים אותי: למה אתה מתגעגע ביצחק רבין? והתשובה היא כמובן ליצחק רבין עצמו. אני מתגעגע לאיש שירד לחיי במובן הטוב של המילה. אני מתגעגע לאיש שגנב איתי את כל השוקולדים מהבונבוניירה וביקש שלא אספר לאף אחד, גם לא ללאה. לעשן הסיגריות שאפך אותנו, למאפרות המתמלאות ללא הרף. לטירוף שלו לדיוק. לעמידה בלוחות הזמנים. לחתונות שהגענו אליהן בשבע וחצי בערב כי כך היה כתוב בהזמנה, ולא מצאנו לא חתן ולא כלה ולא חתונה. לדממה שהשתררה בחדר העבודה שלו אחרי שהחליט על פעולה צבאית מסוכנת ואחרי ששרי הממשלה והקצינים הלכו לדרכם והותירו אותו לבד עם המחשבות וההרהורים. אני מתגעגע להיסוס שלו, למעצור, לשניות הקשות כאשר עמד לפני דלתות של בני משפחות שכולות, כמו מסרב להיכנס פנימה. אני מתגעגע גם לנזיפות שלו ולחסרונותיו: לירידה שלו לפרטים הקטנים והלא תמיד נחוצים וחשובים, לבוטות שלו, לעלבונות שלא היו במקומם, למלים המיותרות, למבטאים שלא תמיד היו סימפטיים ואמרו הכול. לעצבנות שלו, לקוצר הרוח. אני מתגעגע להיסוסים שלו ולשיקול הדעת. לניסיון העצום שצבר במסלול חייו, ללילות בלי שינה, לסדר היום המטורף, לקור שנדף ממנו, לחום שהוא ידע להעניק לסביבתו, לדאגה העצומה שלו לחיי כל חייל, לבכי שלו בלי דמעות עם כל הודעה על פיגוע. לחריקת השיניים. אני מתגעגע גם ואולי עוד יותר לתנופת העשייה האדירה בימיו של יצחק רבין: למחלפים שנבנו בכל הארץ, לכבישים שהורחבו, לשעות החינוך שהוכפלו ושולשו, לצמיחה שזינקה לגבהים, למלחמה המוצלחת באבטלה שירדה לתחתיות, לתירות שהגיעה לשיאים, לעשרות המפעלים החדשים, לבנייה העצומה ביקנעם ובאור עקיבא, בבאר שבע ובירושלים. אני מתגעגע ליחסים שפרחו עם טוניס ומרוקו, קטאר ועומאן, עם בחריין ודובאי וירדן. ללחיצות הידיים עם עשרות מנהיגים מקצווי עולם.

כן, אני מתגעגע"⁸

[2015]

"מורשת רבין היא תפיסה ממשית של מנהיגות. מנהיגות שיש לה זיקה לשורשי המפעל הציוני, כזו שלוקחת אחריות ואינה מתנערת ממנה. כזו שמובילה ואינה מובלת, כזו שיש לה תחושת שליחות וחיוניות ואינה יונקת מן השיתוק של תחושת פחד או מחנק. מנהיגות שמשרטטת ביד בוטחת את העתיד ונכונה לקחת סיכונים כדי לממשו ואינה מתכסה בהתרפקות על העבר ובשעבוד העתיד לחרדות ההווה"

מה היה אם

[מילים ולחן: שאנן סטריט גיא מרגלית, משה אסרף, יאיא כהן אהרונוב דוד קלמס ושלומי אלון]

את העבר אנחנו מכירים, חלקנו אפילו עוד זוכרים
איך רגעים ספורים אחרי תום הנאומים
כבר נצמדנו כולנו כאחד למקלטים
עד שהגיע לאוזנינו המסר - ונותרנו בלי אומר או מילים
ובמבט מעט מושפל נשאבנו שוב למעגל
של נפצעים ומלקקים ונפצעים ומלקקים - כמו גל
אבל תדע, שישנם רגעים
בהם אני רואה גבוה מעל הברושים
ומעל הראשים של בני עמי המותשים
בועה מרחפת ובתוכה שלוש מילים
"מה היה אם"

ההווה גם הוא ידוע ואין צורך לפרט
כמה סוחט הוא ורעוע כמה לוחץ ולא שקט
ואיך כל חורף רודפים אחרי שאריות של שיירים
כי אולי בקיץ נרוץ למקלטים
אבל תדע, שישנם רגעים
בהם אני רואה גבוה מעל הברושים
ומעל הראשים של בני עמי הנואשים
דמעה מרחפת ובתוכה שלוש מילים
"מה היה אם"

והעתיד המתעתע מה טומן הוא עבורנו
ומה הוא יכול כבר לטמון
ששת הימים שלך צמחו מאות מונים
ובימינו לא רק אנו מכריזים על ניצחון
ולחשוב שהיה בך העוז להשתנות
ולחשוב שידעת איך לטעת תקוות
ולחשוב שהגבהת עוף והרחקת לראות
ולחשוב שהצלחת להבין:
מה יהיה אם.

הלך בשביל ישראל

יום הזכרון ה-19 ליצחק רבין, י"ב בחשוון תשנ"ו, 4.11.1995

الذكري ال-19 لمقتل اسحاق رابين, 4.11.1995

כרזה לציון יום הזיכרון ה-19 לרצח ראש הממשלה

[נספח]

תודות

אקו"ם

כל הזכויות שמורות:

האיש ההוא - מילים: נתן יונתן
הרעות - מילים: חיים גורי, לחן: טשה ארגוב
אדם צריך בית - מילים ולחן: ישראל ברייט
שיר לשלום - מילים: יענקל'ה רוטבליט, לחן: יאיר רוזנבלום
הו רב חובל - מילים: וולט ויטמן. תרגום: נעמי שמר
דו"ח רצח - מילים ולחן: שלמה ארצי
שלום חבר - מילים: יענקל'ה רוטבליט, לחן: שלום חנוך
ויקיפדיה - מילים: קרן פלס וחנן בן ארי
מה היה אם - מילים: שאנן סטריט, משה אסרף, יאיא כהן אהרונוב, דוד
קלמס ושלומי אלון

באדיבות משפחת נעמי שמר:

דברים לזכרו של יצחק רבין והשיר "הו רב חובל"

הוצאת שוקן:

המקום שבו אנו צודקים/ יהודה עמיחי
חוליקת - השיר השלישי על דיקי / יהודה עמיחי

הוצאת ידיעות אחרונות/משכל:

"אשר אהבת את יצחק" - יצחק רבין 1922-1995, משכל - הוצאה לאור
והפצה בע"מ

תודתנו לארכיונים, לצלמים, למעצבים ולגופים הבאים:

ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון:

צלמים: אברהם ורד, מיקי אסטל

לשכת העיתונות הממשלתית:

צלמים: אבי אחיון, אילן בראונר, זיו קורן, יעקב סער, מגי אילון,
משה מילנר, פריץ כהן, צביקה ישראלי

מעריב:

צלמים: מאיר רג'זאן, ראובן קסטרו

ישראל סאן:

צלמים: אילן אוסנדייבר, ישראל סימיונסקי

הספרייה הלאומית:

עיתון דבר, צלם: י.פ.פ.א.

ארכיון מרכז יצחק רבין

צלמים נוספים: אמיר גלבוט, ברוך רביב, דינה גונה, יוסי רוט, יצחק הררי,
תמר מצפי, מיכאל קרפין - מתוך סרטו: "ממשלת ישראל מודיעה בתדהמה"

עיצוב כרזות לציון רצח ראש הממשלה: אלה אילת, סטודיו "בילט",

סנדרה ברטוב-גרין

"מכללת אמונה", המכללה האקדמית לאמנות והחינוך בירושלים - אודיה
ניימן, הדס צור, יעל בנג'ו, עיצוב: סיוון קורן / צילום: אילנה בר כוכבא, תרצה
פרס

מכללת "שנקר", לימודי הנדסה, עיצוב ואמנות - אסנת וינשטיין, לי שלמן,
נטלי קירילוב, סיון קורן

הערות

14. אבי בן בסט, "עשרים שנה לרצח רבין: מהי המורשת הכלכלית שהשאיר ומה עשה איתה נתניהו?", בתוך **דה-מרקר**, 26 באוקטובר, 2015.

חייל בצבא השלום

1. יצחק רבין, נאום בקונגרס האמריקאי, 26 ביולי 1994.
2. יצחק רבין, נאום בפני מנהיגי המגבית היהודית המאוחדת של בריטניה, ירושלים, 10 במרס 1977.
3. יצחק רבין, הרצאה בסמינר אפעל, 27 במרס 1980, ארכיון מרכז יצחק רבין.
4. יצחק רבין, נאום הצגת הממשלה בפני הכנסת, ירושלים, 13 ביולי 1992.
5. יצחק רבין, תשובה להצעה לסדר היום, הכנסת, 9 בספטמבר 1992.
6. הודעת הממשלה בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי וחילופי האגרות עם אש"ף, 21 בספטמבר 1993.
7. יצחק רבין, נאום בטקס החתימה על "הסכם אוסלו", 13 בספטמבר 1993.
8. יצחק רבין, נאום בטקס חתימת הסכם השלום עם ירדן, 26 באוקטובר 1994.
9. יצחק רבין, נאום בטקס החתימה על "הסכם קהיר", 4 במאי 1994.
10. יצחק רבין, נאום בטקס קבלת פרס נובל לשלום, 10 דצמבר 1994.
11. יצחק רבין, נאום בטקס הענקת דוקטור לשם כבוד באוניברסיטת חיפה, 5 ביוני 1994.
12. יצחק רבין, נאום ביום תל-חי, 13 במרץ 1995.
13. ציפי ליבני, ישיבה מיוחדת של הכנסת לזכר ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.
14. עמוס קינין, **אשר אהבת את יצחק**, ידיעות אחרונות, משכל, תל אביב, 1995, עמ' 66-68.

מנהיגות ואחריות

1. יצחק רבין, נאום בפני מנהיגי המגבית היהודית המאוחדת של בריטניה, ירושלים, 10 במרס 1977.
2. יצחק רבין, נאום הצגת הממשלה בפני הכנסת, ירושלים, 13 ביולי 1992.
3. יצחק רבין, נאום ראשון לאחר היבחרו לראש ממשלה, יוני 1992.
4. יצחק רבין, נאום בטקס קבלת פרס נובל לשלום, 10 דצמבר 1994.
5. אברהם בורג, ישיבת הכנסת לציון 7 שנים לרצח יצחק רבין, 2002.
6. יצחק רבין, נאום בטקס 25 שנה להקמת מפלגת העבודה, 25 בפברואר 1993.
7. יוסי שריד, ישיבת הכנסת לציון 8 שנים לרצח יצחק רבין, 2003.
8. יצחק רבין, ריאיון טלוויזיוני לנסיים משעל.
9. יצחק רבין, נאום בפתחת שנת המשפט, 17 בספטמבר 1992.
10. יצחק רבין, נאום בקונגרס האמריקאי, 26 ביולי 1994.
11. שבתי שביט, נאום בעצרת לציון יום הזיכרון לרבין, 2017.
12. אהוד ברק, "יצחק רבין - מפקדם של מפקדים", **ידיעות אחרונות**, גיליון מיוחד לשנת העצמאות ה-60, 2008.
13. אמנון ליפקין שחק, נאום בטקס האזכרה הממלכתית בהר הרצל, ביום השלושים לרצח יצחק רבין.
14. שולמית הר אבן, **אשר אהבת את יצחק**, ידיעות אחרונות, משכל, תל אביב, 1995, עמ' 63.

חופש ביטוי והסתה

1. נגבי משה, **חופש העיתונות בישראל: ערכים בראי המשפט**, עמ' 66-61, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1999
2. כהן אלמגור רפאל, **גבולות הסובלנות והחירות: תיאוריה ליברלית והמאבק בכהנאות**, עמ' 243-242.

לזכרו

1. נתן יונתן, **אשר אהבת את יצחק**, משכל, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1995, עמ' 85-83.

מר ביטחון

1. יצחק רבין, טקס הענקת פרס נובל, 10 בדצמבר 1994
2. יצחק רבין, **פנקס שירות**, ספרית מעריב, תל אביב 1979, עמ' 26.
3. יצחק רבין, **"קרב הראל"**, סרט בהפקת אוהלי פלמ"ח, בית הפלמ"ח.
4. יצחק רבין, ריאיון **למעריב**, 13 ביוני 1976.
5. יצחק רבין, **פנקס שירות**, עמ' 83
6. ימימה רחנטל (עורכת), **יצחק רבין: מבחר תעודות מפרקי חייו**, גנזך המדינה, כרך 1, ירושלים 2005, עמ' 522.
7. אתר המכון למורשת בן גוריון, 2009 <http://bengurionblog.blogspot.co.il/2009/11/1967.html>
8. אמיר נוימן ומוטי בסוק, "רבנים ולא אייטולות", **דבר**, 8 ביולי 1995, עמ' 5.
9. ישראל טל, דברים לזכרו של יצחק רבין בכנס של עמותת השריון בלטרון, ארכיון מרכז רבין.
10. איתמר רבינוביץ, דרך רבין פינת השלום, בתוך **ידיעות אחרונות** (ראיון עם ענת מידן), 1 באוקטובר 2015.
11. ישראל טל, שם.
12. חנוך ברטוב, **אשר אהבת את יצחק**, ידיעות אחרונות, משכל, תל אביב, 1995, עמ' 114-112.
13. בנימין נתניהו, ישיבה מיוחדת לציון 14 שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.
14. אהוד ברק, ישיבה מיוחדת לציון 14 שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.
15. אמנון ליפקין-שחק, הספד הרמטכ"ל בהר הרצל, במלאת 30 לרצח יצחק רבין, **מערכות**, מוסף מיוחד לזכרו של יצחק רבין, עמ' 3-2.

שינוי סדר העדיפויות הלאומי

1. יצחק רבין, התייצבות הממשלה בפני הכנסת, 3 ביוני 1974.
2. שם.
3. יצחק רבין, ישיבת הנהלת המערך, 7 במאי 1976, ארכיון יד טבנקין.
4. רות שטייניץ, "מדיניות חינוכית ופער בין-עדתי", **מגמות**, כ"ח, עמ' 370-386.
5. אהרן ידליון, ארכיון אישי, תיק 26/6, ארכיון התק"ם בחולדה.
6. פיני גנור, **פערים חברתיים וכלכליים בישראל**, עם עובד, תל אביב 1983, עמ' 116, 197.
7. יצחק רבין, הצגת דו"ח השנה הראשונה לממשלה בפני הכנסת, 27 ביוני 1993.
8. יצחק רבין, טקס הענקת תואר דוקטור לשם כבוד באוניברסיטת חיפה, 5 ביוני 1994.
9. יצחק רבין, ישיבה ראשונה של הכנסת ה-13, 13 ביולי 1992.
10. יצחק רבין, ישיבת הנהלת המערך, שם.
11. יצחק רבין, דבר ראש הממשלה יצחק רבין במעמד כינון הממשלה, 13 ביולי 1992.
12. יצחק רבין, נאום בטקס הענקת תואר דוקטור לשם כבוד, שם, 1994.
13. שלמה בן-עמי, "רב-שיח: השלכות הרצח על הדמוקרטיה הישראלית", בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה - עיונים בעקבות רצח רבין**, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע 2000, עמ' 161-160.

3. מרושק-קלרמן אוקי, **כוחה של מילה**, אדם המדרשה לשלום ודמוקרטיה והאגודה לזכויות האזרח בישראל, אוקטובר 2016, עמ' 31-32
4. נדלר אריה, "הסתה ורצח פוליטי - היבטים חברתיים ופסיכולוגיים: המקרה של רצח רבין", בתוך ישעיהו צ'רלס ליבמן (עורך), **רצח פוליטי - רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח-התיכון**, עם עובד ומרכז יצחק רבין לחקר ישראל, תל אביב, תשנ"ח עמ' 35-48.
5. מיכאל קרפין ועינה פרידמן, **רצח בשם אלוהים: הקשר נגד יצחק רבין**, זמורה ביתן והד ארצי, תל אביב 1999, עמ' 119-123.
6. **שם**, עמ' 100-101.
7. נוימן אמיר ובסוק מוטי, "לא רבנים אלא איטולות", **דבר**, 8 ביולי 1995.
8. משה הלינגר ויצחק הרשקוביץ, **ציות ואי-ציות בציונות הדתית: מגוש אמונים ועד תג מחיר**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2015, עמ' 103-106.
9. שלמה בן-עמי, יהודה לנקרי, ג'מאל זחאלקה, שולמית אלוני, "רב-שיח: השלכות הרצח על הדמוקרטיה הישראלית", בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה - עיונים בעקבות רצח רבין**, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע 2000, עמ' 160-161.
10. **דו"ח ועדת שמגר**, ועדת החקירה הממלכתית לעניין רצח ראש הממשלה יצחק רבין, ירושלים, 1996.
11. אהרן ברק, בג"ץ 51886 יצחק לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, 1988, עמ' 144-141.
12. מאיר ישראל לאו, עצרת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 1996.
13. אמנון ליפקין שחק, האזכרה הממלכתית ליצחק רבין, הר הרצל, ירושלים - 1 בנובמבר 1998, י"ב חשון תשנ"ט.

רצח פוליטי

1. אריה נדלר, "הסתה ורצח פוליטי - היבטים חברתיים ופסיכולוגיים: המקרה של רצח רבין", בתוך ישעיהו צ'רלס ליבמן (עורך), **רצח פוליטי: רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח התיכון**, עם עובד ומרכז רבין לחקר ישראל, תל אביב 1998, עמ' 35-48.
2. נגיב מחפוז, **הארץ**, 10 בנובמבר 1995.
3. ראובן ריבלין, "שם שנתן לו מותו: מתהום פעורה לגשרים של אמון", בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיכופתיה הישראלית**, עם עובד ומרכז יצחק רבין לחקר ישראל, תל אביב 2015, עמ' 12-13.
4. עזר ויצמן, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון שנה לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 14 באוקטובר 1996.
5. ידידיה שטרן, "החור השחור ההלכתי מסכן את ישראל", בתוך: **הארץ**, 29 באוקטובר 2015.
6. בנימין נתניהו, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון שנה לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 14 באוקטובר 1996.
7. אבי שגיא וידידיה שטרן, **מולדת יחפה: מחשבות ישראליות**, עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תל אביב וירושלים 2011, עמ' 227-228.

מדינה יהודית ודמוקרטית

1. יצחק רבין, נאום הצגת הממשלה בפני הכנסת, 3 ביוני 1974.
2. **שם**.
3. יצחק רבין, נאום הצגת הממשלה בפני הכנסת, 13 ביולי 1992.
4. **שם**.
5. **שם**.
6. יצחק רבין, נאום הצגת הממשלה בפני הכנסת, 13 ביולי 1992.
7. יצחק רבין, נאום בטקס סיום מחזור של המכללה לביטחון לאומי, גלילת, 12 באוגוסט 1993

8. מתוך הודעת הממשלה לאחר רצח הפלסטינים במערת המכפלה, 28 בפברואר 1994.
9. יצחק רבין, המערכה על הדרך לירושלים, מערכות, 182, מרץ 1967.
10. יצחק רבין, נאום ביום ירושלים, 29 במאי 1995.
11. אריה דרעי, מתוך ראיון רדיופוני: <http://www.93fm.co.il/radio/395555/>.
12. מאיר ישראל לאו, "יצחק רבין: איש אשר רוח בו", בתוך: שפירא וכהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיכופתיה הישראלית**, עם עובד ומרכז יצחק רבין לחקר ישראל, תל אביב 2015, עמ' 122-123.
13. הודעת ראש הממשלה יצחק רבין על הסכם עם הפלסטינים למימוש הסכם עזה-יריחו, 2 במאי 1994.
14. יצחק רבין, נאום בטקס חלוקת פרסי היצירה על-שם לוי אשכול, 6 באוקטובר 1994.
15. שאול יהלום, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון 8 שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר 2003.
16. שמעון פרס, ישיבה מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 13 בנובמבר 1995.

מחלוקת לשיח

1. ראובן ריבלין, "שם שנתן לו מותו". בתוך: שפירא וכהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיכופתיה הישראלית**, עם עובד ומרכז יצחק רבין לחקר ישראל, תל אביב 2015, עמ' 12-13.
2. עוזי בנימין, "האמנם לא עוד? האם הנהגת ישראל עומדת בהתחייבותה לעקור את שורשי הפורענות שהובילו לרצח רבין". בתוך: שפירא וכהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיכופתיה הישראלית**, עמ' 53.
3. אניטה שפירא, הקדמה, **שם**, עמ' 12-13.
4. יובל שרלו, "הציונות הדתית עדיין מנסה להתמודד עם רצח רבין", אתר האינטרנט **כיפה**, י"א חשון תשע"ג.
5. מיכאל פיגה, "יצחק רבין: הנצחתו והנצחת הנצחתו" בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה - עיונים בעקבות רצח רבין**, אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, 2000, עמ' 160-161.
6. משה הלינגר, "עשרים שנה לרצח רבין - האם השיג הרצח את מבוקשו", אתר האינטרנט **פיתה**, י"ג בחשוון תשע"ו, 26 באוקטובר 2015.
7. יהודה ימחי, חוליקת - השיר השלישי על דיקי, בתוך **גם האגרון היה פעם יד פתוחה ואצבעות**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1989.
8. שמעון פרס וראובן ריבלין, קריאה ציבורית משותפת של הנשיאים, **ידיעות אחרונות**, ט' בתמוז תשע"ד, 7 ביולי 2014.
9. יובל שרלו, נאום בעצרת בכיכר רבין לציון עשרים שנה לרצח ראש הממשלה, 2015.

מורשת יצחק רבין

1. אהוד ברק, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון שבע שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 17 באוקטובר 2002.
2. אהוד ברק, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון 14 שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.
3. אפרים סנה, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון עשר שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 14 בנובמבר 2005.
4. דימיטרי שומסקי, אצל דליה קרפל, "עשרים שנה אחרי הרצח מורשתו של יצחק רבין עדיין מעורפלת", אתר **הארץ**, <https://www.haaretz.co.il/magazine/.premium-1.2757675>
5. ציפי לבני, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון 14 שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.
6. יוסי שריד, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון שמונה שנים לרצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר 2003.
7. עמוס עוז, **אשר אהבת את יצחק**, ידיעות אחרונות, משכל, תל אביב 1995, עמ' 29.
8. איתן הבר, הבית הישראלי ניו יורק, 4 בנובמבר 2015, <https://m.facebook.com/IsraeliHouseNY/posts/1060095604040650>

רשימת מקורות

פייגה מיכאל, "יצחק רבין: הנצחתו והנצחת הנצחתו". בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה - עיונים בעקבות רצח רבין**, מכון המפרי למחקר חברתי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, 2000.

קרפין מיכאל ופרידמן עינה, **רצח בשם אלוהים: הקשר נגד יצחק רבין**, זמורה ביתן והד ארצי, תל אביב, 1999.

רבין יצחק, **פנקס שירות**, ספרית מעריב, תל אביב, 1979.

רבין יצחק "המערכה על הדרך לירושלים", **מערכות**, 182, 1967.

חבינשטיין אמנון, **המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל**, שוקן, תל אביב, 1969.

רוזנטל ימימה (עורכת), **יצחק רבין: מבחר תעודות מפרקי חייו**, גנזך המדינה, כרך 1, ירושלים, 2005.

ריבלין ראובן, "שם שנתן לו מותו: מתהום פעורה לגשרים של אמו". בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

שגיא אבי ושטרן ידידיה, **מולדת יחפה: מחשבות ישראליות**, עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תל אביב וירושלים, 2011.

שטייניץ רות, "מדיניות חינוכית ופער בין-עדתי", **מגמות**, כ"ח, 1984.

שפירא אניטה וכהן לוינובסקי נורית (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

ארכיונים

ארכיון התק"מ בחולדה, ארכיון אישי אהרון ידלין.

ארכיון יד טבנקין.

ראיונות ונאומים של יצחק רבין

נאום הרמטכ"ל יצחק רבין, הר הצופים, 28 ביוני 1967.

נאום ראש הממשלה, יצחק רבין, התייצבות הממשלה בפני הכנסת, 3 ביוני 1974.

ריאיון עם יצחק רבין לעיתון **מעריב**, 13 ביוני 1976.

נאום ראש הממשלה, יצחק רבין, בישיבתה הראשונה של הכנסת, 13 ביולי 1992.

נאום ראש הממשלה, יצחק רבין, בטקס סיום המכללה לביטחון לאומי, 12 באוגוסט 1993.

הודעת הממשלה, יצחק רבין, לאחר רצח הפלסטינים במערת המכפלה, 28 בכברואר 1994.

בנימין עוזי, "האמנם לא עוד? האם הנהגת ישראל עומדת בהתחייבותה לעקור את שורשי הפורענות שהובילו לרצח רבין". בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

בן-עמי שלמה, לנקרי יהודה, זחאלקה ג'מאל, ואלוני שולמית, "רב-שיח: השלכות הרצח על הדמוקרטיה הישראלית", בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה - עיונים בעקבות רצח רבין**, מכון המפרי למחקר חברתי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, 2000.

גורי חיים, "לאן הוליכה השנאה", בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

גנור פיני, **פערים חברתיים וכלכליים בישראל**, עם עובד, תל אביב, 1983.

דו"ח ועדת שמגר, המדפיס הממשלתי, ירושלים, 1996.

דיין דני, "הציונות הטבעית של יצחק רבין", בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

הלינגר, משה והרשקוביץ יצחק, **ציות ואי-ציות בציונות הדתית: מגוש אמונים ועד תג מחיר**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2015.

הר-אבן שולמית, **אשר אהבת את יצחק**, משכל, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1995.

יונתן נתן, **אשר אהבת את יצחק**, משכל, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1995.

כהן-אלמגור רפאל, **גבולות הסבלנות והחירות: תיאוריה ליברלית והמאבק בקנאות**, נבו, ירושלים, 1994.

לאו ישראל מאיר, "יצחק רבין: איש אשר רוח בו". בתוך: אניטה שפירא ונורית כהן לוינובסקי (עורכות), **שלוש יריות ועשרים שנה: הרהורים על הפסיפס הישראלי**, הוצאת מרכז יצחק רבין ועם עובד, תל אביב, 2015.

נגבי משה, "כשהחיים והמוות ביד הלשון", בתוך: אוקי מרושק-קלארמן, **חופש ביטוי והסתה**, המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על שם אמיל גרינצוויג, ירושלים, 1997.

נגיב מחפוז, **הארץ**, 10 בנובמבר 1995.

נדלר אריה, "הסתה ורצח פוליטי - היבטים חברתיים ופסיכולוגיים: המקרה של רצח רבין", בתוך: ישעיהו (צ'רלס) ליבמן (עורך), **רצח פוליטי: רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח התיכון**, מרכז יצחק רבין לחקר ישראל ועם עובד, תל אביב, 1998.

נוימן אמיר ובסוק מוטי, "לא רבנים אלא איטולות", **דבר**, 8 ביולי, 1995.

עוז עמוס, **אשר אהבת את יצחק**, משכל, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1995.

עמיחי יהודה, "המקום שבו אנו צודקים", **שירים 1962-1948**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 2002.

עמיחי יהודה, "חוליקת - השיר השלישי על דיקי", **גם האגרוף היה פעם יד פתוחה ואצבעות**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 2004.

אתרים וקישורים אינטרנטיים

ברק אהוד, "יצחק רבין - מפקדם של מפקדים", מצוטט בגיליון מיוחד לשנת העצמאות ה-60 למדינת ישראל, **ידיעות אחרונות**, 2008.

הבר איתון, מצוטט באתר הבית הישראלי, ניו יורק
<https://m.facebook.com/IsraeliHouseNY/posts/1060095604040650>

דרעי אריה, ראיון רדיופוני, 93FM:
<http://www.93fm.co.il/radio/395555/>.

מכון בן גוריון, הבלוג של בן גוריון:
<http://bengurionblog.blogspot.co.il/2009/11/1967.html>

שומסקי דימיטרי מצוטט אצל קרפל דליה, "עשרים שנה אחרי, מורשתו של יצחק רבין עדיין מעורפלת", **הארץ**:
<https://www.haaretz.co.il/magazine/.premium-1.2757675>

שרלו יובל, "האם יום הזיכרון לרבין שייך רק לחילונים", ישיבת הסדר רעננה, **"אורות שאול"**:
<http://www.ypt.co.il/beit-hamidrash/view.asp?id=4558>

אקו"ם <http://acum.org.il/>

אחר

"קרב הראל", סרט בהפקת אוהלי פלמ"ח, בית הפלמ"ח.

הודעת ראש הממשלה, יצחק רבין, על הסכם עם הפלסטינים למימוש הסכם עזה-יריחו, 2 במאי 1994.

נאום ראש הממשלה יצחק רבין בטקס חלוקת פרסי היצירה ע"ש לוי אשכול, 6 באוקטובר 1994.

נאום ראש הממשלה, יצחק רבין, ביום ירושלים, 29 במאי 1995.

נאום ראש הממשלה, יצחק רבין, בעצרת בכיכר מלכי ישראל, 4 בנובמבר 1995.

נאומים של אחרים

בורג אברהם, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 17 באוקטובר 2002

ברק אהוד, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 20 באוקטובר 2009.

ברק אהוד, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 28 באוקטובר 2012.

ויצמן עזר, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 24 באוקטובר 1996.

טל ישראל, דברים לזכרו של יצחק רבין בכנס של עמותת השריון בלטרון.

יהלום שאול, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר, 2003.

לבני ציפי, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 29 באוקטובר 2009.

ליפקין-שחק אמנון, האזכרה הממלכתית ליצחק רבין בהר הרצל, 1 בנובמבר 1998.

נתניהו בנימין, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 24 באוקטובר, 1996.

סנה אפרים, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 14 בנובמבר 2005.

שביט שבת, עצרת זיכרון ליצחק רבין, 6 בנובמבר 2017.

שריד יוסי, ישיבת כנסת מיוחדת לזכרו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, 6 בנובמבר 2003.